

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**MOŽNOSTI A PROBLÉMY RESOCIALIZACE
VĚZŇŮ, ÚČINNOST PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ**

Eva Biedermanová

Michal Petras

Praha 2011

Autoři:

Mgr. Eva Biedermanová: Část I. (1.2. a 1.3.), II. (2., 2.1.-2.5.) a III. – VI.

Mgr. Michal Petras: Část I. (Úvod, 1.1.) a II. (2.6.)

Odborní recenzenti:

PhDr. Václav Jiříčka

(Generální ředitelství Vězeňské služby ČR, vedoucí psycholog Psychologického pracoviště)

PhDr. Pavel Pěnkava

(Úřad městské části Praha 1, Sociální odbor, Oddělení sociální prevence)

Tento text neprošel jazykovou korekturou

ISBN 978-80-7338-115-8

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011

www.kriminologie.cz

Obsah:

I. Úvod	5
1.1. Širší kontext posuzování úspěšnosti zacházení s odsouzenými	6
1.2. Pojem socializace a resocializace a další použité pojmy	8
1.3. Zkoumání efektivity programů zacházení v zahraničí	11
II. Vstup do problematiky programů zacházení	14
2. Programy zacházení	14
2.1. Koncepční úvahy a záměry Vězeňské služby v oblasti zacházení	14
2.2. Právní úprava programů zacházení v České republice	15
2.3. Úvod do problematiky programů zacházení	16
2.4. Aktivity programu zacházení	16
2.4.1. Pracovní aktivity	19
2.4.2. Vzdělávací aktivity	19
2.4.3. Speciální výchovné aktivity	24
2.4.4. Zájmové aktivity	26
2.4.5. Oblast utváření vnějších vztahů	28
2.5. Základní informace o programech zacházení	30
2.6. Standardizované programy zacházení aplikované v českých věznicích	31
III. Specifika programu Zastav se, zamysli se a změň se	37
3.1. Úvodní sezení	38
3.2. Problémy a analýza výhod a nevýhod páčání trestné činnosti	39
3.3. Vzorce trestného jednání	40
3.4. Styly myšlení	42
3.5. Kauzální myšlení	43
3.6. Trestná činnost jako problém, který lze řešit	44
3.7. Změna a volba	44
3.8. Plánování změn	46
3.9. Dovednosti sociální interakce	47
3.10. Zaujímání hledisek a postojů	48
IV. Realizovaný výzkum	51
4.1. Předmět, cíl a metody výzkumu	52
4.2. Dotazníkové šetření	52
4.2.1. Analýza sledovaných souborů	52
4.2.2. Základní údaje o odsouzených	53
4.3. Recidiva	62
V. Odsouzené osoby očima pracovníků věznic	68
5.1. Osoba č. 1	69
5.1.1. Z hodnocení osoby č. 1 (věznice Pardubice)	69
5.1.2. Z kazuistiky k osobě č. 1 (věznice Pardubice)	70
5.2. Osoba č. 2	72
5.2.1. Z hodnocení osoby č. 2 (věznice Pardubice)	72
5.2.2. Z kazuistiky k osobě č. 2 (věznice Pardubice)	73
5.3. Z kazuistiky k osobě č. 3 (věznice Pardubice)	75

VI. Závěr	76
Resumé	78
Summary	81
Použitá literatura	84
Přílohy	86
Příloha č. 1 - Anamnestický dotazník pro odsouzené absolvující program 3Z.	86
Příloha č. 2 – Výňatky z některých ustanovení zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a z vyhlášky č. 345/1999 Sb., Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.	90
Použité zkratky	98

I. Úvod

Úkol z oblasti penologického výzkumu zaměřený na otázky resocializace vězňů a účinnost programů zacházení byl řešen v rámci Střednědobého plánu výzkumné činnosti Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (dále jen IKSP) na léta 2008 - 2010.¹ Stanovené výzkumné téma reaguje na náměty Vězeňské služby ČR (dále jen „VS ČR“), třebaže pro její konkrétní potřeby byl úkol zvolen příliš obecně. Teoretická část textu se zaměřuje na popis východisek a možnosti resocializace odsouzených ve výkonu trestu, respektive na problematiku potřeby, kvality a účinnosti resocializačních programů na odsouzené. Důraz je kladen na odborný přístup k zacházení prostřednictvím standardizovaných programů, jež za určitých okolností mohou významněji přispět ke snížení opakování trestné činnosti. Právě standardizované programy, které jsou vyvíjeny ve VS ČR v posledních letech, mají potenciál při kontinuálním rozvíjení vyabstrahovat objektivní ukazatele efektivnosti jejich absolvování odsouzenými. Pro výzkumné účely byl vybrán standardizovaný program Zastav se, Zamysli se a Změň se (dále jen 3Z) který již má za sebou určité výsledky a mohl tak posloužit našemu šetření. Základní záměr pracuje s hypotézou, že úspěšné absolvování programu 3Z má pozitivní vliv na odsouzené a vede k nižší četnosti opakování páchaní trestných činů (v našem případě budeme ověřovat skutečnost, zda se zkoumané osoby vrátily do výkonu trestu odnětí svobody či se ocitly ve výkonu vazby). Je třeba uvést, že zjišťování efektivnosti jakéhokoliv penitenciárního programu je v praxi záležitost značně složitá a s nejasným výsledkem i vzhledem k tomu, že touto důležitou činností pro základní i specifické zaměření odborného zacházení s odsouzenými se dosud krátkodobě či dlouhodobě nikdo v České republice cíleně nezabýval. IKSP provedl v nedávné minulosti hlubší sondu do problematiky zacházení s dlouhodobě odsouzenými v rámci řešení úkolu „Dlouhodobé tresty odnětí svobody“², avšak bez zjišťování efektivnosti zacházení s touto kategorií odsouzených. Jde tedy svým způsobem o rozsáhlý úkol; tuto práci lze tedy považovat spíše za počáteční vymezení a nastínění problematiky, kterou by bylo potřeba rozpracovat důkladně a hlavně (ve výzkumné části) z dlouhodobější perspektivy.

¹ Střednědobý plán byl schválen ministrem spravedlnosti dne 7. 5. 2008 pod č.j. 5/2008-OANA-SP/13, viz http://www.od.cz/iksp/docs/sp08_10.pdf (dále jen „Střednědobý plán“).

² Karabec, Z. a kol.: Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: IKSP 2004, ISBN 80-7338-024-2.

1.1. Širší kontext posuzování úspěšnosti zacházení s odsouzenými

Literatura založená na výzkumu predikce kriminálního chování pachatele a účinného zabraňování kriminalitě prostřednictvím efektivních programů je značně obsáhlá. Zhruba od poloviny 70. let minulého století probíhá zejména v zemích jako jsou Kanada, Spojené státy, Velká Británie aj. o tomto odborná diskuse a zkoumání toho, „co funguje a nefunguje“. Jaké typy či druhy intervenčních programů mohou vést a v konečném důsledku vedou ke snížení kriminálních tendencí pachatele a ke snižování rizik recidivy? O kolik procent může recidiva klesnout? Jaká je strategie zavádění takových programů do praxe? A jaké jsou náklady – vyplatí se to společnosti vůbec? Odpovědi na tyto a mnohé další otázky poskytly desítky a desítky meta-analýz a evaluačních studií autorů jako jsou M. Lipsey, P. Gendreau, D. Andrews, J. Bonta, J. McGuire, L. Motiuk, K. Blanchette, R. Hanson, F. Porporino a řada dalších. Porovnávání stovek podobně zaměřených experimentů přineslo zajímavé empirické poznatky a určité principy pro efektivní zacházení s odsouzenými.³ Např. soubor principů, které musí obsahovat programy, pokud mají být úspěšné – mezi ně patří třeba to, že musí být realizovány po standardizovaném a objektivním hodnocení rizik a potřeb, zaměřovat se na práci s trestným činem, být přizpůsobeny schopnostem odsouzených se učit a musí být vedeny kvalifikovanými a dobře vyškolenými lektory.⁴

Tyto výsledky ovšem nezůstávají v akademických šuplících pouze pro potřeby doktorských prací, nýbrž vyspělé justiční a vězeňské systémy zmíněných zemí je progresivně implementují, často pod politickým a společenským tlakem, do praxe. Výzkum dnes ovšem probíhá i v relativně malých zemích jako je např. Skotsko nebo Švýcarsko, přičemž další země výsledky přebírají nebo se jimi nechají inspirovat. Vznikají standardy pro posuzování účinnosti programů a hlavně se vytvářejí samotné intervenční programy zaměřené na různé kategorie odsouzených. Jedním z hlavních a zřetelných cílů je pro vyspělé vězeňské služby právě snižování recidivy pachatelů na základě silné společenské objednávky. To, že k jejich dosažení musí politici, odborníci a společnost (komunita) vytvářet adekvátní podmínky, je zcela logickým a nezpochybnitelným krokem.

³ Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger, A. M.: The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs? *Crime & Delinquency* 2006 52: 77. <http://cad.sagepub.com/content/52/1/77>.

⁴ Mark Gornik – Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior <http://static.nicic.gov/Library/017624.pdf>.

Československé vězeňství procházelo vzhledem k totalitnímu režimu jiným vývojem než západoevropské a severoamerické systémy. Navzdory tehdejšímu represivnímu zaměření vězeňství se i tehdy objevovaly určité omezené snahy o vývoj prediktivních nástrojů hodnocení odsouzených a intervenčních programů. Přestože přechod či přerod v nové demokracii československé, resp. české vězeňství v zásadě zvládlo, některé důsledky komunistického dědictví přetrvávají dodnes. Ve srovnání s trvalým a občas přehnaným důrazem na celková bezpečnostní rizika ve věznicích se s obtížemi prosazují moderní odborné penitenciární postupy běžné ve vyspělých zemích, jako jsou právě na empirickém ověření založené efektivní intervenční programy a postupy cílené na skutečnou reintegraci odsouzených. Nehledě na to, že žádné systematické výzkumy ověřující efektivitu intervenčních programů v ČR ani neprobíhají (nepočítáme-li izolované pokusy, včetně této práce). Teprve v posledních letech ve VS ČR pomalu vznikají cílené, strukturované, standardizované programy pro práci s odsouzenými. Takže ověřovací fáze, zda a co funguje v českém vězeňství, je teprve před námi.

Je ovšem stále větší otázkou, kdy a jak k této fázi české vězeňství dospěje. V posledních letech stálý růst populace odsouzených osob, dlouhodobě neřešené nebo špatně řešené vážné technické, organizační, personální a finanční problémy a nepříliš perspektivní výhled do budoucna přivádí české vězeňství do hluboké stagnace s eventualitou i částečného kolapsu některých činností. Současný stav tedy inovacím, motivaci ke změnám a modernímu rozvoji příliš nepřeje. Lze jen těžko předvídat, jak bude situace vypadat za pár let; vězeňství není jednoduchý organismus – zvýšit celkovou úroveň znamená např. významněji než dosud investovat do personálu, a to znamená dlouhodobý proces (zejména v současné méně stabilní personální situaci). Potrvá roky, než se provede nábor dostatečně kvalifikovaných lidí, než se tyto noví zaměstnanci vyškolí a postupně naučí rozumět penitenciární problematice, než se znovu připraví celkové podmínky pro zavedení odborného, hodnotného, efektivního systémového pojetí zacházení s odsouzenými atd. Tyto procesy jsou přitom velmi náročné na manažerskou a koordinační roli, a je tudíž velkou neznámou, jakým způsobem a v jaké kvalitě budou zvládnuty. Platí, že pokračovat se dá pouze dopředu, chvíli je možné stagnovat, ale pokud nepokračuje vývoj, přichází úpadek. Co se dnes zastaví, to se v budoucnu bude jen velmi těžko rozbíhat. Existence programu Zastav se, zamysli se a změň se ve věznicích a jeho výzkum možné efektivity je v těchto málo optimistických podmínkách snahou přispět ke zvrácení výše naznačeného neblahého trendu. V neposledně řadě je též ukázkou toho, že takový přístup k resocializaci odsouzených a celkově k ochraně společnosti má svůj smysl.

1.2. Pojem socializace a resocializace a další použité pojmy

Jedním z hlavních témat práce je zkoumání účinnosti resocializace odsouzených, proto je nyní na místě vysvětlit tomto pojem a také pojem protikladný, tj. socializace jedince. **Socializace** jedince v průběhu jeho života je jeho celoživotním biologickým, psychickým a sociálním zráním. Sociálním zráním rozumíme přebírání rolí, s nimi spojených norem a hodnot odpovídajících věku a pohlaví, účast na jejich vymezování, předjímání rolí budoucích, (hrou, studiem, přípravou narození dítěte atd.), ale i nutné zapomínání rolí, které již nejsou v daném věku a situaci funkční. Do života každého zasahují jak události jedinečné (nemoc, smrt blízkého), tak celospolečenské (krize, války, revoluce apod.). V „normálním vývoji“ jedince patří k nejvýznamnějším takové, které se v určité společnosti týkají většiny. Jde o takové zlomové události (první příchod do školy, sňatek, narození dítěte, „prázdné hnízdo“, odchod do penze atd.), které průběh a prožívání každodennosti (tedy i normy, hodnoty, vztahy, a role) zásadně mění, a to způsobem typickým pro množství lidí určité věkové skupiny, pohlaví, někdy i sociálního statusu. **Neúspěšná socializace** je problémem jak pro jedince (jeho společenské vyloučení), tak pro společnost (sociální deviace).⁵

Podle Sochůrka se **resocializací** rozumí složitý proces nápravy a změny neuspokojivé socializace, která se v penitenciárních podmínkách nazývá též *korektivní socializací* či *penitenciární resocializací*. Používá se proto, aby se odlišila od resocializace u jedinců, kteří sice mají problém se socializací, ale ne natolik, aby jejich nedostatečná socializace vyústila v páchání trestné činnosti.⁶

Resocializace je tedy proces, jenž předpokládá, že u jedince již došlo k jisté socializaci, tedy ke kontaktu se sociálními normami a hodnotami. Ne vždy však byly tyto normy jedince ve shodě s těmi, jež zastává většinová společnost, což je dáno tím, že jedinec si je často osvojoval v rámci sociálních interakcí se skupinou k níž náležel a jejíž systém hodnot byl odlišný od hodnot, jež přijímala a akceptovala majoritní společnost.⁷

⁵ Havlík, R., Kořá, J.: Sociologie výchovy a školy. Praha: Portál 2002, str. 45.

⁶ Sochůrek, J.: Kapitoly z penologie. Liberec: Technická univerzita 2007, ISBN 978-80-7372-204-6.

⁷ Jedlička, R. a kol.: Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis 2004, ISBN 80-7312-038-0.

Resocializace může být také definována jako výchovné působení na pachatele trestného činu k jeho opětovnému zařazení do řádného života společnosti.⁸ Jindy může být za **resocializaci** považována opětná, další socializace jedince, který podobným procesem již jednou prošel. Může být z jeho strany záměrná, vyvolaná a podporovaná snahou sžít se s novým sociálním prostředím, nebo spontánní, neuvědomovaná, bez snahy o regulaci a urychlení celého procesu. Rychlost a charakter průběhu resocializace závisí zejména na:

- 1) **adaptaci** dané osoby na sociální změnu a na ochotě měnit hodnotovou orientaci, podřizovat se sociálním normám, přijímat nové vzory chování a akceptovat nové autority,
- 2) **na míře odlišnosti** nového sociálního prostředí od původního, resp. předchozího,
- 3) na otevřenosti nového sociálního systému vůči danému jedinci.⁹

Další definice výkladu pojmu resocializace přináší internetové stránky Wikipedie. **Resocializace** souvisí se socializací, což je děj, při kterém si dítě osvojuje pravidla života ve společnosti (výchovou, nápodobou, identifikací, vlastním stylem či s vrstevníky).

V pozdějších letech se člověk rovněž přizpůsobuje a učí se novému chování, zde hovoříme právě o **resocializaci**. Můžeme to chápat jako přijetí nových norem a hodnot, které jsou většinou spojené s novým sociálním postavením, jež člověk získává – např. stanou-li se rodičem, zaměstnancem nebo vojákem. Občas se definice tohoto pojmu zkracuje na pouhé znovuvvedení, resp. znovuzakotvení do společnosti.¹⁰

Definice socializace a resocializace jsou z hlediska teoretického vymezení jistě důležité a je dobré je připomenout. Pojem resocializace je do značné míry zatížen svojí historií z předlistopadového režimu v Československu, kde jádrem resocializace byla snaha o převýchovu kriminálního ve vzorného socialistického občana. Nicméně se tento pojem stále používá, třebaže konotace s převýchovou z něj činí v jistém ohledu pojem zastaralý, v současnosti nepříliš aktuální.

Protože jsou v textu použity další pojmy využívané v kriminologii, psychologii, sociologii i pedagogice, na tomto místě je ještě krátce osvětlíme:

⁸ Akademický slovník cizích slov, díl II. L-Ž. Praha: Academia 1995, ISBN 80-200-0524-2, str. 660.

⁹ Srovnej Velký sociologický slovník, II. svazek, P-Z, Karolinum. Praha: Vydavatelství UK 1996, ISBN 80-7184-310-5, str. 924-925.

¹⁰ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Resocializace>

Efektivitou (účinností) nazýváme praktickou účinnost nějaké (jakékoliv smysluplné) lidské činnosti. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétního účinku nějakého efektu nebo i vícera různých vzájemně působících efektů. V našem případě efektivitu (účinnost) programu zacházení určujeme jako jeho úspěšnost po jeho ukončení, a to zjišťováním recidivy u osob, které program absolvovaly a srovnáním získaných údajů s kontrolní skupinou, jež program neabsolvovala. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétního účinku programu zacházení neboť efektivita obvykle bývá hlavním kritériem při posuzování úspěšnosti.

Edukací je označován souhrnně tradiční pojem „výchova a vzdělávání“, který je z různých důvodů nešikovný. Především, proto, že je dvouslovný, a tudíž méně operativní než jednoslovný termín. Dále proto, že vyděluje složku „výchova“ a „vzdělávání“, ačkoliv se obě složky v reálném procesu vždy prolínají. Konečně je termín edukace vhodnější i vzhledem k mezinárodnímu úzu – jako ekvivalent anglického termínu „education“.¹¹ **Reedukací** pak nazýváme převýchovu; snahu pomocí pedagogických metod rozvinout nevyvinuté osobnostní vlastnosti či je pozměnit společensky žádoucím směrem.¹²

Prizonizací se rozumí negativní důsledek dlouhodobého pobytu ve vězení. Vězeňské prostředí intenzivně působí na odsouzené a často při dlouhodobém pobytu u nich dochází k výrazné ztrátě kontaktu s realitou mimo vězeňské prostředí. Důsledkem, byť výjimečným, může být, že někteří z nich vězeňský styl povýší na svůj základní životní styl.¹³

Reintegrací myslíme znovuzачlenění jedince do společnosti.

Rehabilitace (ze středověké latiny, rehabilitatio = obnovení) je snaha navrátit poškozeného člověka do předešlého tělesného stavu či sociální a právní pozice, případně i úspěšný výsledek této snahy.¹⁴ **Rehabilitace** je také vnímána jako souhrn speciálně pedagogických postupů, kterými se upravují společenské vztahy, obnovují narušené praktické schopnosti a dovednosti, i možnosti seberealizace postiženého jedince.¹⁵ V naší souvislosti se

¹¹ Průcha, J.: Moderní pedagogika. Praha: Portál 1997, ISBN 80-7178-170-3, str. 60.

¹² Hartl, P.: Psychologický slovník. Praha: Jiří Budka 1993, ISBN 80-90 15 49-0-5, str. 177.

¹³ Zoubková, I., Cejp, M., Marešová, A., Moulisová, M., Nikl, J., Scheinost, M.: Kriminologický slovník. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. 2011, ISBN 978-80-7380-312-4, str. 143.

¹⁴ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Rehabilitace>

¹⁵ Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-029-4, str. 187.

jedná o proces navrácení společenského postavení odsouzenému ve společnosti po vykonání trestu.

Termíny jako reedukace či reintegrace mohou dále specifikovat či rozšiřovat spektrum resocializace, ovšem pro praxi je podstatnější to, co se za nimi opravdu skrývá. Z hlediska konkrétního zacházení s odsouzeným – zvolení té neúčinnější intervence, dosažení cíle změny apod., je vcelku irelevantní, zda proces nápravy označíme za korektivní socializaci nebo penitenciární resocializaci, třebaže sémanticky je vše v pořádku. Dospělého odsouzeného nelze „převychovat“, nemáme prostředky ho „vyléčit“. Avšak můžeme cílenými postupy snižovat některá rizika, kterých je odsouzený nositelem a která by ho pravděpodobně vedla k opětovnému páchání trestných činů, pokud zůstávají neošetřena.

1.3. Zkoumání efektivity programů zacházení v zahraničí

Zkoumanou efektivitou programů zacházení vyjadřujeme praktickou účinnost realizovaných programů zacházení. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétních účinků programů, neboť efektivita obvykle bývá hlavním kritériem při posuzování jejich úspěšnosti.

Na rozdíl od poněkud rozpačitě probíhajících výzkumů na zjišťování účinnosti programů zacházení v ČR, v zahraničí se touto tematikou zabývalo mnoho studií, ověřujících, zda využívané programy fungují pro diferencované kategorie odsouzených páchajících různorodou trestnou činností (násilnou, trestnou činností spojenou s užíváním drog a alkoholu aj.) a také v případě programů pro integraci pachatelů do společnosti. Velké množství výzkumů bylo provedeno, jak uvádí Genna Harper a Chloe Chitty ve své publikaci¹⁶, v Severní Americe (USA, Kanada) i v Evropě a šetření došlo k různým výsledkům. Podle některých autorů sledované programy nemají vliv na statisticky významné snížení míry opětovného odsouzení mezi zkušebními a srovnávacími skupinami v míře výsledků (Van Voorhis a kol., 2004 nebo švédská BRA, 2002), jiné našly důkazy o jejich účinnosti ve formě statisticky významného snížení míry opětovného odsouzení u určitých typů pachatelů (Porporino & Robinson, 1995, Robinson 1995, Spruance a kol. 2000).

¹⁶ Harper, G., Chitty, Ch.: Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů. Praha: IKSP 2009, ISBN 958-80-7338-080-9, str. 46.

Pro lepší představu, k jakým výsledkům se dobraly studie provedené v letech 2002 - 2003 v Anglii a Walesu zaměřené na potlačování násilného chování v Evropě, předkládáme tabulku č. 1.

Analýza výsledků programů na potlačování násilného chování pachatelů v Anglii a Walesu přinesla zjištění, že ti odsouzení, kteří programy dokončili, si vedou lépe, než ti, kteří se nezapojili nebo program nedokončili, a srovnávací skupiny. Ti, kteří program nedokončili, si vedou mnohem hůře, než ostatní skupiny. Výzkum přitom narazil na tři hlavní problémy při účinné realizaci programů, a to rychlý rozvoj programů, jejich neefektivní zaměření a vyšší míru zeslabení jejich účinnosti, než se očekávalo.

Tab. č. 1

Zjištění toho, „co funguje“, u programů na potlačování násilného chování (převzato z podkladů Genna Harper a Chloe Chitty).¹⁷

Studie	Intervence	Základní zjištění	Velikost vzorku
Cann a kol., (2003) Anglie a Wales	Akreditovaný program (ETS) Enhanced thinking skills (Program zlepšení umění myslet) a Reasoning and rehabilitation (R & R) (zdůvodňování a rehabilitace ve věznicích)	Žádné rozdíly v míře opětovného odsouzení v průběhu jednoho nebo dvou let u dospělých mužů a mladistvých pachatelů, kteří vstoupili do programu a individuálně srovnávanou kontrolní skupinou. Podstatně nižší míra opětovného odsouzení u mužů a mladistvých pachatelů, kteří program dokončili, v průběhu jednoho a dvou let.	Zapojeno: muži: 2.195 a mladiství pachatelé: 1.534. Kontrolní skupina: muži: 2.195 a mladiství pachatelé 1.534.
Falshaw a kol., (2003 a 2004) Anglie a Wales	Akreditovaný ETS a R & R ve věznicích	Žádný zásadní rozdíl v míře opětovného odsouzení dospělých mužských pachatelů v průběhu dvou let, kteří se zúčastnili programu kognitivních dovedností, a individuálně srovnávanou kontrolní skupinou těch, kteří se nezúčastnili.	Zapojeno: 649. Kontrolní skupina: 1.947.
Friendschip a kol.,(2002 a 2003) Anglie a Wales	Předakreditovaný ETS a R & R ve věznicích	Podstatně nižší míra opětovného odsouzení u středně nízkých rizik a středně vysokých rizik u dospělých mužských pachatelů v porovnání s individuálně srovnávanou kontrolní skupinou.	Zapojeno: 667. Kontrolní skupina: 1.801.
Friendschip a kol.,(2003) Anglie a Wales	Předakreditovaný program léčby sexuálně motivovaných trestných činů (SOTP) ve věznicích	Podstatně nižší míra opětovného odsouzení v průběhu dvou let u sexuálně motivovaných nebo násilných trestných činů u skupiny zapojené do programu ve srovnání s individuálně srovnávanou kontrolní skupinou.	Zapojeno: 647. Kontrolní skupina: 1.910.
Farrington a kol. (2002) Anglie a Wales)	ETS jako součást přísného režimu u mladých pachatelů ve věznicích	Podstatně nižší míra u experimentální skupiny v průběhu jednoho roku, ale ne dvou ve srovnání s kontrolní skupinou. Experimentální skupina se dopustila recidivy po delší době, spáchala podstatně méně trestných činů po dvou letech.	Zapojeno: 175. Kontrolní skupina: 127.

¹⁷ Harper, G., Chitty, Ch.: Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů. Praha: IKSP 2009, ISBN 958-80-7338-080-9, str. 14-15.

II. Vstup do problematiky programů zacházení

2. Programy zacházení

2.1. Koncepční úvahy a záměry VS ČR v oblasti zacházení

Základní filozofii výkonu trestu odnětí svobody a strategické cíle VS ČR, bezpečnost výkonu trestu odnětí svobody, výkon vazby a trest odnětí svobody, zdravotnictví ve výkonu trestu odnětí svobody, organizaci, řízení a vztahy s veřejností a v neposlední řadě zabezpečení a správu vězeňství shrnuje Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 (dále jen Koncepce)¹⁸. Koncepce byla zpracována v roce 2005 a obsahuje základní principy, hodnoty a trendy směřování českého vězeňství. V rámci kapitoly Výkon trestu odnětí svobody je věnována pozornost programům zacházení (kapitola 4. 3.) a s tím související klasifikace odsouzených na základě hodnocení rizik a potřeb.

Koncepce byla schválena ministrem spravedlnosti, ovšem bez větší politické vůle ji systematicky, kontinuálně a prakticky prosazovat ve vězeňské praxi zůstává spíše než konkrétním plánem pouhým filozofickým východiskem.

2.2. Právní úprava programů zacházení v České republice

Výkon trestu odnětí svobody upravuje zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů (dále jen ZVTOS) a Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (dále jen ŘVTOS).¹⁹ Programy zacházení jsou rámcově upraveny v § 41 ZVTOS a ve hlavě čtvrté ŘVTOS. Další podrobnosti jsou stanoveny ve sbírkách nařízení generálního ředitele VS ČR, sbírkách pokynů ředitele odboru výkonu vazby a trestu a v neposlední řadě také v metodických listech ředitele odboru výkonu vazby a trestu, které vydává Generální ředitelství VS ČR. Důležitá úloha programů zacházení je deklarována v zákoně ČNR

¹⁸ Viz http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/koncepce_do%20roku_2015.pdf

¹⁹ Viz příloha č. II.

č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráží České republiky, který stanoví vězeňské službě jako jeden z úkolů prostřednictvím programů zacházení soustavně působit na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění (§ 2 odst. 1 písm. d) a také vytvářet podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost osob ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody (§ 2 odst. 1 písm. g).

2.3. Úvod do problematiky programů zacházení

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody v § 2 odst. 2 stanoví povinnost jednat s odsouzenými ve výkonu trestu tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovat takové postoje a dovednosti odsouzených, které jim pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život. Výkon resocializace odsouzených pomocí tzv. **programů zacházení** má tedy zákonnou oporu. Tato povinnost se promítá v praxi při sestavování jednotlivých programů zacházení s odsouzenými. Nelze totiž pominout tu skutečnost, že až na opravdu nepatrný zlomek doživotně odsouzených se drtivá většina vězeňské populace vrátí zpět do společnosti.

Program zacházení obsahuje pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity s diferencovaným přístupem ke každému odsouzenému při jejich realizaci. Je vytvářen v součinnosti s každým jednotlivým odsouzeným, který vykonává trest odnětí svobody delší než tři měsíce, za účasti odborných zaměstnanců dané věznice. Odsouzený má možnost zvolit si z těch programů, které věznice považuje za vhodné a které je schopna pomocí svých zaměstnanců případně s pomocí dalších organizací zajistit (např. se Sdružením pro probaci a mediaci v justici, o. s., Centrem podpory podnikání Praha, o.s., a mnohých dalších) a pokud si žádný z těchto programů nezvolí, účastní se minimálního programu zacházení stanoveného vnitřním řádem věznice.

Při standardním výkonu trestu je v rámci programu zacházení kladen důraz na pracovní aktivity odsouzených spolu s dalšími aktivitami speciálně výchovnými, vzdělávacími a zájmovými aktivitami. Vybrané kategorie odsouzených jsou zařazovány do speciálních programů, které probíhají zejména ve specializovaných odděleních.

2.4. Aktivity programu zacházení

Souhrnná hodnocení jak pracovních, tak i mnoha dalších aktivit odsouzených realizovaných v českých věznicích nejsou běžně dostupná. Proto námi dále uváděné poznatky a konkrétní příklady v kapitole 2.4. vycházejí z materiálů běžně přístupných, především na internetu – stránky GR VS ČR, Ministerstva spravedlnosti, ČHV a dalších institucí.

Program zacházení je zpravidla rozdělen na následující aktivity:

- Pracovní aktivity
- Vzdělávací aktivity
- Speciální výchovné aktivity
- Zájmové aktivity
- Oblast utváření vnějších vztahů

2.4.1. Pracovní aktivity

Cílem **pracovních aktivit** je především vytvoření pracovních návyků u těch odsouzených, kteří si je doposud nevytvořili a současně uchování pracovních návyků u odsouzených, kteří před výkonem trestu pracovali. Smysluplná, dobře řízená a organizovaná práce rozvíjí pracovní návyky a s tím související vlastnosti osobnosti. Takto uspořádaná práce odsouzených, vykonávaná navíc v podmínkách odpovídajících mimovězeňskému standardu (a též spravedlivě odměňovaná), utváří v žádoucím směru vztah odsouzeného k práci vůbec (práce jako typicky lidská potřeba) i k práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka (což evidentně u odsouzených osob nebývá samozřejmostí).²⁰

Potřebnost zaměstnávání odsouzených plyne i z nejnovějšího Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státům Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům (dále jen Doporučení). V čl. 26 Doporučení poměrně zevrubně upraven výkon práce ve věznicích, s důrazem na skutečnost, že práce ve vězení musí být považována za pozitivní prvek vězeňského systému a musí mít takovou povahu, aby udržovala nebo zvyšovala schopnost vězňů si po propuštění vydělávat na obvyklé živobytí, tedy na její výchovnou složku.

²⁰ Hála J.: Úvod do teorie a praxe vězeňství. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s. 2005, ISBN 80-86708-05-5, str. 124.

Důležitým přínosem zaměstnávání odsouzených je tedy i ekonomická stránka věci. Odsouzení ze své pracovní odměny hradí výživné pro děti, úhradu nákladů výkonu trestu a vzniklé dluhy.

Základní formy, v nichž se zaměstnávání vězňených osob realizuje, zahrnují v ČR:

- vnitřní režii a výrobní činnost v dané věznici (v roce 2010 bylo na tomto úseku zaměstnáno 2599 odsouzených),
- provozovny Střediska hospodářské činnosti (v roce 2010 zde pracovalo 1425 odsouzených),
- zaměstnávání u podnikatelských subjektů (v roce 2010 podnikatelské subjekty zaměstnávaly 2641 odsouzených),
- vzdělávání denním studiem.

VS ČR má čtrnáct provozoven Středisek hospodářské činnosti, které jsou zřízeny ve čtrnácti věznicích. Provozovny pracují zejména na základě smluv o dílo, dohod o provedení práce. Primárně nic nevyrábějí, ale zpracovávají materiál a výrobky, které nejsou v majetku provozovny, anebo poskytují pracovní sílu. Jedná se především o kompletaci výrobků, drobné ruční práce, pomocné zednické práce, sezónní práce v zemědělství, lesnictví, úklidové práce. **Služby** poskytují provozovny Střediska hospodářské činnosti Vězeňské služby Příbram (prádelna, truhlářská dílna), Rýnovice (prádelna) a Praha-Pankrác (tiskárna). **Výrobky** produkují provozovny Střediska hospodářské činnosti Vězeňské služby Heřmanice a Praha-Pankrác v oblasti kovovýroby a v oblasti kancelářského nábytku pak provozovny Jiřice a Mírov²¹.

Statistické údaje VS ČR hovoří o zaměstnávání zhruba 60 % odsouzených (viz tabulka č. 2).

Tab. č. 2

Vývoj reálné zaměstnanosti odsouzených v letech 2008-2011 v České republice (údaje jsou uvedeny v %)²²

Reálná zaměstnanost odsouzených	
rok 2008	60,09 %
rok 2009	57,99 %
rok 2010	62,35 %
únor 2011	61,78 %²³

²¹ Srovnej www.helcom.cz/download/sborniky/vezenstviOSI2005/monitoring.doc, dne 13. července 2011.

²² <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/statistiky-a-udaje-103/statisticke-rocenky-1218/> Statistická ročenka VS ČR 2008, 2009, 2010, 12. dubna 2011.

Podle nejnovějších dostupných údajů ve Statistické ročence VS ČR z roku 2010, bylo tedy v roce 2010 zaměstnáno 62,35 % odsouzených s průměrným hodinovým výdělkem 30,25,-Kč/hod. z celkového počtu 15103 vězňů zahrnutých v evidenci zaměstnání (pravděpodobně se jedná o práceschopné vězně, k tabulce není uveden další komentář) z průměrného počtu 19472 odsouzených.

Do statistiky vězeňská služba započítává odsouzené zařazené do programů vzdělávání a programů zacházení, brigády odsouzených a práce na zkrácený, resp. poloviční úvazek. Nepříznivým dopadem zařazování odsouzených do práce na částečný úvazek zůstává skutečnost, že odsouzení mají velmi nízké příjmy, přitom však nejsou osvobození od povinnosti hradit náklady výkonu trestu. Tuto povinnost pak mohou hradit jenom stěží.²⁴ Ačkoli je na jedné straně na VS ČR vyvíjen tlak, aby zaměstnanost odsouzených byla co nejvyšší, na straně druhé stát nevytváří dostatečné podmínky pro zaměstnávání odsouzených na trhu práce. V širším kontextu tento stav souvisí s faktem, že snaha o nejvyšší pracovní zařazení vězňů přichází v době, kdy míra registrované nezaměstnanosti v České republice k 31. prosinci 2010 dosahovala v průměru 9,57 %, ²⁵ a nekoresponduje tak s úsilím VS ČR o vyšší zaměstnanost.

Okrajovým, ale závažným jevem, podle zjištění Českého helsinského výboru, který se objevil ve věznicích, je **tzv. skupování práce**²⁶. Pracovníci vězeňské služby usilují (případně i v součinnosti s civilními zaměstnanci podnikatelských subjektů zaměstnávajících vězně) o minimalizaci nebo prevenci tohoto jevu. Za jeden z excesů v dané praxi lze považovat příklad již zmiňovaného pracoviště Seco ve Věznici Valdice²⁷. I v této věznici však byla přijata na základě stanoviska Veřejného ochránce práv opatření k předcházení tzv. skupování práce

²³ <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/rychla-fakta/>, 12. dubna 2011.

²⁴ Srovnej <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=200803403>, dne 12. dubna 2011.

²⁵ http://www.jihlava.czso.cz/xj/redakce.nsf/i/nezamestnanost_v_kraji_vysocina_ke_konci_roku_2010 dne 12. dubna 2011.

²⁶ ČHV považuje "skupování práce" za projev tzv. druhého života ve věznicích na pracovištích pro odsouzené. Jedná se o problematiku, kdy jsou někteří pracovníci nuceni odvádět část svých produktů práce jiným odsouzeným, kteří je pak vykazují jako výsledek vlastní práce (typicky se tento jev vyskytuje při kompletaci výrobků nebo jiných pracích založených na plnění normy spotřeby práce) a v některých případech na základě toho dosahují výrazně vyšší odměny.

²⁷ Na předmětném pracovišti docházelo k situaci, kdy většina odsouzených pracovníků dosahovala průměrné měsíční odměny ve výši max. 2.000,- Kč a několik jednotlivců naopak odměny pohybující se kolem 10.000,- Kč, přičemž sami pracovníci věznice a mistři na pracovišti připouštěli, že vysoké výdělky některých odsouzených jsou způsobeny obchodováním s prací (jednak na základě nátlaku či vydírání, jednak na základě směny kompletovaných výrobků za naturálie, např. cigarety, nebo sexuální služby). Pracovníci věznice mimoto využívali konstatování existence tohoto jevu jako odůvodnění, proč někteří odsouzení vykazují vysoce nadprůměrné výsledky práce a jiní nedosahují ani ekvivalentu základní složky odměny, aniž by zároveň z vlastní iniciativy přijímali opatření k odstranění dané praxe.

(sledování se provádí např. komparací odměn jednotlivých odsouzených a zaměřením se na odsouzené dosahující vysoce nadprůměrných odměn v rámci daného pracoviště).²⁸

Za pozitivní příklad lze např. uvést věznici Oráčov, ve které byla vystavěna nová multifunkční hala ve výrobní zóně, kde je zaměstnáno cca 160 vězňů ve dvousměnném provozu při kompletaci propagačních materiálů. Činnost, která je ve věznici vykonávána, byla dohodnuta před výstavbou a byl tak eliminován problém některých jiných věznic – do postavených výrobních hal lze těžko přilákat zaměstnavatele zejména kvůli zajištění dozoru nad kvalitou vykonávané práce a nutností hlídat „zaměstnance“ před lákavými drobnými krádežemi. Věznice Oráčov spolupracuje s pěti podnikatelskými subjekty, pro které zajišťuje méně manuálně náročné práce (kompletace výrobků, balení propagačních materiálů, lepení obálek, kompletace kabelových svazků, příborových setů atd.). Mimo objekt věznice jsou odsouzení zaměstnáni u firem, které provozují stavební a pozemní práce, údržbu a opravu komunikací.²⁹ Neinvestiční náklady tj. celkové náklady na zajištění běžné činnosti věznic (např. materiální náklady, náklady na služby, osobní náklady atd.) na jednu vězněnou osobu v jednom dni tak činí 584 Kč při průměrném počtu 590 vězňů za rok.³⁰

Práce ve vězení byla a zůstává i nadále výrazným prvkem výchovy méně kriminálně narušených vězňů i přes obtíže, které se v této souvislosti objevují v mnoha zařízeních, a přes sociální problém vyplývající z trvalé a v současné době poměrně rozsáhlé nezaměstnanosti.

2.4.2. Vzdělávací aktivity

Od nepaměti se přikládá vzdělání, gramotnosti, zásadní význam pro nápravu vězňů. Řada z nich neměla před nástupem trestu ukončené základní vzdělání, někteří vězňové byli absolventy zvláštních škol. V minulosti byl počet negramotných nebo pologramotných odsouzených značný. Důraz byl kladen především na kurzy čtení a psaní pro negramotné a kurzy k doplnění znalostí na úrovni základních škol s možností získání patřičného vysvědčení o ukončení základní docházky. Postupem času však došlo k zvýšení a růstu vzdělanosti v celé

²⁸ www.helcom.cz/download/sborniky/vezenstviOSI2005/monitoring.doc, dne 13. července 2011.

²⁹ Srovnej <http://www.vscr.cz/veznice-oracov-84/zamestnavani-veznenych-osob-1001/>, dne 12. dubna 2011.

³⁰ Pro srovnání nejdražší pobyt na jednu vězněnou osobu v jednom dni ve VTOS je ve věznici v Olomouci – 1.511,- Kč při průměrném počtu vězňů 283. <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/statistiky-a-udaje-103/statisticke-rocenky-1218/>, dne 12. dubna 2011.

populaci³¹. Mnoho výzkumů také dokazuje, že samotné vzdělávání ve všeobecných předmětech nemá výrazný, či téměř žádný nápravně výchovný efekt. Proto se klade v posledních letech důraz na vzdělávání vězňů v pracovních oborech s možností rekvalifikace či kvalifikace v řemeslech, či administrativně technických profesích.³²

Právo na vzdělání je v ČR ústavně zaručeno a zakotveno v čl. 33 Listiny základních práv a svobod. V průběhu výkonu trestu odnětí svobody je odsouzeným podle ZVTOS omezen či přerušen výkon určitých ústavně zaručených práv v svobod (§ 27 ZVTOS). Mezi ně však nepatří právo na vzdělání odsouzeného. Účelem výkonu trestu odnětí svobody je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránění odsouzenému v dalším páčání trestných činů a dále výchova odsouzeného k tomu, aby vedl řádný život.

Zvláštní důraz na vzdělávání (zejména pak na vzdělávání mladých vězňů a vězňů se speciálními potřebami) klade i Rada Evropy v čl. 28 Doporučení:

- Výchovu a vzdělávání pokládá za součást vězeňského režimu, přičemž vzdělávání by mělo požívat stejný status jako pracovní činnost, vězni však nesmí být finančně či jinak znevýhodněni za svou účast na vzdělávacích programech.
- Každý vězeňský ústav musí dát vězňům k dispozici knihovnu, která je dostatečně vybavena širokým spektrem rekreačních i vzdělávacích zdrojů, knih a jiných médií.
- Všude, kde je to možné, je třeba zajišťovat činnost vězeňské knihovny ve spolupráci s veřejnými knihovnami.
- Výchova vězňů by v rámci možností měla být:
 - a) integrována do veřejného výchovně-vzdělávacího systému dané země, aby vězni po propuštění mohli bez potíží pokračovat ve svém vzdělávání a odborném výcviku,
 - b) zajišťována pod záštitou externích výchovně-vzdělávacích institucí.

Vzdělávání odsouzených je postaveno na roveň zaměstnání a může probíhat v pracovní době. Vzdělávání zajišťují **vzdělávací střediska věznic**.³³ Formální vzdělávací aktivity tedy

³¹ Údaje o počtu negramotných osob jsou sledovány ve Statistických ročenkách VS ČR v letech 1995-2005. V roce 1995 vykonávalo ve vězeních trest odnětí svobody 0,32 % negramotných odsouzených (z toho 26 mužů a 11 žen), v roce 2005 to bylo pouze 0,18 % (19 mužů a 9 žen). Dělení negramotných osob podle státní příslušnosti není v ročenkách uvedeno.

³² Srovnej Mezník, J. a kol.: Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita 1995, ISBN 80-210-1248-X, str. 47.

³³ Černíková, V.: Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciální prevenci). Praha: Policejní akademie ČR, Katedra kriminologie 2005, ISBN 80-7251-207-2, str. 88.

probíhají zejména pod záštitou Středního odborného učiliště Vězeňské služby České republiky (dále jen SOU), které bylo rozhodnutím Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy ČR s účinností od 20. června 1996 zařazeno mezi školy České republiky. Tímto legislativním aktem získala škola, kterou již dříve zřídilo Ministerstvo spravedlnosti ČR, možnost vydat celostátně platná vysvědčení a výuční listy, stejně jako ostatní školy. Z osvědčení o absolvování školy nesmí být patrné, že studium bylo vykonáno v období výkonu trestu odnětí svobody. Odsouzení, kteří nedokončí studium v době výkonu trestu, mají právo studium dokončit v příslušné škole (§ 46 odst. 3 ŘVTOS).

SOU sídlí v Praze 4 a disponuje odloučenými pracovišti – **školskými vzdělávacími středisky** (dále jen ŠVS) v těchto věznicích:

- Věznice Opava
- Věznice Pardubice
- Věznice Plzeň
- Věznice Rýnovice
- Věznice Světlá nad Sázavou
- Věznice Valdice
- Věznice Všehrady³⁴.

Škola připravuje osoby ve výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody:

- a) pro výkon povolání a odborných činností v učebních a studijních oborech strojírenská výroba, zámečnická, obrábění kovů, elektrotechnická výroba, výroba konfekce, zpracování dřeva, malířské a natěračské práce, stavební výroba, zednická, stavební výroba, sadovnické a květinářské práce, provoz společného stravování a provoz domácnosti zejména ve formě denního studia,
- b) doplnění základního vzdělání v kurzech pro získání základního vzdělání,
- c) doplnění nebo rozšíření kvalifikace ve vzdělávacích kurzech.

Nejvyšší povolený počet žáků SOU činí 432. Např. v areálu teoretické výuky školského vzdělávacího střediska ve Valdicích je i ubytovací komplex pro žáky školy a po dobudování dalších tří cel kapacita učiliště činí 84 odsouzených.³⁵

³⁴ Srovnej <http://www.psprague.sky.cz/main/UVOD.html>, 12. dubna 2011.

³⁵ Srovnej <http://www.vscr.cz/veznice-valdice-95/vykon-vezenstvi-366/zamestnavani-odsouzenych-1305/skolske-vzdelavaci-stredisko-soucasnost>, 12. dubna 2011.

Vzdělávání odsouzených probíhá také ve formě **akreditovaných kurzů**, které organizují jednotlivá ŠVS nebo je věznice organizují samy, v rámci krátkodobých reintegračních programů, v některých případech ve spolupráci s občanskými sdruženími na základě grantů poskytnutých z Evropských fondů (např. práce s křovinořezem, motorovou pilou, vysokozdvíhým vozíkem).

Pro **výuku v rozsahu základní devítileté školy** (VS ČR nemá potřebnou akreditaci MŠMT), byly vytvořeny kurzy dokončení základního vzdělání a přípravné kurzy za účelem nástupu do oboru ŠVS či zvláštní školy. Absolvování těchto kurzů není formálně dokládáno žádným závěrečným vysvědčením či dokladem.³⁶ Zvláštní školu a nedokončené základní vzdělání k 31. prosinci 2010 mělo více než 1200 odsouzených, 53 odsouzených bylo bez základního vzdělání.³⁷

Středoškolské a vysokoškolské studium je umožňováno v individuálních případech. Souvisí to především s délkou výkonu trestu (často nedosahuje celou dobu, která je potřeba pro absolvování celého studia, ačkoli školy umožňují dokončit započaté studium i po propuštění v výkonu trestu) a v závislosti na osobnostních předpokladech odsouzených.

Středoškolské vzdělání ukončené maturitou realizují odsouzení ve věznicích Praha – Ruzyně, Hradec Králové a Ostrava.

Možnost vysokoškolského vzdělání pro odsouzené naplňuje Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity v Brně (dále jen ESF MU) a Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy.

ESF MU je zapojena v rámci programu EU SOCRATES podprogramu GRUNDTVIG do projektu EPLLA (Engaging of Prisoners in Life-Long Learning Activities – Zapojení vězňů do aktivit celoživotního vzdělávání) a ve spolupráci s VS ČR uskutečňuje distanční vysokoškolské vzdělávání odsouzených umístěných ve věznicích ČR.

³⁶ www.helcom.cz/download/vezen03/002vzdel.doc, 12.dubna 2011.

³⁷ Statistická ročenka VS ČR 2010, str. 82.

Podmínkou pro studium je:

- ukončené středoškolské vzdělání s maturitou,
- úspěšné vykování přijímací zkoušky formou Testu studijních předpokladů,
- úhrada školného činí průměrně 20.000,- Kč za semestr v závislosti na studovaném oboru,
- umístění odsouzeného ve Vazební věznici v Brně.
-

ESF MU v Brně nabízí odsouzeným v rámci programu celoživotního vzdělávání studium v oborech:

- management
- bankovníctví
- veřejná ekonomika a správa
- regionální rozvoj a správa
- regionální rozvoj a cestovní ruch.

Konzultace v jednotlivých předmětech probíhají na půdě Vazební věznice v Brně a také formou zabezpečené intranetové linky, jejíž provoz si hradí odsouzení z vlastních finančních zdrojů.³⁸ V roce 2010 studovalo na ESF MU celkem čtrnáct odsouzených. V rámci projektu již tři odsouzení úspěšně absolvovali bakalářské zkoušky a jeden vězeň se ke zkouškám připravoval.³⁹

Vysokoškolské vzdělávání ve Vazební věznici Praha Ruzyně probíhalo v roce 2010 v rámci projektu „Centrum pro vysokoškolské vzdělávání“ započatého v roce 2009 ve spolupráci s výše uvedenou Katolickou teologickou fakultou.

Další vzdělávání mimo ŠVS poskytují přímo odborní zaměstnanci vězeňské služby (speciální pedagogové, sociální pracovníci). Např. ve věznici Rýnovice v oddělení pro mladé odsouzené do věku 26 let a pruvěžněné probíhá v rámci vzdělávacích aktivit kurz právního vědomí uskutečňovaný formou skupinových přednášek a besed s možností individuálních konzultací s pedagogem a sociální pracovníci a v rámci dalšího vzdělávání také výuka angličtiny a němčiny pod vedením pedagogů řízeným samostudiem za využití učebnic, audio a video techniky.

³⁸ <http://www.vscr.cz/veznice-brno-20/vykon-vezenstvi-821/>, dne 19. dubna 2011.

³⁹ Muni.cz on-line verze měsíčníků Masarykovy univerzity, říjen 2008, ISSN 1801-0814.

Vzdělávání zejména mladých odsouzených a prvovězňených osob je vnímáno velmi pozitivně. Získání nových poznatků a zejména praktických zkušeností vede ke zvyšování kvalifikace vězňených osob a rozšiřuje jejich možnost po propuštění z VTOS snáze získat uplatnění na trhu práce.

2.4.3. Speciální výchovné aktivity

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení na odsouzené vedená kompetentními zaměstnanci (pedagogy, psychology, terapeuti).

Jsou zaměřeny na (viz § 36 odst. 5 ŘVTOS):

- **sociálně právní poradenství** – např. výcvikový program pro nezaměstnané poskytuje návod jakým způsobem si najít práci,
- **terapeutické programy** – zejména sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová arteterapie,
- **trénink zvládnání vlastní agresivity.**

Speciální výchovné aktivity probíhají ve všech odděleních věznic, uplatňují se však zejména v odděleních specializovaných pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování, s poruchami osobnosti a chování způsobených užíváním psychotropních látek, nebo s mentální retardací ve vazebních věznicích a věznicích. Jejich posláním je omezovat a snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u rizikových pachatelů trestné činnosti vykonávajících trest odnětí svobody a přispívat ke zvyšování ochrany společnosti po jejich návratu do občanského života. Cílem je pak vytvořit takový systém zacházení s odsouzenými, který působí směrem ke snižování rizika páchaní trestné činnosti a nabízí jim možnost změnit své chování a motivovat je k nápravě.⁴⁰

⁴⁰ § 1 odst. 2 a 3 Nařízení č. 42, kterým se stanoví pravidla pro zřizování a činnost oddělení specializovaného pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování ve vazebních věznicích a věznicích VS ČR, Sběrka nařízení generálního ředitele VS ČR, ročník 2009.

V současné profilaci vězeňství v různých typech věznic fungují tato specializovaná oddělení:

- *oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací,*
- *oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou duševní a poruchou chování,*
- *oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování způsobenou užíváním psychotropních látek⁴¹.*

Některá specializovaná oddělení se zabývají výkonem ochranné léčby:

- *oddělení výkonu trestu ochranné léčby protialkoholní a léčby patologického hráčství,*
- *oddělení specializované pro výkon ochranného léčení protitoxikomanického,*
- *oddělení specializované pro výkon sexuologického ochranného léčení,*

a specializované oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné odsouzené:

- *oddělení pro výkon trestu trvale pracovní nezařaditelných odsouzených.*

Do **oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací** jsou na základě doporučení odborné komise zařazováni rozhodnutím ředitele věznice odsouzení, vyžadující takové specifické metody zacházení, které zabrání zhoršování především jejich psychického stavu. Konkrétní formy a metody působení, ale i kritéria pro hodnocení programu zacházení jsou stanoveny speciálním pedagogem, který se vyjadřuje i k účasti těchto odsouzených na kulturních a sportovních akcích. **Cílem** tohoto oddělení je minimalizovat možnost zneužívání slabších odsouzených a umožnit handicapovaným odsouzeným výkon trestu odnětí svobody v prostředí, které nebude dále zhoršovat jejich psychický stav.

Do **oddělení pro výkon ochranné léčby protialkoholní a léčby patologického hráčství** jsou rozhodnutím ředitele věznice nebo Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR zařazováni odsouzení, kterým byla soudem nařízena ochranná léčba protialkoholní především v ústavní formě nebo léčba patologického hráčství. **Cílem** oddělení je snaha získat a umět aplikovat u odsouzených dovednosti, potřebné pro život usnadňující abstinenci. Zvládnout rozsáhlou škálu dovedností, týkajících se zvládnutí rizikových duševních stavů a různých forem sebeovlivnění. Dalším cílem je přehodnocení vztahu k alkoholu, poznávání nového životního stylu a schopnost autoregulace ve vztahu k alkoholu.

⁴¹ Část druhá Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 42/2009.

Základem zacházení s výše uvedenými odsouzenými je režimově resocializační léčba s využitím adekvátních terapeutických technik (pracovní terapie, skupinová terapie, komunitní systém, individuální a skupinová psychoterapie, relaxační metody, řízené zájmové aktivity, důraz je kladen na sportovní činnost).⁴² Jednu z možných relaxačních technik, nabízí například věznice v Heřmanicích, kde probíhá tzv. **aktivní muzikoterapie** zaměřená na odsouzené s protialkoholní léčbou. Odsouzení si vyberou jakýkoliv hudební nástroj, aniž by ho ovládali, a začnou pod odborným vedením spontánně improvizovat na dané hudební téma. Z těchto bezprostředních sezení dokonce vznikla menší hudební uskupení trvalejšího rázu.⁴³

Specializované oddělení sexuologického ochranného léčení ve věznici Kuřim je jediné v českých věznicích. Vzniklo v roce 1997 a po léčebné stránce úzce spolupracuje s externími lékaři. Jsou zde umístěni odsouzení, kterým soud uložil po vykonání trestu odnětí svobody ústavní sexuologickou léčbu. Recidiva těchto osob je uváděna v materiálech věznice jako 5 %. Speciální výchovné aktivity probíhají individuální i skupinovou formou a zajišťují je specialisté z oddělení výkonu trestu.⁴⁴ Věznice také spolupracuje s občanským sdružením Sdružení Podané ruce, o.s., jež se spolupodílí s VS ČR na řešení problémů uživatelů drog v této věznici, a to cestou poskytování odborných služeb (např. při zajišťování individuálního a skupinového poradenství, terapie a sociální práce).⁴⁵

2.4.4. Zájmové aktivity

Evropská vězeňská pravidla kladou za úkol vězeňské správě zajistit jako jeden z minimálních standardů ochranu zdraví všech vězňů. Péče o fyzické i duševní zdraví odsouzených je splněna také prostřednictvím různých zájmových kroužků sportovního, vzdělávacího či kulturního charakteru. Zejména u nezaměstnaných odsouzených nabývají na významu zájmové pracovní činnosti konané ve „volném čase“.

⁴² Srovnej <http://www.vscr.cz/veznice-hermanice-73/vykon-vezenstvi-307/oddeleni-specializovaneho-vykonu-trestu-spo-3114>, dne 18. července 2011.

⁴³ <http://www.vscr.cz/veznice-hermanice-73/vykon-vezenstvi-307/oddeleni-specializovaneho-vykonu-trestu-spo-3114>, dne 18. července 2011.

⁴⁴ <http://www.vscr.cz/veznice-kurim-46/zakladni-informace-173/charakteristika-veznice-kurim-2190>, dne 18. července 2011.

⁴⁵ <http://www.podaneruce.cz/>, dne 18. července 2011.

Zájmové aktivity obsahují nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním, kteří rozvíjejí u odsouzených schopnosti, vědomosti, sociální dovednosti, které jsou předpokladem naplňování integrativní funkce trestu odnětí svobody.⁴⁶

Řada odsouzených před zatčením trávila většinu volného času vysedáváním po hospodách, planým tlacháním, konzumací alkoholu, drog, nudou. Mnoho kriminologických výzkumů potvrzuje pasivní trávení volného času jako významný kriminogenní faktor.

Smyslem volnočasových programů realizovaných ve vězení je:

- naučit odsouzené trávit volný (mimopracovní) čas, aktivně a smysluplně a po propuštění z výkonu trestu změnit podstatně životní styl,
- ve výkonu trestu vyplnit čas odsouzených aktivní, smysluplnou činností zaměřenou na rozvoj osobnosti, udržení fyzické a psychické kondice, vytvoření kulturních návyků a potřeb.⁴⁷

Představu o seberealizaci odsouzených v zájmových kroužcích a jejich zapojování do zájmových aktivit lze poměrně rychle získat nejen z prezentace Vězeňské služby na jejích oficiálních internetových stránkách, ale i z některých stránek jednotlivých věznic. Každá z českých věznic nabízí vězňům volnočasové aktivity podle svých stavebnětechnických, ale také personálních možností – od sportovního vyžití přes kulturní program až k rozvoji manuálních dovedností, avšak vzhledem k počtu odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody a naznačeným problémům je tato možnost limitována.

V souvislosti s volným časem odsouzených se dostáváme k dalšímu penologickému problému. Je vskutku velmi obtížné modifikovat zacházení s odsouzenými tak, aby se v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody - tedy v nesvobodě – učili lépe využívat volný čas po propuštění z vězení, tj. na svobodě. Obtížné, ne však neřešitelné. Nutná je k tomu osobní odvaha penologických výzkumníků i progresivních vězeňských praktiků, jejich zdravé riskování (nikoli nezodpovědné hazardování s bezpečností výkonu vězeňství a současně

⁴⁶ Černíková, V.: Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciární prevenci). Policejní akademie ČR, Katedra psychologie, Praha 2005, ISBN 80-7251-207-2, str. 87.

⁴⁷ Mezník, J. a kol.: Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita 1995, ISBN 80-210-1248-X, str.48.

s trpělivostí daňových poplatníků) při ověřování a prosazování do praxe nových přístupů pro tuto oblast.⁴⁸

2.4.5. Oblast utváření vnějších vztahů

Tato oblast bývá některými autory také nazývána extramurální, tj. „za zdi vězení“. Jedná se o vytváření, udržování či posilování vazeb odsouzených s vnějším světem (k rodině, přátelům a známým mimo kriminální subkulturu), rozvíjení znalostí, dovedností, které jsou potřebné v občanské společnosti.

Patří sem především diferencovaný způsob návštěv a styků odsouzeného s rodinou, který může být omezený časově i komunikačními prostředky, např. komunikace vedená pouze telefonem bez fyzického kontaktu až po možnost několikahodinové návštěvy manželky či družky bez jakéhokoliv dozoru v jistém soukromí, či přerušování trestu za účelem návštěvy rodiny.⁴⁹

Její důležitost se jeví zejména při zařazení vybraných odsouzených do tzv. výstupních oddělení věznic zpravidla šest měsíců před skončením výkonu trestu, ve kterých jsou odsouzení připravováni na život mimo věznici. Programy zacházení jsou zaměřeny na konkrétní přípravu odsouzených pro samostatný život na svobodě a mají výrazně praktický charakter, neboť pomáhají řešit nejdůležitější problémy vzniklé po propuštění z VTOS - zaměstnání a bydlení a některé věznice poskytují také dlužní poradenství.

Realizovat tyto aktivity jsou nutné zejména v případě střednědobých a dlouhodobých trestů odnětí svobody s ohledem na negativní vliv prizonizace a institucionalizace a vzhledem k překotnému vývoji naší společnosti a jejích technických vymoženostech. Rostoucí tlak civilizace je obtížný i pro zákona dbalého občana, natož pak pro osobu, která je izolována v „pohodlí a poklidu“ věznice.

⁴⁸ Hála, J.: Úvod do teorie a praxe vězeňství. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005, ISBN 80-86708-05-5, str. 143.

⁴⁹ Mezník, J. a kol.: Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita 1995, ISBN 80-210-1248-X, str. 51.

Takovéto aktivity jsou realizovány např. ve vazební věznici Teplice, kde jsou pravidelně, přibližně jednou měsíčně, organizovány společné kulturně vzdělávací vycházky za účasti zaměstnanců věznice. Vycházky jsou zaměřeny k poznání prostředí a historie lázeňského města, k poznání jeho okolí, k získání nových vědomostí a informací, k udržení takových zkušeností, které budou odsouzeným sloužit k přípravě na řádný občanský život po propuštění. Výchovní pracovníci mohou touto formou daleko lépe přenášet na odsouzené své pozitivní životní zkušenosti, objasnit příčiny některých jevů v běžném životě, zdůrazňovat způsob žití bez kriminální kariéry. Vše se tak odehrává ve zcela jiném uvolněnějším prostředí, které není zatíženo napětím z uvěznění.⁵⁰

Udržováním kontaktů za zdí vězení prostřednictvím dopisování s vězni se zabývají také některé z neziskových organizací (např. sdružení Maltéžská pomoc, o.p.s). Maltéžská pomoc, v rámci akreditovaného programu zmírňování sociálně patologických jevů pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, pracuje s těmi odsouzenými, u kterých je podle jejich osobnostního založení naděje na pozitivní ovlivnění a zvýšení motivace k opětovnému začlenění do života běžné společnosti po návratu z výkonu trestu. Proškolení dobrovolníci si pravidelně dopisují s vybranými odsouzenými. Korespondence probíhá prostřednictvím poštovní schránky, ze které jsou dopisy od odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody vybírány a dále rozdělovány jednotlivým zapojeným dobrovolníkům (dopisování probíhá zhruba s 1-2 měsíční frekvencí odpovědí). Z důvodu bezpečnosti je po dobrovolnících požadován čistý výpis z trestního rejstříku – dobrovolník ho předkládá při podepsání smlouvy, dobrovolník uzavírá smlouvu o pojištění a zavazuje se k mlčenlivosti v rámci projektu, zvolí si svůj pseudonym, pod kterým si s vězněm píše (zachování anonymity), je povinen účastnit supervizi, které probíhají jedenkrát za jeden nebo dva měsíce.⁵¹

⁵⁰ <http://www.vscr.cz/vezebni-veznice-teplice-94-vykon-vazby-a-vykon-trestu-odneti-svobody-1082/extramuralni-aktivity-s-odsouzenymi-ve-vv-teplice-4793>, dne 10. května 2011.

⁵¹ V roce 2011 se potýká Maltéžská pomoc, o.p.s. s nedostatkem finančních prostředků na tento projekt viz <http://www.maltezskapomoc.cz/centrum-olomouc/ceho-jsem-dosahli/dopisovani-s-vezni>, dne 10. května 2011.

2.5. Základní informace o programech zacházení

Pravidla a zásady programů zacházení jsou v České republice celostátně formálně sjednocené. **Program zacházení** obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným směřující k dosažení cíle a způsob a četnost hodnocení. Pravidelnou součástí programu zacházení je určení způsobu zaměstnávání odsouzeného, jeho účasti na pracovní terapii, vzdělávání anebo jiné náhradní činnosti, směřující k vytvoření předpokladů pro jeho samostatný způsob života. Pokud u odsouzeného přichází v úvahu více variant programu zacházení, umožní se mu výběr (§ 41 odst. 3 ZVTOS). Při zařazování odsouzeného do jednotlivých programů se přihlíží k délce trestu, charakteristice osobnosti pachatele a příčinách jeho trestné činnosti. Program je stanoven odsouzenému na začátku výkonu trestu a podle typu věznice je periodicky vyhodnocován. Při této příležitosti se zaznamenávají skutečnosti vyjadřující změny v chování a jednání odsouzeného, zejména v jeho postojích k výkonu trestu a ke spáchanému trestnému činu a současně se vyhodnotí rizika potřeby podle vnitřního předpisu.⁵²

Je nutno poznamenat, že **program zacházení** se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném, ta je součástí osobní karty (tj. evidenční pomůcka, která se vede při výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody a slouží k zachycení podstatných skutečností v průběhu a při naplňování účelu výkonu vazby a trestu).

Komplexní zprávu v průběhu pobytu odsouzeného v nástupním oddělení věznice zpracují odborní zaměstnanci a lékař. U odsouzených s trestem delším než tři měsíce se zpracovává též psychologické, pedagogické a sociální posouzení na základě orientačních pohovorů nebo diagnostických vyšetření, zaměřených zejména na posouzení rizik a potřeb odsouzeného. Obsah komplexní zprávy je důvěrný.

Pro odsouzeného se nejméně 3 měsíce před propuštěním zpracovává program zacházení před propuštěním z výkonu trestu tak, aby co nejvíce zohledňoval vytváření podmínek pro samostatný způsob života odsouzeného po propuštění a schvaluje jej ředitel věznice nebo jeho zástupce (čl. 4 odst. 5 Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 9, kterým se upravuje obsah a způsob vedení osobní karty obviněných a odsouzených).

⁵² Metodický list č. 15/2007 ředitele odboru výkonu vazby a trestu, kterým se stanoví pravidla a principy hodnocení odsouzených osob umístěných ve výkonu trestu odnětí svobody.

Při poskytování náročných programů zacházení v ČR dochází často ke dvěma paradoxům při výběru odsouzených, kteří se jich mají zúčastnit. Na jedné straně jsou někteří odsouzení vybíráni podle toho, jak jsou schopni se vybraných aktivit zúčastnit a jak se přizpůsobili podmínkám vězeňského prostředí (to plyne z potřeby aktivní účasti odsouzených v rámci programů zacházení a z potřeby souhlasu odsouzeného se zařazením do programu), na straně druhé nejsou odsouzení vybíráni s ohledem na rizika jejich chování v průběhu výkonu trestu a případné recidivy trestného jednání po výkonu trestu, ani z ohledem na jejich sociální postoje.

2.6. Standardizované programy zacházení aplikované v českých věznicích

Systém standardizovaných programů se opírá o dlouhodobě naplňované *Koncepční záměry rozvoje českého vězeňství na období srpen 2007 až prosinec 2009 v oblasti diferenciaci odsouzených a programů zacházení* a *Koncepční záměry rozvoje českého vězeňství na období březen 2008 až prosinec 2010 v oblasti psychologické a terapeutické služby* (vnitřní materiály Vězeňské služby). Současně systém navazuje na klasifikační principy hodnotícího nástroje SARPO⁵³ a pracuje s jasně definovanými cílovými skupinami odsouzených.

Základním cílem je aplikovat konkrétně zaměřené, strukturované, odzkoušené a moderní penitenciární programy pro vybrané cílové skupiny odsouzených a rizikové pachatele. V těchto programech je primárně kladen důraz na snížení rizika opakování trestného činu. Jejich funkčnost souvisí s předem stanoveným standardizovaným postupem, který je postupně ověřován. V průběhu minulých desetiletí bylo ve vyspělých zemích mnoho takových programů vyvíjeno, testováno a měřeno, zda a případně jakým dílem vedou ke snížení kriminality. Nejde o to dosáhnout jednoznačnosti, ale spíše vyzkoušet, které přístupy fungují za jakých podmínek. Z výsledků je patrné, že efektivní intervenční programy obsahují určité základní principy, které lze jednoduše uvést pod známým „co funguje“ (what works). Tyto principy staví zejména na empirických datech zjišťujících příčiny trestné činnosti, na vztahu klasifikace rizik a míry intenzity intervence, zahrnují dynamické kriminogenní faktory, motivaci odsouzených a praktický nácvik dovedností. Ukazuje se, že dopad programu je

⁵³ SARPO je nový nástroj na hodnocení rizik a potřeb odsouzených, který začala vyvíjet před lety VS ČR a PMS ČR. VS ČR dále obsahově a elektronicky modifikovala nástroj pro zavedení do penitenciární praxe.

ovlivněn způsobem jeho realizace ve smyslu kvality a integrity. Důležitou složkou je též hodnocení úspěšnosti programu a zásadní je rovněž fakt, že s programy musí pracovat vyškolení lektoři.

Je zřejmé, že diagnostická kritéria či kritéria výběru na základě trestné činnosti sama o sobě nemohou být jediným parametrem pro zařazování do programů, už jen vzhledem ke značnému počtu odsouzených, kterých se to týká. Počet odsouzených s poruchou osobnosti je odborníky odhadován v desítkách procent a je patrné, že pro všechny odsouzené, splňující kritéria, programy vytvářet nelze. Na druhou stranu při vzrůstajícím počtu programů by bylo obtížné naplňovat požadované podmínky týkající se zejména počtu a kvalifikace personálu, zajišťování supervize apod. Proto odbor výkonu vazby a trestu, zodpovědný za tento proces, ve spolupráci s jednotlivými věznicemi a externími odborníky zvolil cestu přísné standardizace, díky níž jsou programy zaváděny do věznic uváženě a postupně.

Standardizovány jsou především takové programy, které se zaměřují na snižování rizika recidivy u odsouzených:

- za sexuálně motivované trestné činy,
- za násilné trestné činy včetně domácího násilí,
- za nenásilné trestné činy (např. krádež, dopravní nehody),
- za trestné činy spáchané pod vlivem návykových látek,
- připravujících se na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Probíhající standardizace programů je procesem jednotné úpravy při zpracování a předložení projektů programů tak, aby naplňovaly potřeby ochrany společnosti (snižování rizika recidivy) a současně splňovaly předem daná formální kritéria na:

- vytvoření programu
- vyškolení lektorů
- pilotáž a supervizi
- vyhodnocení
- schválení standardizovaného programu
- zavedení do praxe
- periodické hodnocení

Je snaha, aby připravované standardizované programy byly již dnes konstruovány tak, aby při výběru kritérií bylo možno využít nástroj pro hodnocení rizik a potřeb odsouzených SARPO. Zároveň jsou do legislativního procesu novel zákona o výkonu trestu a řádu výkonu trestu zapracovány významné návrhy změn týkající se zpracování programu zacházení, stanovování aktivit dobrovolných a povinných, zařazování do různých druhů programu a způsobu vyhodnocování průběhu výkonu trestu odsouzeného.

Postup pro vytvoření standardizovaného programu, jeho odzkoušení, aprobaci a implementaci do praxe upravuje Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 35/2011, kterým se stanoví pravidla pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody ze dne 19. července 2011. Níže uvedené programy jsou vytvářeny, pilotovány a koordinovány za přímé spolupráce odborných zaměstnanců odboru výkonu vazby a trestu s jednotlivými věznicemi.

Program 3Z

Program 3Z (Zastav se, Zamysli se a Změň se) byl adaptován týmem vězeňských a probačních pracovníků za vedení předních anglických lektorů programu Stop, Think and Change. Je zaměřen na vícekrát trestané odsouzené s převážně majetkovou trestnou činností před podmíněným propuštěním, staví na kognitivně-behaviorálních základech. Vede ho vyškolená lektorská dvojice zaměstnanců věznic, zpravidla 2x ročně, ve skupině je 12 odsouzených. Program je od pilotního odzkoušení v roce 2006 ve věznicích Jiřice, Světlá nad Sázavou a Kuřim postupně rozšiřován do dalších věznic: Pardubice, Karviná, Nové Sedlo, Znojmo, Rýnovice, Ostrov nad Ohří, Plzeň, Vinařice, Horní Slavkov, Příbram, Heřmanice a Kynšperk. V 1. polovině roku 2010 byl pod supervizí realizován první běh programu v 6 posledně jmenovaných věznicích. V únoru a březnu 2011 bylo vyškoleny 12 nových lektorů, celkem bylo vyškoleny již přes 40 lektorů programu. V dubnu 2010 se konalo třídní setkání všech lektorů programu ve Stráži pod Ralskem a další setkání je připravováno na říjen 2011.

V červenci 2011 byl program 3Z začleněn do přílohy č. 1 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

GREPP – intenzivní reedukační program

GREPP (*z angl. Reedukační psychologický program zaměřený na práci s vinou*) je vzdělávací program pro práci s pachateli, kteří byli odsouzeni za trestné činy násilí na dětech (týrání dětí, komerční sexuální zneužívání dětí i sexuální zneužívání bez komerčního aspektu). Program je koncipován jako tzv. „program narovnání“, je krátkodobý (7 týdnů) a probíhá 2x ročně pro odsouzené do věznice s dozorem (Věznice Nové Sedlo) a 2x ročně pro odsouzené do věznice s ostrahou (Věznice Heřmanice), vždy skupinově pro 12 odsouzených v jednom běhu.

Programem prošlo 87 odsouzených zařazených do věznice s ostrahou a 36 odsouzených zařazených do věznice s dozorem. Žádný z pachatelů dosud nezrecidivoval, avšak zjišťování účinnosti resocializačních programů se obvykle provádí až po 2 letech od propuštění, což většina absolventů nesplňuje. Není tedy možné provést v současné době skutečnou analýzu efektivity.

V červenci 2011 byl program GREPP/GREPP 2 začleněn do přílohy č. 2 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

GREPP 2 – dlouhodobý terapeutický program

GREPP 2 je terapeutický program navazující na program GREPP. Je koncipován jako dlouhodobý (10 měsíců) a jeho cílem je snížení rizika recidivy u odsouzených po propuštění. Ve spolupráci s předními českými sexuology z Psychiatrické léčebny v Praze-Bohnicích (doc. PhDr. Jan Kožnar, CSc. a MUDr. Slavoj Brichcín) byla připravena struktura a obsah programu a od října 2010 do června 2011 proběhla ve Věznici Heřmanice pilotáž. Do programu bylo zařazeno 10 odsouzených, kteří již dříve prošli programem GREPP. Úspěšně jich absolvovalo 8, jeden odsouzený byl vyřazen kvůli fyzickému násilí a jeden kvůli dlouhodobému pobytu v nemocnici. Pilotáž byla vyhodnocena jako úspěšná ve smyslu snížení rizika specifické recidivy a aktuálně se připravují úpravy v manuálu v souladu s NGR č. 35/2011 o standardizovaných programech. V červenci 2011 byl program GREPP/GREPP 2 začleněn do přílohy č. 2 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

Program TP 21 Junior

Program TP 21 Junior je zaměřený na problematiku snižování násilí mezi mladistvými odsouzenými ve Věznici Všehrdy. Hlavním cílem programu je snížení agresivních projevů chování vůči spoluodsouzeným a zaměstnancům, motivovat zařazené mladistvé odsouzené k vytvoření pozitivního náhledu na nevhodnost řešení konfliktních a zátěžových situací agresivním jednáním, uvědomit si vlastní zodpovědnost za své jednání a porušování zásad společenského chování.

V roce 2009 skončil tým zaměstnanců třetí pilotní odzkoušení programu a následně byl program zaveden do praxe. Program je zapracován do vnitřního řádu Věznice Všehrdy mezi povinné aktivity programu zacházení jako speciálně výchovná aktivita. Probíhá zpravidla 2x ročně a u většiny mladistvých dochází po jeho absolvování ke snížení problémů s násilným, agresivním jednáním.

V červenci 2011 byl program TP 21 Junior začleněn do příloh NGRŘ č. 35/2011 jako standardizovaný program.

Doživotně odsouzení

Model dlouhodobého zacházení s kategorií doživotně odsouzených vězňů, orientovaného na snižování jejich nebezpečnosti běží pilotně od července 2009 ve věznicích Valdice, Karviná a Mírov. Projekt se nyní nachází v etapě celkového vyhodnocení vlastní realizace trvající 18 měsíců. Aktivity programu zacházení, které provádí vybraný tým zaměstnanců věznic, byly nastaveny v souladu s projektem. Stěžejní část projektu je práce s trestnou činností odsouzených, postojem odsouzeného k ní, jak se vyrovnat s vinou apod. Do projektu je zapojena většina doživotně odsouzených vězňů, ovšem ne u všech je zapojení aktivní. Realizace aktivit projektu je v současné době též poznamenána ztíženou personální situací ve věznicích.

Po vyhodnocení celého projektu bude třeba následně zvážit jeho možnou standardizaci a zavedení do praxe (únor 2012).

Program pro pachatele dopravních nehod

Ve spolupráci s Centrem dopravního výzkumu se Vězeňské službě podařilo úspěšně odpilotovat program zaměřený na pachatele dopravních nehod, tak, aby jejich návrat do

společnosti a do silničního provozu proběhl pro ostatní členy společnosti bezrizikově. Účast v tomto programu byla pro odsouzené příležitostí vyrovnat se se svým problémem tak, aby byli schopni negativní životní zkušenost využít ve prospěch své další bezproblémové řidičské praxe.

Aktuálně se připravuje dlouhodobá realizace tohoto programu ve dvou věznicích s dozorem: Věznici Pardubice a Věznici Odolov. Program bude probíhat předběžně dvakrát ročně pro 12 odsouzených v souvislosti s dopravní nehodou nebo přestupkem v každé skupině a běhu, tj. pro 48 odsouzených ročně.

Původně plánované školení a pilotáže bylo vzhledem k omezeným finančním prostředkům a personálním problémům na straně dodavatele (CDV) odloženo do roku 2011. Aktuálně byla mezi VS ČR a CDV podepsána smlouva o provedení výukové a poradenské činnosti, přičemž školení jako podmínka pro implementaci kurzu proběhne na podzim 2011.

Program zaměřený na pachatele násilí

S využitím poznatků a zkušeností z oblasti práce s pachateli různých forem násilí (specializované oddělení, externí organizace) byl připraven terapeutický program pro pachatele (obecného) násilí. Jeho cílem je určení hlavní příčiny rizikovosti odsouzeného jako pachatele domácího násilí a/nebo jiných forem násilného chování, získání adekvátního náhledu na spáchanou trestnou činnost a změna postojů souvisejících s pácháním trestné činnosti. Pilotní terapeutický program pro skupinu 30 pachatelů násilí proběhl od 1. 6. 2010 do 30. 5. 2011 ve Věznici Vinařice. Po jeho vyhodnocení bylo odborem výkonu vazby a trestu doporučeno provést v programu úpravy a pilotáž prodloužit do června 2012. Ověřování tohoto programu tedy pokračuje.

III. Specifika programu

Zastav se, zamysli se a změň se

Kognitivně-behaviorální program pro odsouzené 3Z je tedy jedním ze standardizovaných programů a je určen odsouzeným mužům a ženám, jež **jsou opakovaně ve výkonu trestu** za převážně majetkovou trestnou činnost před lhůtou podmíněného propuštění nebo před koncem výkonu trestu odnětí svobody.

Hlavním **cílem programu** je vést odsouzené k vytvoření si adekvátního náhledu na trestnou činnost a uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páchání. Program by měl podnítit odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucích ke kriminálnímu jednání a motivovat je k získání nových sociálních dovedností a k nekriminálnímu soběstačnému způsobu života po propuštění.

Kritériem pro zařazení odsouzených do programu 3Z je:

- žádost o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s minimální lhůtou čtyři měsíce před soudním projednáním nebo šest měsíců do konce výkonu trestu odnětí svobody, zpravidla během umístění odsouzeného ve výstupním oddělení,
- opakovaná trestná činnost (minimálně dvakrát soudně trestán),
- motivace k řádné účasti, nenarušené např. eskortami k soudu,
- schopnost porozumět základním instrukcím, informacím a jednoduchému textu.

Odsouzený **není zařazen do programu 3Z**, jestliže:

- je duševně nemocný v akutně neošetřeném stavu,
- trpí výraznou poruchou osobnosti,
- byl odsouzen za sexuálně motivovaný trestný čin,
- byl zařazen do zvláštního bezpečnostního režimu výkonu trestu odnětí svobody.⁵⁴

⁵⁴ Srovnej Přílohu č. 1 k Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 35, kterým se stanoví minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody, Sbírka nařízení generálního ředitele VSČR. Ročník 2011.

Program je rozčleněn na jedenáct sezení (včetně úvodního seznamovacího a závěrečného sezení) a jeho časové náklady jsou tříměsíční. Každé sezení je plánováno dle potřeby na 1,5 – 2 hodiny s jednou 15 minutovou přestávkou. Jedná se o skupinový program a pracuje se v něm se skupinovou dynamikou, která může procesu změn jednotlivých odsouzených napomoci, ale také ji brzdit. Proto program 3Z vyžaduje sebraný tým dvou osob, tzv. trenérů (lektorů), kteří ho vedou společně⁵⁵. Lektorů také provádějí výběr a posouzení odsouzených ve věznicích k zařazení do programu 3Z.

V každém ze sezení, vždy po úvodním cvičení, lektorů (trenérů) spolu s odsouzenými shrnují hlavní body předchozího sezení, opakují probrané pojmy a seznamují se s aktuálními cíli. Následuje vlastní práce s odsouzenými dle níže uvedených témat, a to buď formou skupinové nebo individuální práce, za pomoci a pod dohledem lektorů. Negramotným osobám lektorů pomáhají při zápisu odpovědí. Na závěr každého sezení dochází ke shrnutí nově nabytých poznatků.

3.1. Úvodní sezení⁵⁶

Na prvním sezení jsou členové skupiny seznámeni mezi sebou, s lektory, s informacemi o programu (struktura programu a termíny sezení) a se základními pravidly, která umožní skupině pracovat v bezpečném a tolerantním prostředí. Mezi základní pravidla patří:

- *Žádné projevy rasismu.*
- *Žádné projevy sexismu.*
- *Žádné projevy homofobie.*
- *Jednat s lidmi s respektem.*
- *Vyjadřovat nesouhlas s názory ne s osobami.*
- *Neskákat druhému do řeči.*
- *Nekřičet na ostatní a neurážet jednotlivce.*
- *Důvěrnost – členové skupiny by neměli mluvit o ostatních mimo skupinu - účastníci by se měli dohodnout, že veškeré diskuse zůstanou zachovány pouze v rámci skupiny.*

⁵⁵ Ivanovičová M.: České vězeňství, č. 2/2010, Zastav se, zamysli se, změň se, ISSN 1213-9297, str. 24

⁵⁶ V této části srovnaj metodický materiál VS ČR „Zastav se, zamysli se a změň se“.

Od členů skupiny je očekáváno, že se budou aktivně účastnit skupinových diskusí a úkolů, otevřeně hovořit o své kriminální minulosti a dodržovat docházku.

3.2. Problémy a analýza výhod a nevýhod páčání trestné činnosti

Účastníci sezení zahájí společnou práci jako skupina. V první části sezení se za pomoci lektorů snaží vymezit své individuální problémy jako první krok k jejich vyřešení. Problémy, které řeší v současnosti zapíší do pracovního listu samohodnocení a poté v něm doplní následující výroky (jedná se o metodu tzv. doplňování vět):

- *Můj největší problém v současnosti je...*
- *Ze všeho největší starost mi dělá...*
- *Nejvíc bych teď potřeboval/a pomoci s...*
- *Nejvíc ze všeho bych teď chtěl/a změnit...*
- *Problém, který se mi ještě nepodařilo vyřešit, je...*
- *Kdybych vyřešil/a svoje problémy, cítil/a bych se...*

Pokud bude někdo ze skupiny ochoten, může se svými problémy seznámit také ostatní.

Po přestávce analyzuje každý z účastníků výhody a nevýhody páčání trestné činnosti. Nejprve lektor vysvětlí, že každé jednání má své přínosy a náklady, ať už se rozhodneme dělat cokoliv např. začít chodit do práce, koupit si něco na sebe atd.

Lektor projde následující tabulku jako příklad:

Co získám, když přestanu páchat trestnou činnost

- *svobodu*
- *lepší vztah s rodinou, partnerkou/partnerem, rodiči*
- *budu mít klid*
- *budu moci trávit čas s dětmi a žít šťastným rodinným životem*
- *stálé zaměstnání*
- *sebeúctu atd.*

Co získám, když budu pokračovat v trestné činnosti

- *finanční prospěch – peníze*
- *pěkné věci – senzační oblečení, šperky, majetek*
- *budu v partě*
- *drogy*

Co ztratím, když přestanu páchat trestnou činnost

- *nepřijdu už tak snadno k penězům*
- *ztratím pověst tvrdáka*
- *ztratím kamarády, kteří v tom jeli se mnou.*

Co ztratím, když budu pokračovat v trestné činnosti

- *čeká mě další vězení*
- *budu mít zničené nebo narušené vztahy s partnerkou/partnerem, dětmi a rodiči*
- *nikdy neseženu práci*
- *budu mít špatnou pověst atd.*

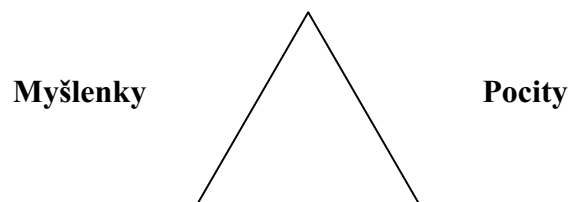
Každý z účastníků vyplní tabulku výhod a nevýhod páchání trestné činnosti. Celá skupina pak společně probere závěry každého jednotlivce a zhodnotí, zda je nějaká zjištění výhod či nevýhod páchání trestné činnosti překvapila.

Tímto cvičením by se měly zjistit postoje členů skupiny a jejich osobní investice do trestné činnosti (zisky a ztráty).

3.3. Vzorce trestného jednání

Lektor se snaží pomoci členům skupiny uvědomit si faktory související s pácháním jejich trestné činnosti a úlohu, jakou hrají myšlenky a pocity v jejich trestném jednání pomocí tzv. **zpomaleného přehrávání a rozboru sledu událostí.**

„**Zpomalené přehrávání**“ slouží k získání jasného obrázku o všem, co se děje v rámci páchání trestného činu. Jako dobrý příklad lze rozebrat zpomalený záběr herní akce před gólem při fotbalovém zápasu. Stejným způsobem sportovní komentátoři zprostředkují divákům obrázek o všem, co se během akce událo. Dále je třeba vysvětlit, že to jak se cítíme a jak myslíme ovlivňuje naše chování (např. přemýšlíme o neřešitelném problému, což vede ke špatné náladě a rozhodnutí jít do hospody, kde vypijeme nadměrné množství alkoholu a začneme se prát).



Účastníci začnou samostatně provádět rozbor sledu událostí, který je rozdělen na tři části. Nejprve účastníci doplní část 2) a uvedou v ní co nejvíc podrobností, pak část 1) se zaměřením na pocity a chování, které vedly k dané události a nakonec část 3) důsledky. Pro ilustraci vyplňují dle výše uvedeného příkladu:

- **1) Co předcházelo trestnému činu** (*Pohádal jsem se s přítelkyní kvůli financím, měl jsem mizernou náladu, a tak jsem vyrazil do hospody.*)
- **2) Chování – trestný čin** (*Opil jsem se. V narvané hospodě do mě strčil chlápek. Praskly mi nervy, strčil jsem do něj na oplátku a začal se s ním prát.*)
- **3) Důsledky** (*Byla přivolána policie a já jsem zatím napadl i vyhazovače. Byl jsem zatčen a skončil jsem ve vazbě kvůli napadení. Partnerka se zlobila a řekla, že už má všeho dost!*)

Po splnění úkolu se dobrovolník či dobrovolníci podělí s ostatními o svůj rozbor sledu událostí, aby tak všichni získali představu o významu myšlenek a pocitů, které přispěli k jejich trestnému činu.

Další část sezení je zaměřena na **rozbor vzorců trestného jednání** odsouzených a měla by jim pomoci pochopit individuální rizikové faktory chování a individuální vzorce trestného jednání v rámci jejich kriminální historie a dále odhalit jejich vlastní rizikové faktory.

Lektor nejdříve projde následující příklad, na kterém vysvětlí, jakým způsobem bude skupina rozebírat vzorce trestného jednání:

- **Co bylo podstatou trestného činu?**
*Trestně právní skutková podstata spáchaného trestného činu (např. loupež, znásilnění).
Co nejúplnější odpověď na otázku: **Co se přesně stalo?***
- **Kdy k němu došlo?**
Datum a čas, časový průběh ve vztahu ke klíčovým událostem v životě účastníka sezení.
- **Kde k němu došlo?**
Přesné místo a vztah k ostatním klíčovými místům v životě účastníka sezení.
- **Kdo mu byl přítomen?**
Pachatel (samotný účastník sezení), spolupachatelé, oběti, svědci, další přítomní, osoby přímo či nepřímo dotčené trestným činem atd.

- **Proč k němu došlo?**

Účastník sezení sepíše všechny faktory, které podle jeho názoru způsobily, že se dopustil trestného činu nebo které k němu přispěly.

Účastníci vyberou trestný čin, typický pro jejich kriminální kariéru a v pracovním listě na základě výše uvedeného příkladu provedou jeho rozbor. Následně zopakují rozbor několika svých předchozích trestných činů. Jednotlivec by si měl na základě provedeného rozboru uvědomit svoje vlastní vzorce trestného jednání.

Poté skupina diskutuje o případných opakujících se vzorcích, které ve své kriminální historii našli. Opakující se vzorce lze označit za **rizikové faktory chování**.

3.4. Styly myšlení

Sezení umožňuje odsouzeným uvědomit si úlohu **impulzivního a rigidního myšlení**, které může přispět k trestnému jednání. Za pomoci scénářů a příkladů (typických jednak pro muže a jednak pro ženy - dle pohlaví skupiny) je účastníkům názorně představeno impulzivní a rigidní myšlení. Pro názornost byl vybrán příklad typického rigidního myšlení mužů a žen:

- *Petr byl nedávno propuštěn z vězení za rušení veřejného pořádku a výtržnictví. Bydlí znovu u rodičů, se kterými má složitý vztah. Vždycky se pohádají a Petr nedokáže vysvětlit svoje pocity. Rodiče jsou zklamaní a rozčilení z Petrova chování a on je frustrovaný z toho, že jim připadá jako budižkničemu. Na další hádku Petr reaguje tak, že odchází jako obvykle z domu, opíjí se v barech a pouští se do rvaček, ničí majetek a je nakonec znovu obviněn z výtržnictví.*
- *Nada byla už několikrát zadržena pro drobné krádeže v obchodech. Vždy k nim došlo po přesvědčování za strany jejího partnera. Přestože si Nada říká, že tentokrát je to naposled a příště už to neudělá, vždycky nakonec přesvědčování podlehne, protože nedokáže říci ne.*

Skupina předestřené příklady rozebere a určí přetrvávající problémy, které následně vyúsťují v trestnou činnost. Prostřednictvím otevřených otázek si lektori ověřují, zda odsouzení správně tyto pojmy pochopili a mohli se tak v budoucnosti ponaučit.

V druhé části sezení je procvičována a rozvíjena dovednost **alternativního myšlení**. Lektori se v ní zaměřují na vymyšlení nových řešení a možností jako odpověď na problémy odsouzených namísto páchaní trestné činnosti.

3.5. Kauzální myšlení

Sezení se zaměřuje na dovednosti předjímání následků a domýšlení pravděpodobných důsledků našich rozhodnutí. Z výsledků otevřené diskuse by měli odsouzení pochopit, že ačkoli není vždy možné přesně předpovědět důsledky každého jednání, pravděpodobné důsledky však lze s určitou mírou cviku odhadnout či je předvídat. Praktické cvičení „**Co by se stalo, kdyby...?**“ probíhá v týmech podle velikosti skupiny a odsouzení při něm přemýšlí nad předloženými scénáři (např. co by se stalo, kdyby nebyly žádné zákony zakazující řízení motorových vozidel pod vlivem alkoholu) a v burze nápadů vytvoří seznam možných následků. Jakmile skupiny proberou důsledky jednání v dané situaci, podá skupina zpětnou vazbu a členové skupiny vysvětlí svá tvrzení.

Další cvičení „**určování následků jednání**“ má umožnit odsouzeným procvičovat kauzální myšlení nejprve na příkladu daného problému. Skupina navrhuje jeho řešení a určí jeho možné důsledky. Posléze stejný rozbor provedou dvojice účastníků se svým vlastním reálným problémem a celá skupina dohromady rozebere několik problémů, které si účastníci vybrali k řešení. Cílem je procvičit dovednost kauzálního myšlení ve vztahu k problémům členů skupiny.

3.6. Trestná činnost jako problém, který lze řešit

Za pomoci „**kontrolního seznamu problémů**“, který pod vedením lektora členové skupiny pravdivě vyplní a následně vyhodnotí, je umožněno odsouzeným určit ty problémy, které nejvíce souvisejí s jejich trestnou činností. Problémy je možné seskupit do následujících hlavních problémových oblastí:

- *práce a nezaměstnanost*
- *problémy s bydlením*
- *finanční problémy*
- *zneužívání alkoholu*
- *drogová závislost*
- *závislost na hazardních hrách*
- *fyzické a duševní zdraví*
- *sociální vztahy*
- *rodinné vztahy*
- *tlak vrstevníků*
- *trestná činnosti v rámci rodiny.*

Účastníci sezení jsou vedeni k tomu, aby určili své vlastní rizikové faktory a soustředili se na vytvoření strategie při zvládnání rizikových situací.

3.7. Změna a volba

V této fázi již odsouzení absolvovali polovinu programu 3Z. Lektor zahájí sezení v povzbudivém duchu. Každý účastník **vyjmenuje alespoň jednu pozitivní událost**, která se mu přihodila od předchozího sezení a jmenuje nějakou povzbudivou skutečnost z jeho života. Toto cvičení má za úkol pomoci odsouzeným si uvědomit, že se i v prostředí vězení mohou dít pozitivní věci, neboť pokud o pozitivních věcech nebudeme přemýšlet, může se nám zdát, že každodenní život je velmi negativní. Budeme-li však uvažovat o pozitivních stránkách našich životů, je pravděpodobnější, že se začneme cítit lépe. Tato skutečnost se pak odráží na našem jednání a chování.

Po zopakování pojmů z předchozích sezení představí trenéři dvě nová cvičení – cvičení „sít“ a „cyklus změny“. V prvním cvičení účastníci do předem nakreslené sítě zaznamenají faktory vedoucí k recidivě trestné činnosti a naopak. Střed vyznačené sítě přitom tvoří místo, kde uvázli a představuje další páchání trestné činnosti nebo uváznutí v určitém vzorci chování. Oblast vně sítě znamená odklon od trestné činnosti a osoby a situace, které mohou pomoci snížit riziko recidivy. Odsouzení si stanoví a poté zakreslí do sítě „*stahující faktory*“ (např. tlak okolí, setkávání se s tzv. kamarády, kteří sami páchají trestnou činnost, absence stálého zaměstnání apod.) a „*odtahující faktory*“ ve vztahu ke vzniku recidivy. V diskuzi proberou jakým způsobem lze odstranit stahující faktory - tj. ty, které zvyšují pravděpodobnost recidivy a naopak jak podpořit tzv. odtahující faktory - podporující změnu a odklon od trestné činnosti (pomoc rodiny, získání zaměstnání, abstinence).

Při druhém cvičení vyznačí lektor v kruhovém diagramu fáze „*cyklu změny*“ a základní pojmy jednoduše vysvětlí:

- *Fáze před rozhodnutím* znamená, že jsme si neuvědomili problém.
- *Zvažování* znamená přemýšlení o problému.
- *Rozhodnutí* znamená, že jsme se rozhodli s problémem něco dělat.
- *Akce* - naše rozhodnutí se snažíme vykonat.
- *Udržení* je pokračování ve změnách.

Poklesek a recidiva znamenají jednorázové uklouznutí, respektive návrat k situaci před změnou.

Každý člen skupiny stanoví za pomoci lektora svou aktuální pozici v kruhovém diagramu, cílovou pozici do budoucna a změny, které bude muset učinit, aby této pozice dosáhl. Toto cvičení bylo původně určeno pro práci s osobami závislými na alkoholu a jiných návykových látkách.

3.8. Plánování změn

Úvodní cvičení zopakuje koncept „**vnitřní řeči**“. Vychází z práce psychologa Fabera, jehož teorie pracují s tvrzením, že „to, co říkáme sami sobě, ovlivňuje to, co děláme.“ Lektori pro snadné pochopení uvádějí členům skupiny příklady, jakou vnitřní řeč mohou vést pro dosažení svého cíle, např:

- *Napíšu dlouhý dopis rodině nebo přátelům, abych se cítil lépe.*
- *Jeden týden se nebudu hádat se svým spoluvězněm na cele.*

Účelem je uvědomit si rozdíly mezi pozitivní a negativní vnitřní řečí a jak různé typy myšlení ovlivňují naše pocity a chování.

Cvičení „**Žebřík změny**“ navazuje na cvičení z předchozího sezení „Cyklus změny“, protože pro provedení změny obvykle nestačí pouze učinit rozhodnutí. Druhým krokem v rámci procesu změny je zamyslet se nad kroky, jež musíme uskutečnit, abychom stanoveného cíle dosáhli. Podstata je jednoduchá. Nahoře na žebříku je cíl, kterého chce jednotlivec dosáhnout (např. najít si práci), dolní část žebříku představuje aktuální pozici. Cílem je naplánovat si alespoň 5 kroků, které odsouzený musí udělat, aby dosáhl cíle. Toto cvičení umožňuje uvědomit si, že pro dosažení cílů je třeba udělat řadu kroků, které často trvají rozdílnou dobu.

Dalším úkolem pro skupinu je ukázat si, jak vztek, frustrace a ztráta sebeovládání může způsobit potíže při dosahování cílů a jaké situace mohou působit jako rizikové faktory vedoucí k jejich vzniku. K tomuto účelu slouží cvičení „**Ukazatel napětí**“. Ukazatel napětí je možné přirovnat k teploměru, který měří teplotu lidského těla, zde však měří emoční stres a negativní pocity. Horní část stupnice představuje emoční „bod varu“ (paniku, zuřivost nebo jiný druh ztráty kontroly nad emocemi), dolní část naopak stav odpočinku, klidu nebo relaxace. Účastníci jsou požádáni o sepsání seznamu maximálně 10 situací, které v nich vyvolávají vztek, znepokojení nebo vzrušení, a z nich vyberou dva extrémy. Dále vyberou dvě situace, v nichž se cítí zcela uvolněně. Všechny položky pak seřadí dle míry emocí, které při nich pociťují, a přiřadí je k bodům na Ukazateli. V rámci zpětné vazby skupina prodiskutuje emoce, které zažívala při zátěžových situacích a při páčání trestných činů a seznámí se z různými strategiemi jejich zvládnutí (např. zastavení myšlení – jedinec se

k vyhocené situaci vrátí až s odstupem času, když se uklidní, použití pozitivní vnitřní řeči – nahrazení vnitřní řeči takovou řečí, která vyvolá lepší sebeovládání a zvážení alternativních řešení atd.).

3.9. Dovednosti sociální interakce

Členové skupiny provádějí hodnocení problémů v oblasti sociální interakce a jejich vlivu na trestnou činnost a další problematické oblasti (např. neschopnost mluvit s neznámými lidmi může snížit šance na úspěch při přijímacím pohovoru, neschopnost se omluvit může zničit vztah) a zjišťují jakým způsobem mohou sociální dovednosti zlepšit. Odsouzení si určí a zapíše konkrétní triviální cíl, který by chtěli splnit do konce skupinových sezení (zbývají již pouze dvě další setkání). Projdou si význam hodnocení a monitorování stanovených cílů, jež se uskuteční v rámci závěrečného sezení. Cíle přitom mají odpovídat tzv. Konceptu SMART (tj. chytré):

- *S.....Konkrétní (Specific)*
- *M...Měřitelné (Measurable)*
- *A...Dosažitelné (Achievable)*
- *R...Realistické (Realistic)*
- *T...Časově omezené (Time bound)*

V další části hodiny probíhá cvičení na submisivitu, agresivitu a asertivitu. Je zaměřené na řešení problémů, které mohou někteří jedinci mít, pokud musí čelit nechtěnému tlaku ostatních (vrstevníků, členů rodiny, party nebo přidružených členů skupiny). Cílem je zaměřit se na dovednosti, jak tomuto tlaku čelit.

Tabulka č. 3 znázorňuje některé z hlavních rozdílů mezi uvedenými vzorci chování⁵⁷. Lektoři tuto tabulku znají, ale nechají ji nevyplněnou a s jejich nápovědou se ji snaží vyplnit členové skupiny. Účelem tohoto cvičení je, jak může asertivní jednání pomoci odolat nechtěnému tlaku okolí a k jakým důsledkům vede submisivní či agresivní chování.

⁵⁷ Převzato z metodického materiálu VS ČR „Zastav se, zamysli se a změň se“, tabulka na str. 58.

Tab. č. 3

Znázornění rozdílů mezi uvedenými vzorci chování

Vzorec chování	Doprovodné projevy	Typické znaky
Submisivita	Podlehnutí, podvolení se tlaku, nechat se manipulovat	Vyhýbání se očnímu kontaktu, slabý, poráženecký tón hlasu, pokleslý postoj, gesta vyjadřující odevzdanosti, strach, neschopnost nalézt slova
Agresivita	Zlostné, dominantní, nepřátelské, výhružné chování	Hlasitý pronikavý tón hlasu, vyzývavý postoj, prudké pohyby a gesta, nepřátelské naladění, ztráta kontroly řeči
Asertivita	Kontrola rezistence, rozhodnost a ovládání	Pevně upřený pohled, kontrolované pohyby, jasná mluva, klid

3.10. Zaujímání hledisek a postojů

V úvodu předposledního sezení shrnují lektori za pomoci otevřených otázek poznatky získané v minulém sezení a ověří si, zda členové skupiny používají získané dovednosti v běžném životě.

Jelikož každý z nás má velmi rozdílné vnímání skutečností (i nejjednodušších) a různý názor na určité věci (ovlivněný rodiči, vrstevníky, vyznáním, procesem socializace atd.), každý z nás je jedinečný a dělá různé volby. Rozdíly a rozdílné názory a pocity mezi lidmi mohou vést ke konfliktům. Tato hlediska se rovněž vztahují k postojům k trestné činnosti. Pokud umí jedinec ospravedlnit své myšlení jako správné, ospravedlní i svoje chování vyplývající z tohoto myšlení jako správné. Obvyklé vzorce chování se stávají zvykem a vedou k opětovnému ospravedlnění trestné činnosti např.:

- „*Obchod má uzavřené pojištění a chybět jim to nebude.*“
- „*Všichni mí kamarádi to dělají, tak proč bych to neměl dělat já?*“

Není zde použito alternativní myšlení.

K pochopení problému odsouzenými by mělo přispět cvičení „**Jak daleko byste zašli**“. Formulář ke cvičení obsahuje seznam trestných činů a účastníci jsou dotazováni, zda jednotlivé trestné činy spáchali nebo by je mohli v budoucnu spáchat. Uvedené odpovědi

skupina prodiskutuje a zaměří se zejména na vnímání hlediska oběti, zváží míru empatie odsouzených do pozice obětí svých trestných činů, posoudí postoje odsouzených ve vztahu k trestné činnosti v minulosti a do budoucna a zamyslí se jakým způsobem chování členů skupiny ovlivňuje životy dalších osob v jejich okolí a jaké jsou důsledky nedostatečného vnímání hledisek druhých osob.

Jako poslední je v programu zacházení 3Z zařazeno **cvičení na výměnu rolí**. Spočívá v dočasném převzetí pozice někoho jiného s cílem získat na určitou situaci jiný náhled. Proces probíhá ve dvou úrovních:

- **1) Kognitivní** - *jakým způsobem může druhá osoba uvažovat o dané situaci.*
- **2) Afektivní** – *jak se mohou měnit pocity jednotlivce v různých rolích.*

Lektoři zvolí jednu z možností na výměnu rolí:

- *Vyjdou z konkrétních trestných činů účastníků sezení a zaměří se na možné názory nebo pocity oběti/í.*
- *Vyzvou odsouzené, aby sepsali seznam osob, s nimiž mají nějaký konflikt (např. minulý nebo současný partner, rodiče, děti, sousedé, policie). Každý člen skupiny si zvolí nějaký spor, který vede, a následně si představí, že je na opačné straně daného konfliktu a snaží se vcítit a popsat pocity druhé ve sporu zúčastněné osoby. Dva až tři příklady vybrané lektorem sehraji odsouzení jako scénku a následně si vymění v příběhu role. Po skončení proberou členové skupiny s lektorem vliv různých pohledů na to, co aktéři říkali a dělali, zda aktéři byli schopni vnímat obě strany příběhu a zda jim modelová situace umožnila lépe porozumět pohledům druhé strany.*

Při **závěrečném sezení** vyškolený lektor vyzve postupně účastníky, aby představili svůj cíl z jednotlivých etap cvičení nebo konkrétní cíl, který si sami zvolili, a projde jejich dílčí úspěchy a oblasti, kde by mělo dojít zlepšení. Po zhodnocení stanovených cílů shrne program a zopakuje pojmy a dovednosti prezentované v rámci programu. Zopakování může například proběhnout interaktivním způsobem za pomoci kvízu (odpovědi ano/ne), který bude prováděn v týmech nebo ve dvou menších skupinách. Soutěžit se může třeba o drobné ceny. Lektoři si tak ověří vědomosti členů skupiny a doplní případné mezery v dosavadní výuce.

Závěr probíhá v pozitivním duchu, aby si účastníci uvědomili, že pokud budou pozitivně myslet, budou se lépe cítit a tím se i pozitivněji chovat. Členové skupiny a lektoři tedy jmenují jednu věc, kterou se v průběhu sezení naučili, a jednu pozitivní věc, kterou získali účastí ve skupině. Odsouzení, kteří program absolvovali, převezmou certifikát o jeho dokončení. Předání probíhá slavnostní formou.

Poměrně podrobně jsem popsala průběh všech sezení v rámci programu 3Z a práci lektorů s odsouzenými. To je však jen jedna z jejich činností. Po vyhodnocení programu vypracují lektoři pro potřeby další práce s odsouzenými a jako podklad pro vyhodnocení programu 3Z **Závěrečnou zprávu**. Ta je součástí hodnocení jednotlivých odsouzených ve VTOS. Zpráva zpravidla obsahuje stručný popis, jak odsouzený dodržoval stanovená pravidla v rámci programu a hodnocení jeho aktivit v průběhu programu a dále popisuje konkrétní změny v chování účastníka programu před zahájením programu a v důsledku jeho absolvování a konkrétní doporučení pro možné změny v jeho dalším životě. Odsouzení jsou s vypracovanou zprávou řádně seznámeni a v případě jejich podmíněného propuštění by jim měla sloužit jako pomůcka.

Program 3Z běží v rámci VS ČR od roku 2006 a v tomto roce byl pilotně ověřen ve věznicích Jiřice, Světlá nad Sázavou a Kuřim. Lektoři ve věznicích, ve kterých již program proběhl, hodnotí program na základě vyjádření odsouzených jako jednoznačně přínosný. Většina odsouzených získala motivaci ke změně dosavadního způsobu života. Otázkou však zůstává, jak a zda budou nynější odsouzení schopni nově nabyté zkušenosti uplatnit po propuštění z výkonu trestu v běžném životě a zda se absolventi programu do výkonu trestu nevrátí. Na tyto a také na další otázky by měl odpovědět námi prováděný výzkum efektivity programu 3Z.

IV. Realizovaný výzkum

Ze současného portfolia standardizovaných programů, včetně těch teprve uvažovaných, byl naším výzkumným týmem vybrán pro zkoumání efektivity **Standardizovaný program pro odsouzené 3Z**. Hlavním důvodem pro tuto volbu, byl ve srovnání s ostatními programy velký počet respondentů, kteří program absolvovali v jednom roce (v roce 2010 jej absolvovalo 148 osob). Bylo tudíž možné prostřednictvím dotazníkového šetření shromáždit jejich sociodemografické údaje a současně shromáždit stejné údaje u kontrolní skupiny. To nám umožnilo porovnat obě skupiny a zjistit, zda-li se od sebe významně neliší a dále s nimi pracovat.

Záměrem šetření nebylo zkoumat efektivitu programů, které jsou nastaveny pro specifickou trestnou činnost, u nichž se v rámci cílené intervence dosahuje vyšší efektivity, jak je tomu například v případě programů zaměřených na sexuální delikventy (např. GREPP 2) nebo na prvovězněné (program TP 21 Junior, jež je určen mladistvým odsouzeným, kteří nejsou doposud tolik ovlivněni prizonizací). Naopak záměrem bylo zkoumat efektivitu programu, který je zaměřen na největší a nejproblémovější skupinu odsouzených, jakými jsou **recidivisté**, pro něž je program 3Z určen, a kteří páchají nejběžnější trestnou činnost (hospodářskou a majetkovou trestnou činnost), a to i s rizikem, že od propuštění odsouzených, kteří program 3Z absolvovali, uběhne pouze cca 6-8 měsíců. Delší časový odstup pro zjišťování recidivy nebyl možný kvůli termínu ukončení projektu.

Byli jsme si při výběru této skupiny vědomi, že narazíme na mnoho problémů, se kterými se budeme muset vypořádat (zejména z hlediska nedostatku času), což bylo vyváženo příslibem, že se bude jednat o první krok v hodnocení účinnosti nového standardizovaného programu určeného doposud opomíjené skupině recidivistů.

V této části zprávy je popsána první část výzkumu – jsou v ní zveřejněny výsledky základního sběru dat (zpracování anamnestického dotazníku).

4.1. Předmět, cíl a metody výzkumu

Předmětem bylo zkoumání dvou skupin odsouzených ve vybraných věznicích, z nichž jedna skupina absolvovala před propuštěním program 3Z a druhá nikoli.

Cílem naší sondy bylo především zkoumat efektivitu vybraného programu, a to srovnáním recidivy dvou skupin odsouzených po jejich propuštění (vazba, opětovný výkon trestu odnětí svobody).

Metody a techniky výzkumu

Pře realizaci výzkumu byly použity:

- **anamnestický dotazník vyplněný vybraným vzorkem odsouzených**, který byl vytvořen a zpracován E. Biedermanovou a jeho znění bylo oponováno Mgr. Petrasem z GŘ VS ČR a byl prostřednictvím VS ČR předložen lektory odsouzeným osobám ve výkonu trestu ve vybraných věznicích při zahájení programu 3Z. Otázky v tomto dotazníku týkající se aktivit odsouzených ve výkonu trestu, jejich účasti v programech zacházení a údajů ze spisové dokumentace hodnotili lektoři po ukončení programu 3Z.
- **analýza závěrečných zpráv o odsouzených** přináší obrázek o průběhu námi zkoumaného programu 3Z a o případných změnách v chování odsouzených.
- **analýza kazuistik vybraných osob**
- **sestavy z VIS** - slouží ke kontrole údajů poskytnutých námi vybraným vzorkem odsouzených, poskytuje údaje o případné recidivě zkoumaných osob.

4.2. Dotazníkové šetření

4.2.1. Analýza sledovaných souborů

Za účelem zjištění účinnosti programu zacházení 3Z byly vybrány ke srovnání dva soubory odsouzených. V jednom ze souborů byli zařazeni odsouzení, kteří absolvovali program zacházení 3Z. Jednalo se o soubor vězňů ze 14 věznic (Světlá nad Sázavou, Kuřim, Jiřice, Pardubice, Rýnovice, Znojmo, Vinařice, Horní Slavkov, Příbram, Heřmanice, Nové Sedlo, Kynšperk, Ostrov, Karviná). Běh programu ve výše uvedených věznicích byl zahájen

v průběhu měsíce ledna 2010, zúčastnilo se jej 148 odsouzených a trval necelé tři měsíce. Do druhého souboru byl vybrán specializovanými pracovníky věznice stejný počet odsouzených (mužů i žen) ze stejných věznic s obdobnou trestnou činností, kteří tento program neabsolvovali.⁵⁸

Všem absolventům programu 3Z byl prostřednictvím lektorů předložen anamnestický dotazník, jehož otázky se zaměřily na sběr

- **základních údajů o odsouzených** (věk, rodinný stav, počet dětí, vzdělání, zaměstnání před odsouzením atd.)
- **na kriminální anamnézu** (např. trestná činnost v rodině, předchozí trestná činnost, aktuální trestná činnost)
- **na průběh výkonu trestu odnětí svobody** (adaptace ve VTOS, aktivity ve výkonu trestu, návštěvy a korespondence, atd. včetně hodnocení absolvovaného programu 3Z).

Ke sběru dat došlo převážně v první polovině roku 2010. Anamnestický dotazník vyplnili také odsouzení ve skupině, jež program neabsolvovala. V jejich dotazníku byly vynechány otázky týkající se účasti a hodnocení programu 3Z.

Obě skupiny byly po propuštění sledovány a cca po šesti až osmi měsících od jejich propuštění bylo ověřeno z VIS, zda se ocitli znovu ve vazbě či výkonu trestu odnětí svobody. Porovnání získaných dat u obou skupin bylo využito k vyhodnocení účinnosti programu zacházení 3Z a k ověření hypotézy, že v případě skupiny, jejíž členové před očekávaným propuštěním absolvovali program 3Z, je menší recidiva trestné činnosti než u skupiny druhé.

4.2.2. Základní údaje o odsouzených

V této kapitole jsou podrobně popsány obě zkoumané skupiny respondentů (ne/absolvovaly program 3Z). Respondenti, kteří absolvovali program 3Z byli vybráni pracovníky věznice mimo možnost zasáhnout do výběru ze strany výzkumníka. Soubor, který program neabsolvoval, byl pak vybrán pro náš výzkum pracovníky věznice tak, aby co nejvíc

⁵⁸ Zpracovávaná data byla získána v rámci programu 3Z, který proběhl v první polovině roku 2010 ve 13 mužských a 1 ženské věznici (Světlá nad Sázavou) z celkového počtu 36 českých věznic. Ze 148 dotázaných osob bylo dotazováno 11 žen.

korespondoval se skupinou, jež programem 3Z prošla. Vzhledem k omezeným možnostem při výběru odsouzených ve věznicích se ne vždy všechna námi stanovená kritéria požadovaných vlastností obou sledovaných souborů úplně shodovala. Rozdíly však nebyly tak markantní, aby nemohlo dojít ke vzájemnému dalšímu srovnání skupin.

Věk odsouzených

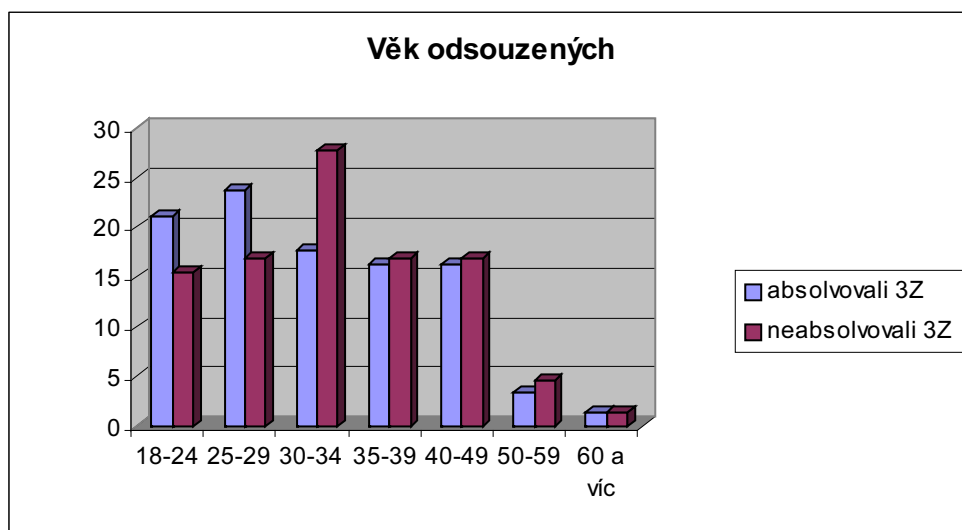
Věk odsouzených v obou vybraných skupinách má trochu odlišnou strukturu. Ve skupině, která absolvovala resocializační program na otázku odpovědělo 147 odsouzených a nejvíce v ní byla zastoupena skupina respondentů ve věkové skupině 25-29 let (cca 24 %), následuje skupina 18-24letých (21 %) a teprve poté 30-34letých odsouzených (cca 18 %).

Ve skupině, která program 3Z neabsolvovala, odpovědělo na dotaz všech 148 respondentů a je v ní početně nejvíce zastoupena věková kategorie 30-34 let (cca 28 %). Pak teprve následuje kategorie 25-29letých (v první skupině byla nejpočetnější), 35-39letých a 40-49letých (všechny se stejným zastoupením 17 %).

Nepoměr je dán pravděpodobně motivací mladších odsouzených účastnit se tohoto programu (účast na programu je čistě dobrovolná a předpokládá aktivní zájem ze strany účastníků kurzu). Účast na programu 3Z je totiž jedním z faktorů ovlivňujících rozhodování soudu o podmíněném propuštění z VTOS.

Graf č. 1

Srovnání věku odsouzených



N (absolvovali 3Z)=147, N (neabsolvovali 3Z)=148

Rodinný stav odsouzených

V obou námi zkoumaných skupinách jsou nejvíce - přibližně třetinou - zastoupeni svobodní odsouzení, kteří v době před nástupem výkonu trestu odnětí svobody žili buď s družkou/druhem nebo s přítelkyní/přítelem ve společné domácnosti. Nejméně respondentů z obou zkoumaných vzorků žilo před VTOS v manželství (mezi 11-12 %) a druhou nejmenší skupinu tvoří rozvedení respondenti (cca 12 %) viz tabulka č. 4.

Tab. č. 4

Rodinný stav odsouzených (údaje jsou uvedeny v %)

Rodinný stav odsouzených (v %)	Absolvovali 3Z	Neabsolvovali 3Z
Svobodný, žije sám	12,6	15,0
Svobodný, žije s rodiči	16,1	12,2
Svobodný, žije s druhem/družkou (přítelem/kyní)	34,3	32,0
Ženatý	10,5	11,6
Rozvedený	11,9	12,2
Rozvedený, žije s druhem/družkou (přítelem/kyní)	14,0	14,3
Vdovec	0,0	0,0
Vdovec, žije s druhem/družkou (přítelem/kyní)	0,0	0,0
Jiná varianta	0,7	2,7
	N=143	N=147

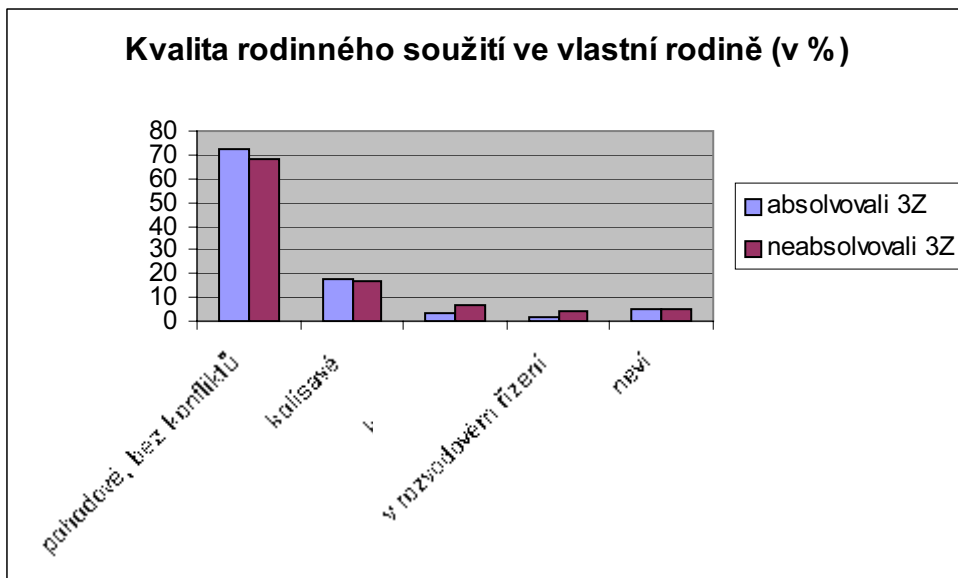
Ve skupině, která program 3Z absolvovala (ačkoli byli respondenti z této skupiny mladší) uvedlo ze 147 respondentů, že má **děti** cca 67 %, ve druhé skupině (148 respondentů) měla děti pouze více než polovina odsouzených (cca 55 %). Rozdíl není nijak markantní – tvoří 12%, ale stojí za povšimnutí. Jak již bylo zmíněno, účastníci programu musí být k účasti v programu náležitě motivováni, je tedy alespoň na zvážení, zda rodičovství do jisté míry ovlivňuje rozhodnutí se programu 3Z zúčastnit.

V dotazníkovém šetření byla dále zkoumána **kvalita rodinného soužití ve vlastní a v primární rodině**. V obou skupinách odsouzených se údaje od sebe výrazně nelišily. Pozoruhodné je hodnocení rodinných vztahů odsouzenými. Z obou grafů vyplývá, že kvalita soužití jak ve vlastní tak v primární rodině je hodnocena z pohledu odsouzeného téměř „idylicky“, viz graf č. 2 a 3. Pohled odsouzených na dobrou situaci v jejich rodině je ovlivněn jejich izolací a idealizací vztahů při pohledu „zvenčí“. Nicméně po výkonu trestu odnětí

svobody a získání „svobody“, to vše umocněné společným rodinným životem a nastoupivší životní realitou, dojde brzy k jejich pravděpodobné deziluzi.

Graf č. 2

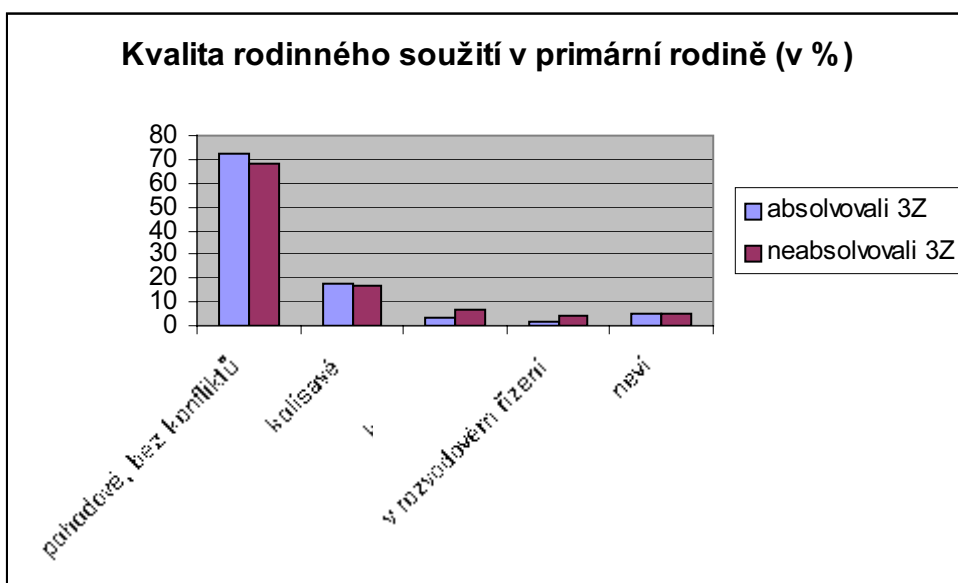
Srovnání kvality rodinného soužití ve vlastní rodině (údaje jsou uvedeny v %)



N (absolvovali 3Z)=119, N (neabsolvovali 3Z)=121

Graf č. 3

Srovnání kvality rodinného soužití v primární rodině (údaje jsou uvedeny v %)



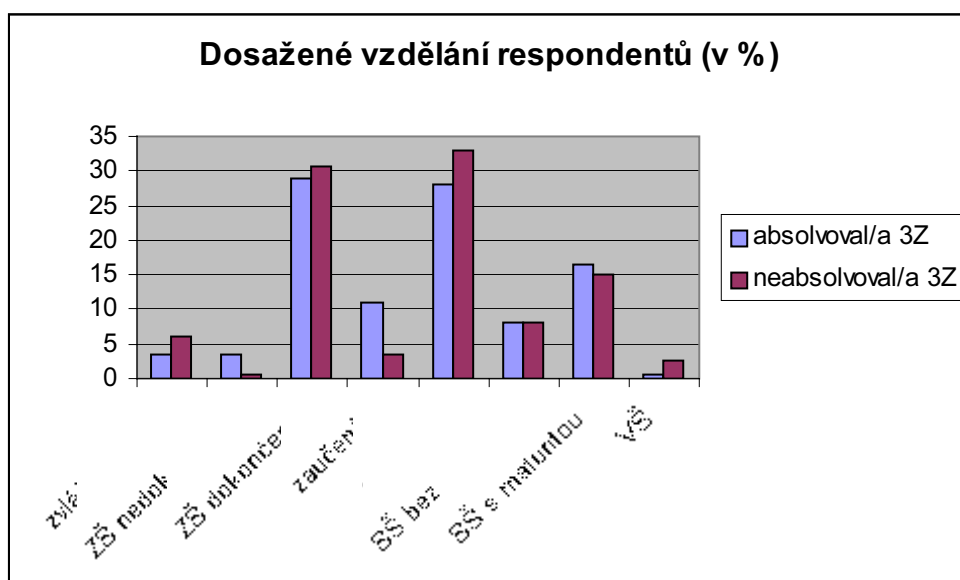
N (absolvovali 3Z)=132, N (neabsolvovali 3Z)=135

Vzdělání respondentů

Na tuto otázku odpovědělo v obou skupinách 146 respondentů. Pokud budeme srovnávat základní vzdělání respondentů, dojdeme k závěru, že se obě skupiny nijak výrazně neliší viz graf č. 4. Výraznější odchylku o cca 8 % lze vyčíst v případě „zaučených“ respondentů. Jedno z vysvětlení může být jednoduché - zaučení lze získat v rámci výkonu zaměstnání a při rekvalifikačních kurzech ve VTOS (např. krátkodobé rekvalifikační kurzy přípravy na zaměstnání v rámci projektu Šance⁵⁹ pořádané ve věznicích Jiřice, Nové Sedlo, Světlá nad Sázavou, Vinařice).

Graf č. 4

Srovnání dosaženého vzdělání obou skupin odsouzených (údaje jsou uvedeny v %)



N=146

Zaměstnání respondentů před výkonem trestu odnětí svobody

Tabulka č. 5 nám přináší pohled na zaměstnání obou hodnocených skupin před výkonem trestu odnětí svobody - popisovány budou obě skupiny najednou.

Zajisté není překvapivým zjištěním, že většina respondentů v obou skupinách byla před výkonem trestu odnětí svobody nezaměstnaná. Buď byla evidovaná na Úřadu práce (dále jen ÚP), nebo již byla z jeho evidence vyřazena nebo se vůbec na ÚP nepřihlásila. U skupiny,

⁵⁹ Projekt Šance (zaměstnávání osob propuštěných z VTOS) byl zahájen v září 2005 za podpory Evropského sociálního fondu EU a českého státního rozpočtu a má za úkol vytvořit podmínky pro zodpovědný a samostatný návrat osob propuštěných z VTOS do společnosti a minimalizovat rizika recidivy. Jedním z hlavních organizátorů bylo Sdružení pro probaci a mediaci, o. s.

kteřá absolvovala 3Z se dokonce jednalo celkem o 45 % respondentů (evidovaní i neevidovaní na ÚP), druhá skupina zaostávala o 4 % (cca 41 % nezaměstnaných evidovaných či neevidovaných na ÚP). Vězňů zařazených do programu 3Z, kteří byli před nástupem do VTOS nezaměstnaní, bylo o 10 % více hlášených na Úřadech práce, než těch, kteří se programu nezúčastnili. Jedním z možných vysvětlení se jeví, že se účastníci programu 3Z snažili řešit svoji životní situaci alespoň nějakým způsobem.

Velkou skupinu též tvořili zaměstnanci soukromého zaměstnavatele - téměř 28 % za skupiny, která absolvovala a 24 % ze skupiny druhé.

Za samostatného podnikatele (vlastníka firmy) se označilo 8 % respondentů ze skupiny, která absolvovala, 6 % z druhé. Přednost brigádě dávali zejména respondenti, kteří resocializační program neabsolvovali – celých 11 %, naproti tomu ve skupině, která program absolvovala to byla pouze 3 %.

Zajímavé odpovědi se skrývaly pod nabídnutou variantou „jiné zaměstnání“, kde ve volných odpovědích většinou respondenti uváděli, že jsou v invalidním důchodu či v důchodu.

Pouze v jednom případě se jednalo o zaměstnance ve veřejné správě jak u první tak u druhé skupiny.

Tab. č. 5

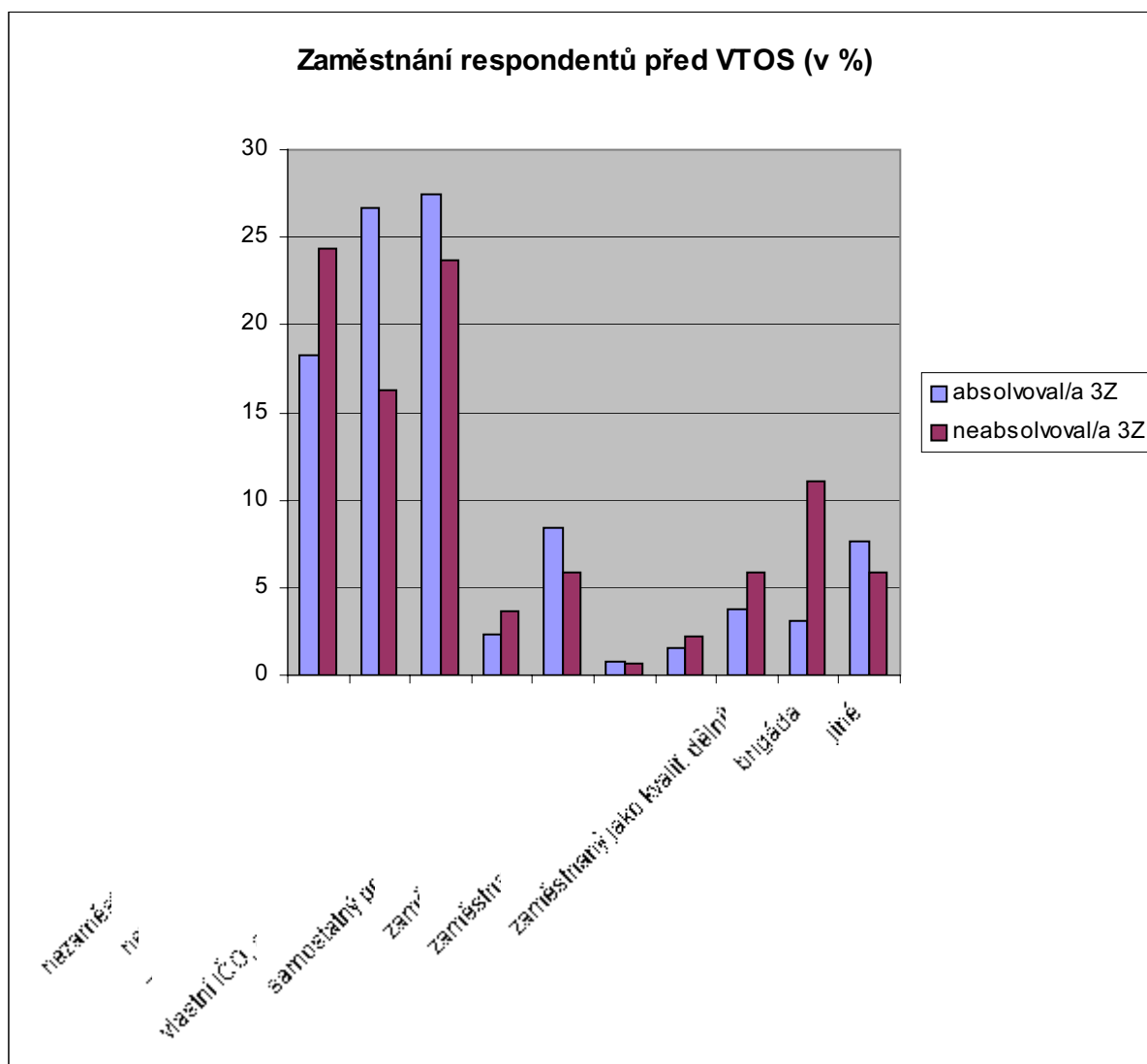
Zaměstnání odsouzených před nástupem výkonu trestu odnětí svobody (údaje jsou uváděny v %)

Zaměstnání odsouzených před nástupem VTOS (v %)	Absolvoval/a 3Z	Neabsolvoval/a 3Z
Zaměstnaný u soukr. zaměstnavatele	27,5	23,7
Nezaměstnaný, evidovaný na ÚP	26,7	16,3
Nezaměstnaný, neevidovaný na ÚP	18,3	24,4
Samostatný podnikatel - vlastník firmy	8,4	5,9
Brigáda	3,1	11,1
Jiné	7,6	5,9
Zaměstnaný jako kvalif. dělník	3,8	5,9
Vlastní IČO, ale pracuje pro jiné podnikatele	2,3	3,7
Zaměstnaný jako nekvalif. dělník	1,5	2,2
Zaměstnaný ve veřejné správě	0,8	0,7
	N=131	N=135

Jelikož na otázku odpověděl přibližně stejný počet odsouzených, lze porovnat odpovědi obou skupin i graficky. Grafické srovnání zaměstnání před VTOS mezi oběma skupinami nepřineslo žádná velká překvapení. Pouze v případě nezaměstnaných evidovaných na ÚP převažovali respondenti absolvující program 3 Z a v případě nezaměstnaných neevidovaných na ÚP naopak – viz graf č. 5. Dalším větším rozdílem, který nás zaujme v grafickém srovnání obou skupin, je již výše zmíněná skupina respondentů, jež program neabsolvovala a dává přednost brigádě.

Graf č. 5

Srovnání zaměstnání odsouzených před výkonem trestu odnětí svobody (údaje jsou uvedeny v %)



N (absolvovali 3Z)=131

N (neabsolvovali 3Z)=135

Kriminální anamnéza

Výskyt trestné činnosti v rodině

Zajímavé údaje nám v dotazníkovém šetření poskytla otázka zkoumající **výskyt trestné činnosti v rodině** viz tabulka č. 6. V obou skupinách převažuje jednoznačná odpověď: nikdo z rodiny nebyl trestán (u absolvujících program 3Z cca 66 %, u neabsolvujících 71 %). Následují odpovědi, že trestáni byli rodiče a sourozenci. Nejméně dotazovaných odpovědělo, že trestán byl současný nebo minulý manžel/ka. Pokud respondenti označili více možností, započítávala se pouze jedna z odpovědí, aby nedocházelo ke zkreslení údajů. Za prioritní z poskytnutých údajů byla považována trestná činnost v primární rodině (1. rodiče, 2. sourozenci) a až následně trestná činnost ve vlastní rodině (současný manžel/ka, minulý manžel/ka). Dle výše zjištěných poznatků lze tedy usoudit, že výskyt trestné činnosti v rodině ovlivňuje start kriminální kariéry dětí či dospělých, ale rozhodně není vlivem jediným.

Tab. č. 6

Srovnání výskytu trestné činnosti v rodině (údaje jsou uvedeny v %)

Výskyt trestné činnosti v rodině (v %)	Absolvovali 3Z	Neabsolvovali 3Z
Nikdo nebyl trestán	65,7	70,9
Rodiče	14,0	15,5
Sourozenec/ci	15,4	12,2
Současný manžel/ka, druh/družka, přítel/kyně	3,5	1,4
Minulý manžel/ka, druh/družka, přítel/kyně	1,4	0,0
	N=143	N=148

Odsouzení byli též dotazováni na svoji **předchozí trestnou činnost**. V průměru byli respondenti ze skupiny, která absolvovala resocializační program, odsouzeni 7krát (odpovědělo 135 respondentů), 5 dotázaných se označilo jako „prvopachatel“ (tj. z hlediska kriminologického pojetí osoba dosud neodsouzená a orgány činnými v trestním řízení nevidovaná). Z toho k nepodmíněnému trestu svobody byli respondenti odsouzeni v průměru 3krát (odpovědělo pouze 114 dotázaných).

Ve druhé skupině se průměrný počet odsouzení na osobu příliš nelišil – 6krát. Prvotrestaných bylo 11. Na otázku odpovědělo 139 respondentů. Nepodmíněný trest odnětí svobody byl uložen 112 respondentům ze 6 odsouzení v průměru 3krát.

Odsouzení označili v dotazníku také **druh předcházející trestné činnosti**, která je pro ně typická. Pro srovnání uvádím nejdříve tabulku č. 7, která srovnává základní druhy kriminality obou námi zkoumaných skupin. Převažuje majetková trestná činnost (tvoří téměř tři čtvrtiny trestné činnosti), dále následují trestné činy proti životu a zdraví a trestné činy označené jako jiné (dotazovaní uváděli zejména maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázní a ohrožení pod vlivem návykové látky - §§ 171 a 201 zákona č. 141/1991 Sb., Trestní zákon). Jelikož se trestná činnost u obou skupin nijak výrazně neliší, uvádím pouze graf č. 6, vyznačující druhy kriminality osob ve skupině absolvující program 3Z.

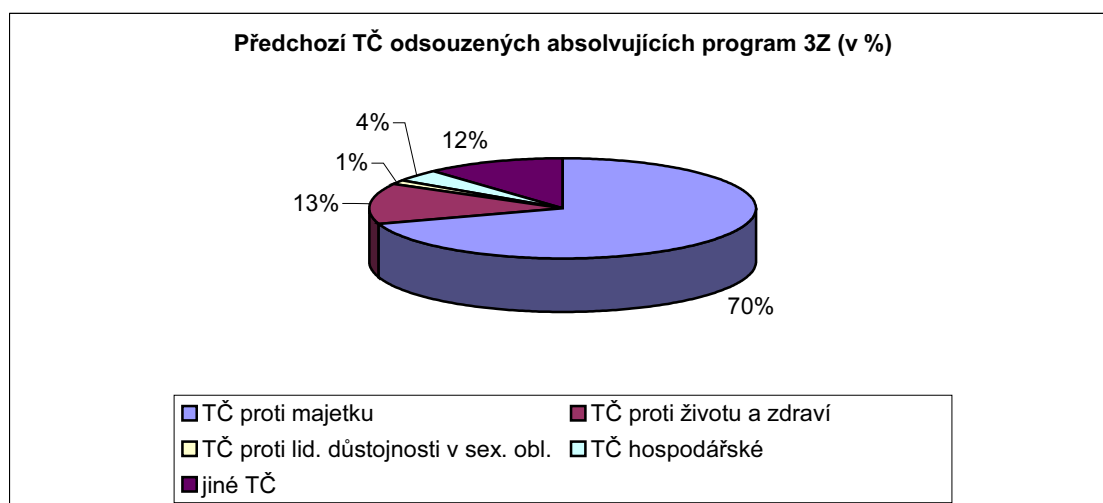
Tab. č. 7

Srovnání druhů předchozí trestné činnosti (údaje jsou uvedené v %)

Předchozí TČ odsouzených (v %)	Absolvovali 3Z	Neabsolvovali 3Z
TČ proti majetku	70,1	72,5
TČ proti životu a zdraví	12,9	10,6
TČ proti lid. důstojnosti v sex. obl.	1,4	1,4
TČ hospodářské	4,1	4,9
jiné TČ	11,6	10,6
	N=147	N=142

Graf č. 6

Grafické znázornění předchozí trestné činnosti odsouzených absolvujících program 3Z (údaje jsou uvedeny v %)



N=147

Průběh výkonu trestu odnětí svobody

Svoji **adaptaci ve VTOS** hodnotily obě skupiny obdobně, a to z valné většiny jako „adaptován s menšími výkyvy“ viz tabulka č. 8. V případě, že dotázaní volili variantu „neadaptován“, doplňovali ji slovně takto. Muži: „Nelíbí se mi tady. Neumím se adaptovat v tomhle prostředí. Chybí citový vztah s rodinou. Nejsou pro adaptaci podmínky. Protože jsem to nespáchal.“ Ženy se adaptovaly ve výkonu trestu lépe a pouze jedna z nich komentovala, proč se dosud neadaptovala, slovy: „Výkon trestu jsem brala ze začátku jako tábor.“

Tab. č. 8

Srovnání adaptace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody (údaje jsou uvedeny v %)

Adaptace ve VTOS (v %)	Absolvovali 3Z	Neabsolvovali 3Z
Adaptován s menšími výkyvy	86,6	84,2
Adaptován s většími výkyvy	4,9	8,9
Neadaptován	8,5	6,8
	N=142	N=146

Na základě všech výše uvedených skutečností bylo konstatováno, že se vybrané skupiny nijak markantně neliší a další část výzkumu nebude nijak ovlivněna jejich velkou různorodostí.

4.3. Recidiva

O pojmu recidiva bude v této kapitole uvažováno nikoli v rovině trestně právní (o recidivu jde tehdy, když se pachatel dopustí trestného činu poté, co byl již za předchozí trestný čin pravomocně odsouzen), nýbrž v rovině **kriminologické**, tj. jako **opakování asociálního jednání (nejen kriminálního) a jako pokračování v kriminální kariéře**⁶⁰. Kriminologické pojetí recidivy je širší, než je zákonná definice recidivy v jejím právním pojetí. Toto pojetí vychází z faktického stavu, z opětovného spáchání trestného činu, bez ohledu na to, zda k předchozí trestné činnosti a k předchozímu odsouzení lze - podle právní

⁶⁰ Marešová, A. a kol.: Kriminální recidiva a recidivisté – charakteristika, projevy, možnosti trestní justice. Praha: IKSP 2011.

definice recidivy - přihlížet, za rozhodujícího předpokladu, že nově spáchanému trestnému činu předcházelo resocializační působení, ať již v jakékoli formě, které se však minulo účinkem⁶¹.

V obecné rovině tedy znamená recidiva návrat ke kriminálnímu chování. K obnovení kriminální kariéry pachatele dojde poté, co již byla vůči němu uplatněna nějaká intervence nebo sankce ze strany systému trestní justice⁶².

Kriminální recidiva, její četnost a vývoj, může sloužit jako kritérium účinnosti intervenčních aktivit společnosti (VTOS, programů zacházení na svobodě, či alternativních trestů). Pokud kriminální recidiva slouží jako kritérium účinnosti programů zacházení s pachateli, bývá bráno v úvahu **zpravidla dvouleté období** následující po propuštění pachatele z výkonu trestu odnětí svobody nebo z programu zacházení realizovaného na svobodě, např. v rámci probace⁶³.

V námi provedeném výzkumu uběhlo od propuštění/podmíněného propuštění našich respondentů pouze cca 6 – 8 měsíců (další výsledky šetření byly získány na konci srpna 2011). Zde se odkazujeme např. na práci Voňková & Neumann, kteří považují za nejrizikovější období (pro recidivu) prvních 6 měsíců po propuštění z VTOS, jedná se o tak zvanou **rychle vznikající recidivu**. V exponovaném období – tj. první půlrok po propuštění – se kriminální recidiva objeví spíše u pachatelů trestných činů majetkových a trestného činu loupeže, než u pachatelů trestných činů sexuálních a násilných.⁶⁴ Právě na tento druh pachatelů trestné činnosti se orientoval i námi sledovaný program 3Z (na pachatele odsouzené za převážně majetkové trestné činy).

⁶¹ Suchý, O.: Příčiny a prevence recidivy. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1983. Studie 1/1984, s. 89.

⁶² Marešová, A. a kol.: Kriminální recidiva a recidivisté – charakteristika, projevy, možnosti trestní justice. Praha: IKSP 2011.

⁶³ McLaughlin, E., Muncie, J. The Sage Dictionary of Criminology. London: Sage Publ. Ltd., 2001, str. 237.

⁶⁴ Voňková, J., Neumann, J.: Projekt II. Etapy výzkumu faktorů ovlivňujících resocializaci propuštěných z VTOS v postpenitenciární fázi. Praha: VÚP 1989.

Za účelem zkoumání recidivy po uběhnutí výše zmíněného období 6-8 měsíců byl v případě námi sledovaných skupin z databáze VIS zjišťován údaj o odsouzených, kteří byli z VTOS propuštěni na svobodu či podmíněně propuštěni, a u nich bylo dále zjišťováno:

- zda na některé z nich byla uvalena vazba,
- zda se ocitli znovu ve VTOS.

Z databáze VIS bohužel není možné zjistit další informace (např. údaj o uložení alternativních trestů či uložení podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody). Tyto informace a některé další nebylo možné získat ani z Rejstříku trestu nebo z konkrétních trestních spisů, jelikož zkoumané osoby byly známy výzkumníkovi pouze pod přiděleným číslem (z důvodu ochrany citlivých osobních dat respondentů dle zákona č. 525/2004 Sb., úplné znění zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů). Osoby tak nebylo možno ztotožnit a vyžádat si jejich trestní spisy, ve kterých je spáchaná trestná činnost podrobně popsána ve všech souvislostech a na jejichž základě by se dalo zodpovědně odpovědět na otázku, zda-li recidivující pachatelé spáchali méně závažnou či naopak závažnější trestnou činnost než v minulosti.

Nejdříve bylo z VIS zjišťováno, kolik odsouzených, z obou sledovaných skupin po 148 respondentech, bylo propuštěno na svobodu, viz tabulka č. 9.

Tab. č. 9

Porovnání sledovaných skupin odsouzených podle stavu výkonu trestu (údaje jsou uvedeny v %)

	Absolvovali 3Z	Neabsolvovali 3Z
Propuštěn/a	57,4	62,2
Vyhoštěn/a	0	0,7
Výkon trestu odnětí svobody	41,9	35,8
Zemřel/a	0	1,4
Jiné	0,7	0
	N=148	N=148

Ze skupiny, která absolvovala program 3Z, bylo propuštěno po výkonu trestu odnětí svobody či podmíněně propuštěno 85 respondentů tj. cca 57 % a ve vězení i nadále zůstává 62 respondentů (cca 42 %). Jeden z respondentů byl propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody ze

zdravotních důvodů a v dalším zpracování výsledků se vzhledem k jeho zdravotnímu stavu nebude tato osoba zohledňovat.

Obdobná situace panuje i ve skupině, která program 3Z neabsolvovala – 92 respondentů (cca 62 %) je na svobodě, nepodmíněný trest odnětí svobody vykonává 53 odsouzených tj. 36 %. Zbývající 3 respondenti nebudou zahrnuti v dalším šetření: jeden byl z území ČR vyhoštěn a dva zemřeli (cca 2 %). Počet osob na svobodě v obou skupinách se liší o 7 osob, proto je hodnocení recidivy prováděno dále samostatně za každou skupinu zvlášť.

Tab. č. 10

Recidiva propuštěných pachatelů ze skupiny, která **absolvovala** program 3Z (údaje jsou uvedeny počtem osob)

Absolvovali 3Z	N	Vazba	VTOS
Podmíněně propuštěn/a	20	2	0
Propuštěn/a s dohledem	41	1	5
Propuštěn/a	24	2	4
Celkem	85	5	9

Tab. č. 11

Recidiva propuštěných pachatelů ze skupiny, která **neabsolvovala** program 3Z (údaje jsou uvedeny počtem osob)

Neabsolvovali 3Z	N	Vazba	VTOS
Podmíněně propuštěn/a	24	0	0
Propuštěn/a s dohledem	13	0	1
Propuštěn/a	55	3	2
Celkem	92	3	3

Tabulky číslo 10 a 11 sledují další třídění propuštěných osob, které absolvovaly/neabsolvovaly program 3Z, na osoby, které vykonaly celý trest odnětí svobody, osoby podmíněně propuštěné a podmíněně propuštěné za současného vyslovení dohledu.

Ve skupině respondentů, která **absolvovala program 3Z**, bylo z 85 propuštěných osob 5 znovu ve vazbě a 9 znovu ve výkonu trestu odnětí svobody (tj. cca **10,6 %** z propuštěných osob zopakovalo ve sledované době kriminální jednání). Stejnou měrou se na recidivě podíleli propuštění po vykonání celého trestu (6 osob) a podmíněně propuštění za současného vyslovení dohledu (též 6 osob).

Ve skupině osob **bez absolvování programu 3Z** bylo propuštěno na svobodu 92 osob, z toho 3 osoby se ocitly opakovaně ve vazbě a 3 ve výkonu trestu odnětí svobody (jedná se zhruba o **6,5 %** osob, které se dopustily recidivy). Téměř všechny, tj. 5 osob ze 6, které zopakovaly kriminální jednání, jsou ze skupiny propuštěných po absolvování celého nepodmíněného trestu odnětí svobody.

Možná se bude zdát, že zhruba půl roku od propuštění 10,6 % recidivy u absolventů resocializačního programu (potažmo 6,5 % u těch, kteří program 3Z neabsolvovali) činí vysoké procento, je však třeba si uvědomit, že kolem 60 % odsouzených v ČR (např. v listopadu 2010 už 63 %, tj. 12 552 odsouzených z celkově 19 552 ve VTOS) má již zkušenost s VTOS, tzn. jsou to „vězeňští“ recidivisté.⁶⁵

Ačkoliv jsme provedli poměrně podrobný rozbor sociodemografických údajů u obou sledovaných skupin odsouzených, další analýzu těchto údajů u recidivujících pachatelů nebudeme v případě statisticky bezvýznamného počtu respondentů provádět (v případě skupiny, která absolvovala 3Z se jedná o 14 osob, u druhé skupiny 6 osob), neboť hodnocení takto malém vzorku by nemělo potřebnou vypovídající hodnotu.

Na základě předložených poznatků **nelze potvrdit námi stanovenou hypotézu, že absolvování resocializačního programu 3Z bude mít za následek menší recidivu po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.**

Důvodů, které mohly ovlivnit zjištěný výsledek, je celá řada. Jedním z důvodů může být poměrně krátká doba, která uběhla od propuštění našich respondentů (cca 6 – 8 měsíců) spolu s faktem, že ve vězení v době výzkumu vykonávalo trest odnětí svobody ještě přibližně 40 % odsouzených (zmenšení výzkumného souboru). Aby bylo možné skutečně objektivně zhodnotit efektivitu programu 3Z, bylo by třeba výzkum recidivy zopakovat po uplynutí 2 let od propuštění našich respondentů. Nicméně již v tuto chvíli lze konstatovat, že námi zjištěné údaje o recidivě obou skupin lze považovat za vypovídající, neboť např. z výzkumu Suchého realizovaném v roce 1984 vyplynulo, že 65 % pachatelů, kteří recidivovali a byli poprvé

⁶⁵ Čerpáno z materiálů IKSP.

odsouzení ve věku mladistvém, se dopustí dalšího kriminálního jednání do půl roku po propuštění a dalších 31% do jednoho roku.⁶⁶

Dalším důvodem, proč došlo k opačnému efektu působení programu 3Z než ten, který byl původně zamýšlen, může být skladba vybraných respondentů z hlediska úrovně jejich motivace. Do skupiny, jež prošla programem 3Z, je snaha na základě stanovených kritérií vybírat motivované odsouzené (což je vzhledem k personální i časové náročnosti programu 3Z pochopitelné) mající zájem program absolvovat. Zde spolupůsobí i logická účelovost odsouzených získat dobré hodnocení pro účely rozhodování soudu ohledně jejich podmíněného propuštění nebo přeřazení do mírnějšího typu věznice.

V neposlední řadě mohly mít na zjištěný výsledek vliv další faktory, jakými jsou např. připravenost sociálního zázemí po propuštění či finanční závazky.

⁶⁶ Suchý, O.: Příčiny a prevence recidivy. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR 1983. Studie 1/1984.

V. Odsouzené osoby očima pracovníků věznice

Jak jsme již uvedli, nelze pominout náhled lektorů na úspěšnost programu 3Z a s tím související jejich prognózy k případným budoucím nebo již existujícím kriminálním kariérám jejich klientů či naopak k očekávanému zlepšení kvality jejich života. Proto, aby byl obrázek odsouzených, kteří absolvovali resocializační program, pestřejší, vybrali jsme dva protipóly odsouzených s různými, nicméně pro začátek a průběh kriminální kariéry typickými problémy jakými jsou nedostatek peněz ruku v ruce s nadužíváním alkoholu a s drogovou závislostí. Pro dokreslení různorodosti odsouzených absolvujících program 3Z jsme zvolili na straně jedné zralého muže – recidivistu- s dítětem a družkou, který se živil před nástupem výkonu trestu převážně brigádami a byl evidován na úřadu práce a jehož předchozí družka byla trestána (osoba č. 1). Na straně druhé jsme zvolili bezdětného mladého člověka v jehož rodině nikdo nebyl trestán, s ukončeným základním vzděláním, který byl, jak sám uvádí, před nástupem výkonu trestu zaměstnán u soukromého zaměstnavatele (osoba č. 2). V dalším textu bylo použito výňatků ze Závěrečných zpráv o odsouzených zařazených do programu 3Z, ve kterých byla lektory programu 3Z hodnocena práce námi vybraných klientů v programu a údaje z kazuistiky o těchto osobách. Připomeňme si na úvod několik informací o **Závěrečné zprávě** viz kapitola 3.10. V této zprávě bývají školiteli shrnuty základní informace o projektu (čeho se projekt týká, počet sezení, počet nahrazených cvičení a případné absence), údaje o tom, zda klient pochopil podstatu a cíle programu a údaje jak se vyvíjelo myšlení, postoje a způsob chování klienta během sezení a jak se zapojoval do práce ve skupině. Dále závěrečná zpráva popisuje, jak a zda dodržoval klient stanovená pravidla a jestli je schopen získané poznatky uplatnit v osobním životě a prognózu úspěšnosti tréninku konkrétních klientů. Nakonec prezentují lektoři v Závěrečné zprávě doporučení pro další práci s klientem (upozorňují na jeho silné, ale i slabé stránky jeho osobnosti) a navrhují další péči pro případ klientova podmíněného propuštění, absolvování dalšího resocializačního programu, speciální péči za strany sociálního kurátora atd.

V době, kdy byly osoby č. 1 – 3 vybírány, nebylo ještě známo zda, a případně jakým způsobem, bude pokračovat jejich kriminální kariéra. Cílem bylo upozornit na skutečnost, že i „vězeňští recidivisté“ jsou také „jenom lidé“ se svými běžnými starostmi, které se snaží řešit (buť i nezákonným způsobem života), nad kterými nelze úplně zlomit hůl a nedat jim ještě jednu šanci na změnu.

5.1. Osoba č. 1

5.1.1. Z hodnocení osoby č. 1 (věznice Pardubice)

Odsouzený byl druhý nejstarší účastník programu a bylo to znát. Na svou trestnou činnost a potažmo na celý dosavadní život už nahlíží z jiné perspektivy. Za svou předešlou trestnou činnost se stydí a důvodem účasti v programu bylo i poznání, proč se takto vlastně choval. Jako mnoho jiných odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody své jednání omlouval. Ale uvnitř pochybnosti hlodaly. Odsouzený nepatří mezi vzdělance a „rozumbrady“, ale má selský rozum a velké životní zkušenosti. Z rómských tradic si odnesl úctu ke starším a moudřejším. Je znát, že v rodině má zásadní slovo a rozhodování mu nedělá problémy. Problémové situace dokáže řešit rychle a s prazvláštním klidem. Nenechává příliš prostoru k debatě a mnohdy se uchyluje k radikálnějším řešením. Program mu pomohl uvědomit si, že nic není černo-bílé. Že o všem se dá hovořit, vše má více řešení než-li jedno a i „mistr tesař se někdy utne“. Laicky řečeno to znamená, že i starší a moudřejší se může někdy mýlit. Je tedy jenom na něm, popřemýšlet a pak začít konat.

Jeho aktivita v sezeních byla stabilní. Nijak nevyčínal, o slovo se nepral, ale nebál se svůj názor skupině sdělit. Jednotlivých cvičení se zhostil bojovně, i když je někdy nedokázal zdárně dokončit. V takových chvílích se nestyděl požádat o pomoc či radu lektora nebo doplňoval své názory o postřehy jiných členů skupiny. Při svárech byl spíše osobou, která ostatní mírnila. Agresivní jednání není u něho dominantní.

Mezi rizikové faktory patří zejména peníze (jejich nedostatek a potřeba jejich nabytí), alkohol a negativní vliv okolí.

Oporou a dostatečnou motivací by pro něho měla být jeho rodina. Měl by si stále připomínat, jak mu v průběhu výkonu trestu chyběla, jak se trápil, když o nich neměl zprávy, jak mu leželo na srdci, když si družka stěžovala na finanční problémy. Jeho nemohoucnost pomoci jim by v něm měla vzbudit sílu, postavit se konečně na vlastní nohy a žít sebe i je poctivě.

5.1.2. Z kazuistiky k osobě č. 1 (věznice Pardubice)

Kriminální kariéra

V minulosti byl opakovaně soudně trestán pro různorodou trestnou činnost (výtržnictví, podvod, podílňictví, krádež, útok na veřejného činitele, padělání a pozměňování peněz viz tabulka č. 12). Kriminální kariéru zahájil prý až ve svých 20 letech krádežemi (juvenilní trestné činy při útěcích z dětského domova) a pokračoval majetkovou trestnou činností. Aktuální trestné činnosti se dopustil z důvodu potřeby získání peněz k obživě. Uložený trest považuje za nespravedlivý.

Tab. č. 12

Trestná činnost osoby č. 1 (převzato z kazuistiky k osobě č. 1)

Rok odsouzení	Uložen nepodmíněný trest odnětí svobody	§§	Trestný čin
1987	NE	neuveđeno	neuveđen
1988	NE	neuveđeno	neuveđen
1988	NE	202/1	Výtržnictví
1989	ANO	250/1a	Podvod
1991	ANO	251/1a; 247/1	Podílňictví, krádež
1997	NE	247/1b,2	Krádež
2000	NE	155/1a; 202/1	Útok na veřejného činitele, výtržnictví
2000	NE	247/1e	Krádež
2001	ANO	247/1b,e,3b	Krádež
2005	NE	247/1e	Krádež
2006	NE	247/1e	Krádež
2010	ANO	140/2; 155/1a; 202/1	Padělání a pozměňování peněz, útok na veřejného činitele, výtržnictví

Všechny trestné činy uvedené v tabulce č. 12 byly posuzovány za účinnosti zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

Rodinné zázemí:

Odsouzený se narodil do úplné vlastní rodiny, ve které byl vychováván do svých šesti let. Poté byl umístěn v dětském domově, následně od 15ti do svých 18ti let ve výchovném ústavu. Rodiče byli často ve VTOS, proto se nestačili starat o svých celkem deset dětí. Je svobodný. V současné době má vážný partnerský vztah. Vztah trvá asi 6 let. Partnerka je svobodná, pečuje o své dvě děti – 12 let a 15 let. S odsouzeným udržovala návštěvní kontakt. K družce se vracel po propuštění z VTOS.

Vzdělání, pracovní kariéra:

Má pouze základní vzdělání. Od šestnácti let tedy pracoval ve sklárnách. Z jeho pracovních zkušeností uvádí např. zednické, tesařské, výkopové práce, pokládku koberců. Před nástupem do VTOS byl 4 roky (od posledního výkonu trestu) zaměstnán u stavební firmy. Má zkušenosti s evidencí na úřadu práce. K podmíněnému propuštění měl příslib zaměstnání od konkrétního zaměstnavatele jako manuální dělník. Během VTOS nebyl pracovně zařazen.

Životní styl je typický pro jeho etnikum, žije ze dne na den, práce pro něj nepředstavuje prostředek obživy, i když je znalý, jak se má prezentovat, aby se stavěl do lepší pozice. Jeho chování je účelové...

Psychologické vyšetření:

Osobnost disharmonicky uspořádaná, nedostatečně socializovaná, méně účinně integrována, vykazující se zjevnou poruchou chování disociálního typu s rysy nestálosti. Jde o nerespektování a nepodřizování se společenským morálním a právním normám, jejich porušování bez doprovodu pocitů nesprávnosti, studu, viny a následných výčitek svědomí, egocentrická orientace na osobní prospěch s nesoucitností i bezohledností, naprostý nezájem o formování svých schopností vzděláváním se při dobré schopnosti orientovat se a zneužívat sociální i právní normy ve svůj prospěch. Dále se vyznačuje žitím ze dne na den, bez zájmu o zajištění vlastní budoucnosti, odmítáním práce jako prostředku obživy, zacílením na vlastní pohodlí a požitky uspokojované na úkor druhých.

Celkově:

Velmi silně sociálně i kriminálně narušený jedinec, který není motivován cokoliv ve svém životě měnit, svá selhávání si neuvědomuje. Zkušený recidivista, důvěrně znalý penitenciárních podmínek, sleduje pouze své zájmy a jeho hlavním cílem je uspokojovat své potřeby. Osobnost dominantní, netolerantní, bezohledná, hrozí reálné riziko interpersonálních konfliktů, eventuelní stresové situace bude řešit dynamicky.

Osoba č. 1 byla podmíněně propuštěna se současně nařízeným dohledem na začátku prosince 2010. Podle svého vlastního vyjádření měla zajištěnou možnost ubytování u své družky. Pozitivní zprávou je skutečnost, že se tato osoba dosud neocitla ve vazbě ani ve VTOS. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že byl nařízen dohled nad jeho osobou a od

jeho propuštění uběhla velmi krátká doba (v době sběru dat osm měsíců). Jelikož se jedná o osobu s bohatou kriminální kariérou, je pravděpodobně jen otázkou času, kdy se ke svým stereotypům v chování zase vrátí. Dá se však předpokládat, že k recidivě v jeho případě dojde po delší době s ohledem na zázemí u své družky.⁶⁷ Absolvování resocializačního programu 3Z by mělo zajistit, že trestný čin, jež spáchá bude stejné nebo menší společenské nebezpečnosti než tomu bylo v minulosti.

5.2. Osoba č. 2

5.2.1. Z hodnocení osoby č. 2 (věznice Pardubice)

Odsouzený se do programu přihlásil z téměř hmatatelných důvodů. Už toho má prostě dost. Chtěl by se svým životem něco udělat. Největším problémem se u odsouzeného stala závislost na omamných látkách, neboť kdo neměl co do činění se závislostí, neví o čem je řeč. Odsouzený byl (nyní je v nucené abstinenci) dlouhodobým uživatelem drog. Od jeho šestnácti let užíval pervitin, marihuanu, ale nebránil se ani experimentování s jinými nealkoholovými drogami. Rodinné zázemí brzy přestalo splňovat korektivní funkci.

V programu pracoval bez výjimky bezvadně. Byl aktivní, zapojoval se, úkoly plnil a do skupiny vnášel něco ze sebe – tvořivost a bezprostřednost. Od ostatních se liší tím, že má vlastně jen jeden problém, za to zásadní a „velký jako vrata“. Z poznatků a vědomostí získaných v programu se snažil odnést si co nejvíce. Ke konci programu bylo znát, že se mu začala rýsovat cesta změny. Naučil se, jakým způsobem si cíle stanovovat, jak volit jednotlivé kroky a jak jich dosáhne. To je vesměs nejdůležitější, co mu mohl program dát, společně se zjištěním, že na to nemusí být sám a mohou pomoci i cizí lidé.

Na své cestě, jak se dostat z drogové závislosti, začal pracovat už těsně před koncem programu. Po konzultaci s lektory se vybral terapeutickou komunitu a začal si připravovat veškeré věci nutné k podání žádosti o přijetí. Uvědomil si, že sám se závislosti nezbaví. Bez odborné pomoci je to skoro ztráta času a energie. Odborná pomoc musí být ucelená, s nekompromisními pravidly a kontrolou.

⁶⁷ Suchý ve svém výzkumu z roku 1984 potvrdil, že svobodní a rozvedení bez partnerského vztahu (družky) mezi recidivisty převažují s intervalem do půl roku po propuštění, zatímco ženatí, osamělí vdovci a vdovci s aktuálním partnerským vztahem dominují mezi těmi, kteří recidivují po třech a více letech (Suchý 1984, str. 72-73).

Odsouzený je jednou z těch osob, u nichž stojí za to pomoci. Ačkoliv si to sám plně neuvědomuje, může ostatním mnoho užitečného nabídnout...

5.2.2. Z kazuistiky k osobě č. 2 (věznice Pardubice)

Kriminální kariéra:

V minulosti byl devětkrát soudně trestán zejména pro majetkovou trestnou činnost (krádeže, loupež, neoprávněné užívání cizí věci). Ve VTOS je podruhé. Poprvé trestán v roce 2002 jako mladistvý, kdy mu byl uložen podmíněný trest. Aktuálně vykonává trest odnětí svobody za krádež a úvěrový podvod v délce 2 roky a 6 měsíců odnětí svobody. Vinu uznává, trest považuje za přiměřený. S VTOS je vcelku smířen. Trestná činnost jednoznačně souvisí s abúzem drog, jejím pácháním si zajišťoval finanční prostředky na její pořízení.

Rodinné zázemí:

Narodil se svobodné matce, která se o něj nechtěla nebo nemohla starat. Do svých dvou let byl v péči kojeneckého ústavu, poté si ho osvojili manželé Š. Vztahy s rodinnými příslušníky jsou dobré. Odsouzený uvádí, že byl nějakou dobu (blíže nespecifikuje) umístěn ve výchovném ústavu. Příčinou umístění byly jeho výchovné problémy spojené s drogovou závislostí. Je svobodný, bezdětný. Vztah s přítelkyní (která je však také závislá na drogách) hodnotí jako perspektivní.

Vzdělání, pracovní kariéra:

Absolvoval ZŠ bez výukových problémů, poté byl přijat na SOU obor kuchař – číšník. Toto studium nedokončil (drogová závislost), přesto poté pracoval v různých restauracích jako pomocný kuchař. Dále pracoval jako skladník v supermarketu, jako umělecký foukač skla, zedník. Má zkušenosti s evidencí na úřadu práce. Před nástupem do VTOS si brigádně přivydělával zednickými pracemi.

Sociálně patologické jevy:

Alkohol před nástupem do VTOS konzumoval příležitostně (v minulosti jej konzumoval ve zvýšené míře, bylo to v době, kdy se chtěl postavit na vlastní nohy, žil na ubytovně a nakonec skončil jako bezdomovec).

Je toxikoman – dlouhodobě užíval drogy. Od čtrnácti užívá nitrožilně pervitin, od dvanácti let kouří marihuanu. Na léčení nikdy nebyl. Injekční jehly si docházel anonymně vyměňovat do K – centra. V psychiatrické léčebně se neléčil, ani nikdo z jeho rodiny. Pokusy o sebepoškození či o sebevraždu neguje. Ze záznamů z minulého VTOS je však uvedena informace, že se dvakrát pokusil o sebevraždu.

Celkově:

Odsouzený se jeví jako nevyrovnaný, nezodpovědný, nemá ujasněny své další životní cíle. Ve svém životě upřednostňuje konzumní způsob. Během VTOS se snaží sám sebe přesvědčit, že s drogami již nemá problém. Po propuštění se však nevrací do stabilního sociálního zázemí. Bude se vracet k přítelkyni, která je taktéž závislá na drogách.

Osoba č. 2 nebyla z posledního výkonu trestu podmíněně propuštěna a vykonává celý trest odnětí svobody, jež mu vyprší v listopadu 2011. V tuto chvíli tedy nelze konstatovat, zda v jejím případě došlo po vykonání resocializačního programu k nápravě. Podle vyjádření lektorů programu 3Z si odsouzený uvědomil během probíhajícího programu svoji závislost na drogách a podal žádost o přijetí do terapeutické komunity. S ohledem na skutečnost, že se bude po uplynutí trestu vracet do závadové rodiny (ke své drogově závislé přítelkyni) se svojí zkušeností s užíváním drog, dá se bohužel předpokládat, že při dalším finančním nedostatku sklouzne do „zajetých kolejí“ a vrátí se ke svému obvyklému způsobu řešení životních situací.

Pedagogičtí a psychologičtí pracovníci z věznice Pardubice poskytli osobností charakteristiku také ke dvěma náhodně vybraným odsouzeným z naší druhé sledované skupiny, kteří se **programu 3Z neúčastnili**. Jedna z osob je dosud ve výkonu trestu odnětí svobody, proto se již k ní nebudeme vracet, z druhé byly vybrány jen některé zajímavé momenty.

5.3. Z kazuistiky k osobě č. 3 (věznice Pardubice)

- *V minulosti byl 11x soudně trestán pro různorodou trestnou činnost (výtržnictví, neoprávněné užívání cizí věci, poškozování cizí věci, úvěrový podvod, zpronevěra, obecné ohrožení). Ve VTOS je podruhé. Vinu uznává, trest považuje za přiměřený.*
- *Svoje dětství popisuje jako nepříliš šťastné, cítil se ostrčený, jeho rodiče více preferovali jeho sestru. Od rodiny se dosud neosamostatnil. Má jednu sestru, které je 27 let. Je svobodný. Měl partnerský vztah trvající 7 měsíců, ale během VTOS byl ukončen.*
- *Absolvoval ZŠ bez výukových problémů, s průměrným prospěchem. Měl sníženou klasifikaci z chování za rvačky. Po předchozím propuštění z VTOS pracoval jako montér plastových oken, tesař a v zahradnictví. Zkušenosti s evidencí na úřadu práce má.*
- *Zkušenosti s psychotropními látkami a gamblingem neuvádí. Alkohol konzumuje příležitostně, ale přiznal, že poté, co byl zadržen Policií ČR při řízení motorového vozidla pod vlivem alkoholu, začal dobrovolně navštěvovat centrum pro léčbu závislosti v Přerově. Docházel sem ambulantně po dobu tří měsíců.*
- *Kontakt navazuje bez problémů, je komunikativní, dobře se orientuje v sociálních situacích. V kolektivu se odkáže přiměřeně prosadit, bez výraznějších autoritativních snah. Působí otevřeným a sebevědomým dojmem.*

Osoba č. 3 nebyla vybrána do programu 3Z. Byla propuštěna 9. prosince 2010 z výkonu trestu odnětí svobody po odpykání celého trestu v délce pěti let. V době zjišťování případné recidivy nebylo v databázi VIS zjištěno, že by se vrátil do výkonu trestu odnětí svobody nebo byl ve vazbě. Důležitým faktorem pro tuto skutečnost se jeví možnost návratu do domácího prostředí (zajištění ubytování u rodičů) i jeho předchozí ochota pracovat.

VI. Závěr

Účelem našeho výzkumu bylo zkoumání efektivity programu 3Z založeném na porovnání dvou skupin respondentů, z nichž jedna absolvovala program 3Z. Výzkum probíhal prostřednictvím dotazníkového šetření a sběru kriminálně-statistických dat a údajů obsažených v anamnéze odsouzeného. Vyhodnocením anamnestických dotazníků jsme dospěli k pozitivnímu zjištění, že obě naše **skupiny jsou navzájem srovnatelné**, a můžeme tak bez problémů pokračovat ve stanoveném výzkumu.

Ověřením dat z VIS byla zjišťována případná recidiva v rovině **kriminologické**, tj. jako opakování asociálního jednání (nejen kriminálního) a jako pokračování v kriminální kariéře. Ze skupiny, která absolvovala program 3Z, bylo propuštěno po výkonu trestu odnětí svobody či podmíněně propuštěno cca 57 % respondentů, obdobná situace panovala i ve skupině, jež program 3Z neabsolvovala – cca 62 % bylo na svobodě. Počet osob na svobodě v obou skupinách se lišil o 7 osob, proto bylo hodnocení recidivy prováděno dále samostatně za každou skupinu zvlášť.

Bylo zjištěno, že **u 10,6 % osob absolvujících program 3Z, došlo zhruba po půl roce po jejich propuštění k recidivě trestné činnosti. U osob, které program neabsolvovaly se jednalo o recidivu u 6,5 % našich respondentů.** K menší recidivě trestné činnosti došlo ve skupině, která programem neprošla. Bohužel tak nelze na základě námi získaných poznatků potvrdit hypotézu, že samo absolvování programu 3Z bude mít za následek menší recidivu po propuštění.

Důvodů, které ovlivnily zjištěný výsledek, je celá řada. Hlavním důvodem je pravděpodobně poměrně krátká doba, která uběhla od propuštění našich respondentů (cca 6 – 8 měsíců) spolu s faktem, že ve vězení v době výzkumu vykonávalo trest odnětí svobody ještě přibližně 40 % odsouzených (zmenšení výzkumného souboru). Potvrzuje se proto, že pro zcela směřodatné posouzení recidivy našich respondentů je třeba delšího časového odstupu od jejich propuštění, viz kapitola 4.3.

Dalším důvodem, proč došlo k opačnému efektu působení programu 3Z než ten, který byl původně zamýšlen, může být skladba vybraných respondentů z hlediska úrovně jejich

motivace. V neposlední řadě mohly mít na zjištěný výsledek další faktory, jakými jsou např. připravenost sociálního zázemí po propuštění či finanční závazky.

Do značné míry závisí úspěch realizovaného programu 3Z na samotných odsouzených, zda se budou schopni po výkonu trestu znovu začlenit do společnosti bez dalšího porušování zákona. Ve výstupních odděleních věznic, v rámci dohledu PMS nad podmíněně propuštěnými, při práci sociálních kurátorů a také v rámci projektů některých neziskových organizací je odsouzeným (již ve výkonu trestu i po jejich propuštění) nabízena pomocná ruka při zajišťování konkrétní pomoci (např. shánění ubytování, zaměstnání, vyřizování chybějících dokladů, oddlužování). Pokud však nebude nabízená ruka včas z jejich strany přijata a pokud také snaha o nápravu z jejich strany nebude dostatečně vážně míněna, budeme se s našimi zkoumanými respondenty ve věznicích opět setkávat.

Resumé

Studie „*Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*“ z oblasti penologického výzkumu zaměřená na otázky resocializace vězňů a účinnost programů zacházení byla řešena v rámci Střednědobého plánu výzkumné činnosti Institutu pro kriminologii a sociální prevenci na léta 2008 – 2010.

Pro výzkumné účely byl vybrán *standardizovaný program Zastav se, Zamysli se a Změň se*, který již má za sebou určité výsledky. Předmětem šetření bylo zkoumání dvou skupin odsouzených (po 148 respondentech) ze 14 z celkového počtu 36 věznic v ČR (Světlá nad Sázavou, Kuřim, Jiřice, Pardubice, Rýnovice, Znojmo, Vinařice, Horní Slavkov, Příbram, Heřmanice, Nové Sedlo, Kynšperk, Ostrov, Karviná), z nichž jedna skupina absolvovala před svým propuštěním/podmíněným propuštěním na začátku roku 2010 standardizovaný program zacházení 3Z a druhá nikoli. Cílem výzkumu bylo především zkoumat efektivitu vybraného programu, a to srovnáním recidivy obou vybraných skupin odsouzených ve smyslu kriminologickém, tedy jako návrat ke kriminálnímu chování po jejich propuštění (zda se ocitly ve vazbě či opětovně ve výkonu trestu odnětí svobody) s využitím údajů získaných z Vězeňského informačního systému.

Kognitivně-behaviorální program pro odsouzené 3Z je určen odsouzeným mužům a ženám, jež jsou opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody za převážně majetkovou trestnou činnost před lhůtou podmíněného propuštění nebo před koncem výkonu trestu odnětí svobody. Jeho cílem je vést odsouzené k vytvoření si adekvátního náhledu na trestnou činnost a uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páchání. Program by měl podnítit odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucích ke kriminálnímu jednání a motivovat je k získání nových sociálních dovedností a k nekriminálnímu soběstačnému způsobu života po propuštění.

Program je rozčleněn na jedenáct sezení (včetně úvodního seznamovacího a závěrečného sezení) a jeho časové náklady jsou tříměsíční. Každé sezení je plánováno dle potřeby na 1,5 – 2 hodiny s jednou 15 minutovou přestávkou. Jedná se o skupinový program a pracuje se v něm se skupinovou dynamikou, která může procesu změn jednotlivých

odsouzených napomoci, ale také ji brzdit. Proto program 3Z vyžaduje sehraný tým dvou osob tzv. trenérů (lektorů), kteří jej vedou společně.

V našem výzkumu byl všem absolventům programu 3Z prostřednictvím lektorů předložen anamnestický dotazník, jehož otázky se zaměřily na sběr

- základních údajů o odsouzených (věk, rodinný stav, počet dětí, vzdělání, zaměstnání před odsouzením atd.)
- na kriminální anamnézu (např. trestná činnost v rodině, předchozí trestná činnost, aktuální trestná činnost)
- na průběh výkonu trestu odnětí svobody.

Ke sběru dat došlo převážně v první polovině roku 2010. Anamnestický dotazník vyplnili také odsouzení ve skupině, jež program neabsolvovala. V jejich dotazníku byly vynechány otázky týkající se účasti a hodnocení programu 3Z. Vyhodnocením dotazníku bylo konstatováno, že se vybrané skupiny odsouzených, až na drobné odchylky, nijak markantně neliší a další část výzkumu nebude nijak ovlivněna jejich velkou různorodostí.

Po uplynutí 6 –8 měsíců od propuštění respondentů po výkonu trestu odnětí svobody či podmíněném propuštění bylo z vězeňského informačního systému zjištěno, že ze skupiny, která absolvovala program 3Z je na svobodě cca 57 % respondentů, obdobná situace panovala i ve skupině, jež program 3Z neabsolvovala – cca 62 % bylo na svobodě.

Bylo zjištěno, že **u 10,6 % osob absolvujících resocializační program 3Z došlo** zhruba po půl roce **po jejich propuštění k recidivě trestné činnosti. U osob, které program neabsolvovaly se jednalo o recidivu u 6,5 % našich respondentů.** K menší recidivě došlo paradoxně ve skupině, která resocializačním programem neprošla. Bohužel tak nelze na základě námi získaných poznatků potvrdit hypotézu, že samo absolvování resocializačního programu 3Z bude mít za následek menší recidivu po propuštění.

Důvodů, které ovlivnily zjištěný výsledek může být celá řada. Hlavním důvodem je pravděpodobně krátká doba, která uběhla od propuštění našich respondentů (cca 6 – 8 měsíců) spolu s faktem, že ve vězení v době výzkumu vykonávalo trest odnětí svobody ještě přibližně 40 % odsouzených (zmenšení výzkumného souboru).

Dalším důvodem, proč došlo k opačnému efektu působení programu 3Z než ten, který byl původně zamýšlen, může být skladba vybraných respondentů z hlediska úrovně jejich motivace. Do skupiny, jež prošla programem, je snaha na základě stanovených kritérií vybírat motivované odsouzené (což je vzhledem k personální i časové náročnosti programu 3Z pochopitelné) mající zájem program absolvovat. Zde spolupůsobí i logická účelovost odsouzených získat dobré hodnocení pro účely rozhodování soudu ohledně jejich podmíněného propuštění nebo přeřazení do mírnějšího typu věznice.

V neposlední řadě mohly mít na zjištěný výsledek vliv další faktory, jakými jsou např. připravenost sociálního zázemí po propuštění či finanční závazky.

Do značné míry závisí úspěch realizovaného programu 3Z na samotných odsouzených, zda se budou schopni po výkonu trestu znovu začlenit do společnosti bez dalšího porušování zákona.

Pokud nebude změněno nejen myšlení, ale i faktické podmínky pro jejich běžný život po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, budou se snahy o nápravu odsouzených míjet svým účinkem.

Summary

The study entitled “*The possibilities and problems involved in the resocialisation of inmates and the effectiveness of treatment programmes*”, which concentrates on the sphere of penological research aimed at questions of the resocialisation of inmates and the effectiveness of treatment programmes, was carried out as part of the Medium-term Research Activity Plan at the Institute for Criminology and Social Prevention between 2008 and 2010.

The standardised programme called *Stop, Think and Change* (the “3Z” programme), which has already produced some results, was chosen for research purposes. The investigation considered two groups of inmates (of 148 respondents each) from 14 prisons (Světlá nad Sázavou, Kuřim, Jiřice, Pardubice, Rýnovice, Znojmo, Vinařice, Horní Slavkov, Příbram, Heřmanice, Nové Sedlo, Kynšperk, Ostrov, Karviná), of which one group passed through the 3Z treatment programme before their release/conditional discharge at the beginning of 2010 and the second did not. The aim of the research was mainly to examine the effectiveness of the selected programme by considering the recidivism of both groups of inmates in the criminological sense; in other words, a return to criminal behaviour following release (whether they found themselves in custody or repeatedly served a prison sentence); with the use of data taken from the Prison Information Service.

The 3Z cognitive-behavioural programme for inmates is intended for convicted men and women who repeatedly serve a sentence for predominantly crimes against property before the time limit of conditional discharge or before the end of their prison sentence. The aim is to lead convicts to create an adequate view of crime and to realise and accept the specific consequences that arise from committing it. The programme should encourage convicts to change the attitudes and thinking that leads to criminal conduct and motivate them to acquire new social skills and lead a crime-free, self-sufficient life after being released.

The programme is divided into eleven sessions (including an introductory familiarisation session and a closing session) and covers three months. Each session is planned according to need at 1.5 to 2 hours, with one 15-minute break. It is a group programme and works under a group dynamic that can help along the process of changing

individual convicts or put the brakes on it. For this reason the 3Z programme requires a well-coordinated team of two trainers (instructors), who run it together.

All those who pass through the 3Z programme are presented with an anamnestic questionnaire by the instructors, with the questions aimed at collecting

- basic information about convicts (age, marital status, number of children, education, employment before conviction etc.);
- information for a criminal case history (for example criminal activity within the family, previous criminal activity, current criminal activity);
- information on the course of imprisonment.

Most data was collected in the first half of 2010. The anamnestic questionnaire was also completed by the group that did not undergo the programme. However, questions to concern participation in and an evaluation of the 3Z programme were omitted from their questionnaires. Evaluation of the questionnaire showed that the selected groups of inmates do not differ drastically, with a few minor variations, and that the next part of the research would not be affected by any major diversity.

It was discovered from the prison information system after 6-8 months had passed from the release of respondents from their prison sentence or conditional discharge that around 57 % of the respondents who underwent the 3Z programme were free, but that the situation was similar for the group not having undergone the 3Z programme, in which around 62 % were free.

It was found that **10.6 % of the people having undergone the 3Z programme reoffended around six months after their release. Meanwhile, 6.5 % of our respondents not having undergone the programme had reoffended.** Paradoxically, the group that did not undergo the resocialisation programme showed lower levels of recidivism. Unfortunately, then, our findings disprove the theory that simply undergoing the 3Z resocialisation programme results in lower recidivism levels after release.

The reasons affecting the results are many. The main one is probably the short time span between the release of our respondents (around 6 to 8 months) together with the fact that

around 40 % of convicts were still in prison at the time of the research (reduction of research population).

Another reason for the opposite effect of the 3Z programme to that originally intended could be the make-up of the respondents from the perspective of their motivation. Efforts are made in the group that underwent the programme to select motivated convicts that are interested in undergoing the programme on the basis of set criteria (which is understandable given the demands on personnel and time of the 3Z programme). At work here, at least jointly, is the logical desire of convicts to obtain a good evaluation for the needs of court decisions on their conditional discharge or a transfer to a less strict type of prison.

Of course, other factors could also have played their part in the result, for example the readiness of a social background following release or financial obligations.

The success of the 3Z programme depends to a certain extent on the convicts themselves and whether they are able to integrate into society after serving their sentence without breaking the law again.

If there is not change to thinking and actual conditions for life after release from prison, any efforts to correct convicts will lose their effect.

Translate by: Presto

Použité prameny

Seznam literatury:

- Akademický slovník cizích slov, díl II. L-Ž, Praha: Academia 1995. ISBN 80-200-0524-2.
- Blatníková, Š., Netík, K.: Predikce vývoje pachatele, Praha: IKSP 2008. ISBN 978-80-7338-075-5.
- Černíková, V.: Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciární prevenci). Praha: Policejní akademie České republiky 2005. ISBN 80-7251-207-2.
- Genna Harper, Chloe Chitty: Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů. Analýza toho „co funguje“, Praha: IKSP 2009. ISBN 958-80-7338-080-9.
- Hála, J.: Úvod do teorie a praxe vězeňství, České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. 2005. ISBN 80-86708-05-5.
- Hartl, P.: Psychologický slovník. Praha: Jiří Budka 1993. ISBN 80-90 15 49-0-5.
- Havlík, R., Kořan, J.: Sociologie výchovy a školy, Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- Ivanovičová M.: České vězeňství, č. 2/2010, Zastav se, zamysli se, změň se. ISSN 1213-9297.
- Karabec, Z. a kol.: Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: IKSP 2004. ISBN 80-7338-024-2.
- Marešová, A. a kol.: Kriminální recidiva a recidivisté – charakteristika, projevy, možnosti trestní justice. Praha: IKSP 2011. (v tisku)
- Jedlička, R. a kol.: Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis 2000. ISBN 80-7312-038-0.
- Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha: C.H. Beck 2005. ISBN 80-7179-813-4.
- Mezník J., Kalvodová, V., Kuchta, J.: Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita 1995. ISBN 80-210-1248-X.
- Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger, A. M.: The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs? Crime & Delinquency 2006.
- McLaughlin, E., Muncie, J.: The Sage Dictionary of Criminology. London: Sage Publ. 2001.
- Muni.cz - on-line verze měsíčníků Masarykovy univerzity, říjen 2008, ISSN 1801-0814.
- Průcha, J.: Moderní pedagogika, Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-170-3.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-029-4.
- Sochůrek, J.: Kapitoly z penologie. Liberec: Technická univerzita 2007. ISBN 978-80-7372-204-6.
- Suchý, O.: Příčiny a prevence recidivy. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR 1983. Studie 1/1984.
- Velký sociologický slovník, II. svazek, P-Z, UK, Praha: Karolinum 1996. ISBN 80-7184-310-5.
- Voňková, J., Neumann, J.: Projekt II. Etapy výzkumu faktorů ovlivňujících resocializaci propuštěných z VTOS v postpenitenciární fázi. Praha: VÚP 1989.
- Zoubková, I., Cejp, M., Marešová, A., Moulisová, M., Nikl, J., Scheinost, M.: Kriminologický slovník, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2011. ISBN 978-80-7380-312-4.

Další zdroje:

Metodický materiál VS ČR „Zastav se, zamysli se a změň se“.

www.helcom.cz

www.jihlava.czso.cz

www.podaneruce.cz

www.psprague.cky.cz

www.maltezskapomoc.cz

www.vscr.cz

www.wikipedia.cz

<http://static.nicic.gov/Library/>

PŘÍLOHA 1

Anamnestický dotazník pro odsouzené absolvující program 3Z

Číslo:

Datum sběru:

DOTAZNÍK

(pro odsouzené absolvující 3Z)

A. Základní údaje

1. Věkové pásmo

- a) věk 18-24 let
- b) věk 25-29 let
- c) věk 30-34
- d) věk 35-39
- e) věk 40-49
- f) věk 50-59
- g) věk 60 a starší - napište kolik

2. Rodinný stav (před nástupem VTOS)

- a) svobodný, žije sám
- b) svobodný, žije s rodiči
- c) svobodný, žije s družkou (přítečkou- přítelem)
- d) ženatý
- e) rozvedený
- f) rozvedený, žije s družkou (přítečkou - přítelem)
- g) vdovec
- h) vdovec, žije s družkou (přítečkou - přítelem)
- i) jiná varianta

3. Děti

- a) ano (počet)
- b) ne

4. Kvalita rodinného soužití:

a) ve vlastní rodině

- a) pohodové, bez větších konfliktů
- b) kolísavé
- c) konfliktní
- d) v rozvodovém řízení
- e) neví

b) v primární rodině

- a) pohodové, bez větších konfliktů
- b) kolísavé
- c) konfliktní
- d) v rozvodovém řízení
- e) neví

5. Vzdělání

základní

- a) ZVLŠ (dokončená i nedokončená)
- b) ZŠ dokončená
- c) ZŠ nedokončená

další vzdělání

- d) neukončené
- e) zaučen
- f) vyučen
- g) střední bez maturity
- h) s maturitou
- ch) VŠ – obor:

6. Zaměstnání (před nástupem VTOS)

- a) nezaměstnaný, nevidovaný na úřadu práce
- b) nezaměstnaný, evidovaný na úřadu práce – s podporou ano-ne
- c) zaměstnaný u soukromého zaměstnavatele - firmy
- d) zaměstnaný „na volné noze“ (vlastní IČO, ale pracoval pro jiné podnikatele – jednoho i více)
- e) samostatný podnikatel (vlastník firmy)
- f) zaměstnaný ve státních službách (úředník apod.)
- g) nekvalifikovaný dělník
- h) kvalifikovaný dělník
- i) brigáda
- j) jiné – jaké

7. Počet celkem odpracovaných let v zaměstnání

- a) žádné
- b) do 2 let
- c) do 5 let
- d) do 10 let
- e) do 15 let
- f) více

B. Kriminální anamnéza

8. Věk spáchání trestného činu

- a) věk pachatele při svém prvním trestném činu
- b) věk pachatele při posledním trestném činu
- c) věk pachatele při aktuálním trestném činu

9. Trestná činnost v rodině

- a) nikdo nebyl trestán
- b) rodiče - otec, matka (nehodící se škrtnout)
- c) sourozenec (pokud více – uvést počty)
- d) současný/á manžel/ka, druh, přítel (nehodící se škrtnout)
- e) minulý/á manžel/ka, druh, přítel (nehodící se škrtnout)

- f) vlastní děti
- g) nevlastní děti

10. Minulá trestná činnost

- a) netrestán (bez záznamu v trestním rejstříku)
- b) kolikrát souzen celkem
- c) kolikrát z toho k nepodmíněnému trestu odnětí svobody
- d) kolikrát z toho uloženo ochranné opatření

11. Minulou trestnou činnost lze označit jako především:

- a) TČ proti majetku
- b) TČ proti životu a zdraví
- c) TČ proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti
- d) TČ hospodářské
- e) jiné – jaké (vypiš)

12. Aktuální trestná činnost:

- a) všechny §§ tr.zák. uvedené v rozsudku
- b) uloženo nepodmíněný trest - délka trestu (v měsících)
- c) současně uloženo ochranné opatření (jaké)
- d) současně uloženo jiný trest (jaký)

C. Výkon trestu odnětí svobody

13. Typ věznice

- a) dohled
- b) dozor
- c) ostraha
- d) zvýšená ostraha

14. Adaptace na výkon trestu

- a) adaptován s menšími výkyvy
- b) adaptován s většími problémy
- c) dosud neadaptován (proč?)

15. Vztah k vlastnímu trestnému činu (do realizace 3Z)

- a) svého trestného činu lituje
- b) svého trestného činu lituje
- c) jiná varianta (vypište)

16. Vztah k uloženému trestu (do realizace 3Z)

- a) s uloženým trestem souhlasí
- b) s uloženým trestem nesouhlasí
- c) jiná varianta (vypište)

17. Aktivity ve výkonu trestu

- a) pracovně zařazen
 - jako
 - druh práce
- b) pracovně nezařazen
- c) práci odmítá
- d) práce neschopen

18. Účast v aktivitách programu zacházení

- a) účastní se aktivně
- b) účastní se pasivně
- c) účastní se s kolísající aktivitou
- d) neúčastní se (minimální program zacházení)

19. Písemná korespondence

a) s vlastní rodinou

- a) žádné
- b) nemá rodinu
- c) odsouzený nemá zájem
- d) rodina nemá zájem
- e) řídké (s kým)
- f) časté (s kým)

b) s primární rodinou

- a) žádné
- b) nemá rodiče, příbuzné
- c) odsouzený nemá zájem
- d) rodiče, příbuzní nemají zájem
- e) řídké (s kým)
- f) časté (s kým)

20. Návštěvy

a) s vlastní rodinou

- a) žádné
- b) nemá rodinu
- c) odsouzený nemá zájem
- d) rodina nemá zájem
- e) řídké (s kým)
- f) časté (s kým)

b) s primární rodinou

- a) žádné
- b) nemá rodiče, příbuzné
- c) odsouzený nemá zájem
- d) rodiče, příbuzní nemají zájem
- e) řídké (s kým)
- f) časté (s kým)

21. Kázeňská praxe

- a) odměny (počet)
- b) tresty (počet)

22. Účast v programu 3Z (po realizaci)

- a) dokončil
- b) nedokončil

23. Hodnocení programu 3Z

příložena kopie vyhodnocení programu

PŘÍLOHA 2

Výňatek některých ustanovení zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, upravujících programy zacházení a s programy zacházení souvisejících.

HLAVA III

ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI

§ 40

Obecné ustanovení

(1) Během výkonu trestu je odsouzený povinen podrobit se vnitřnímu řádu věznice, který kromě jiného vymezuje druh a obsah činností, které jsou pro jednotlivé skupiny odsouzených buď povinné nebo dobrovolné. *Okruh konkrétních činností, kterých je odsouzený povinen se zúčastnit nebo které může vykonávat, jsou stanoveny v programu zacházení.*

(2) *K dosažení účelu výkonu trestu věznice stanoví pro každého odsouzeného program zacházení jako základní formu cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného. Program se nezpracovává v případech, kdy odsouzený má vykonat trest nebo jeho zbytek ve výměře nepřesahující 3 měsíce.*

§ 41

Program zacházení

(1) *Program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti.*

(2) *Komplexní zpráva je shrnutím výsledků psychologického, pedagogického, případně lékařského posouzení a jiných dostupných materiálů k osobě odsouzeného; její obsah je důvěrný.*

(3) *Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným směřující k dosažení cíle a způsob a četnost hodnocení. Pravidelnou součástí programu zacházení je určení způsobu zaměstnávání odsouzeného, jeho účasti na pracovní terapii, vzdělávání anebo jiné náhradní činnosti, směřující k vytvoření předpokladů pro jeho samostatný způsob života. Pokud u odsouzeného přichází v úvahu více variant programu zacházení, umožní se mu výběr.*

(4) *V rámci programu zacházení se pro odsouzeného nejméně 3 měsíce před propuštěním vytvářejí podmínky pro jeho samostatný způsob života.*

(5) *Při vypracování programu zacházení věznice podle potřeby spolupracuje s příslušnými orgány sociálního zabezpečení.*

§ 42

Oprávnění soudů a dalších orgánů činných v trestním řízení

Při výkonu své pravomoci stanovené zákonem a v souvislosti s konkrétním řízením jsou soudci, případně zaměstnanci soudu k tomu určení a další orgány činné v trestním řízení oprávněni navštěvovat odsouzené ve výkonu trestu, mluvit s nimi bez přítomnosti třetí osoby a nahlížet do jejich osobních spisů a dalších písemností, které souvisejí s výkonem trestu a jejichž znalost je nutná k vedení probíhajícího řízení.

§ 43

Účast církví, náboženských společností, zájmových sdružení občanů, nevládních organizací a dalších orgánů a institucí na naplňování účelu trestu

- (1) Na naplňování účelu trestu se v souladu se zvláštními právními předpisy mohou podílet po dohodě s generálním ředitelem Vězeňské služby, případně ředitelem věznice registrované církve a náboženské společnosti, zájmová sdružení občanů, nevládní organizace a další orgány a instituce, se kterými odsouzený udržuje styk a které mohou přispět k plnění účelu výkonu trestu (dále jen "orgány a instituce").
- (2) Pověření zástupci orgánů a institucí mohou po dobu výkonu trestu udržovat s odsouzeným osobní styk, zajímat se o jeho chování ve výkonu trestu a pomáhat mu při vytváření příznivých podmínek pro jeho samostatný způsob života. Na požádání je věznice informuje o stavu převýchovy a chování odsouzeného, pokud s tím odsouzený souhlasí.
- (3) Zástupce orgánů a institucí pověřené výkonem oprávnění podle odstavce 2 věznice poučí o povinnosti dodržovat právní předpisy pro výkon trestu a respektovat vnitřní řád věznice včetně časového režimu života odsouzených.
- (4) *Věznice v případě potřeby zabezpečí vhodné prostory a podmínky pro činnost orgánů a institucí tak, aby nebylo narušeno nebo ohroženo plnění programů zacházení.*
- (5) Poskytování humanitárních služeb ve věznici podle odstavců 1 až 4 se nepovažuje za návštěvy podle § 19.

§ 45

Odměny

- (1) Jestliže odsouzený svým chováním a jednáním nebo příkladným činem projevuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a spolupracuje při naplňování účelu výkonu trestu, lze mu udělit odměnu.
- (2) Odměnami jsou:
 - a) pochvala,
 - b) mimořádné zvýšení doby trvání návštěv během jednoho kalendářního měsíce až na 5 hodin,
 - c) povolení jednorázového nákupu potravin a věcí osobní potřeby odsouzenému, který jinak tyto nákupy nemůže provádět,
 - d) zvýšení kapesného nejvýše o jednu třetinu až na dobu 3 kalendářních měsíců,
 - e) věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1 000 Kč,

- f) rozšíření osobního volna na sportovní, kulturní nebo jiné zájmové aktivity až na dobu 1 měsíce,
- g) *povolení opustit věznici až na 24 hodin v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení,*
- h) přerušeni výkonu trestu.

§ 49

Umístění do uzavřeného oddělení a samovazby

- (1) K uložení kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddělení a umístění do samovazby je nezbytné předchodzí posouzení lékaře, že odsouzený je zdravotně způsobilý podrobit se tomuto kázeňskému trestu.
- (2) Před nástupem kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddělení nebo umístění do samovazby a nejméně jednou týdně v průběhu jeho výkonu musí být odsouzený prohlédnut lékařem, který posoudí, zda je zdravotně způsobilý k výkonu tohoto kázeňského trestu. Tím není dotčeno právo odsouzeného na poskytnutí zdravotní péče i v jiné době během výkonu kázeňského trestu.
- (3) *Při kázeňském trestu umístění do samovazby odsouzený nepracuje, neúčastní se programu zacházení,* není mu dovoleno kouřit, číst denní tisk, knihy nebo jiné publikace, kromě právnické, vzdělávací nebo náboženské literatury, a nakupovat potraviny a věci osobní potřeby s výjimkou hygienických potřeb. Není mu dovoleno odpočívat na lůžku mimo dobu k tomu vnitřním řádem určenou. Stejně se postupuje i při kázeňském trestu celodenního umístění do uzavřeného oddělení s tím rozdílem, že odsouzený je povinen vykonávat úklidové práce a práce nezbytné k zajištění běžného provozu ve věznici.
- (4) S výkonem znovu uloženého kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddělení nebo umístění do samovazby nelze začít dříve než po uplynutí alespoň 10 dnů od výkonu některého z těchto kázeňských trestů. Jestliže však kázeňský trest celodenního umístění do uzavřeného oddělení nebo umístění do samovazby byl znovu uložen ještě v průběhu výkonu některého z těchto kázeňských trestů, lze vykonat oba takové kázeňské tresty bezprostředně za sebou.

§ 56

Přerušeni výkonu trestu

- (1) *V případě úspěšného plnění programu zacházení a dosahování účelu výkonu trestu může ředitel věznice formou odměny přerušit výkon trestu odsouzenému až na 20 dnů během kalendářního roku.* Doba přerušeni se počítá do výkonu trestu.
- (2) Pro naléhavé rodinné důvody může ředitel věznice přerušit odsouzenému výkon trestu až na 10 dnů během kalendářního roku.
- (3) Je-li třeba odsouzenému neodkladně poskytnout zdravotní péči, kterou nelze zajistit ve věznici nebo ve specializovaném zdravotnickém zařízení Vězeňské služby, může ředitel věznice na nezbytně nutnou dobu výkon trestu odsouzenému přerušit. Pokud si odsouzený újmu na zdraví nezpůsobil úmyslně, doba přerušeni výkonu trestu nepřesahující 30 dnů v kalendářním roce se započítává do doby výkonu trestu.

Výňatek některých ustanovení vyhlášky č. 345/1999 Sb., Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody

HLAVA ČTVRTÁ

REALIZACE PROGRAMU ZACHÁZENÍ A ZAMĚSTNÁVÁNÍ ODSOUZENÝCH

Realizace programů zacházení

§ 36

(1) Věznice nabídne odsouzenému na základě komplexní zprávy výběr z alternativ programů, vycházejících z možností věznice, které pro něj považuje za vhodné. Přitom nemusí jít o výběr celého programu, ale jeho částí. Výběr programu stvrdí odsouzený podpisem. Alternativy jsou voleny tak, aby ve svém formativním důsledku byly rovnocenné. Kombinace alternativ umožňují sestavit programy v potřebné míře individualizované.

(2) Program zacházení s odsouzenými se člení na

- a) pracovní aktivity,
- b) vzdělávací aktivity,
- c) speciální výchovné aktivity,
- d) zájmové aktivity,
- e) oblast utváření vnějších vztahů.

(3) Pracovními aktivitami programu zacházení se rozumí

- a) zaměstnávání,
- b) práce potřebná k zajištění každodenního provozu věznice (§ 32 odst. 2 zákona),
- c) pracovní terapie, vedená zaměstnanci Vězeňské služby s potřebným odborným vzděláním.

(4) Vzdělávacími aktivitami programu zacházení se rozumí

- a) vzdělávání organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm,
- b) vzdělávání vedené či kontrolované zaměstnanci oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu),
- c) vzdělávání v korespondenčních kursech a v síti základních, středních, vyšších odborných nebo vysokých škol České republiky.

(5) Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení vedená kompetentními zaměstnanci, zejména

- a) terapeutická (zejména sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová terapie),
- b) sociálně právní poradenství,
- c) trénink zvládnání vlastní agresivity.

(6) Zájmovými aktivitami programu zacházení se rozumí nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním, které rozvíjejí v souladu s účelem výkonu trestu schopnosti, vědomosti a sociální dovednosti odsouzených.

(7) Při nabídce alternativ programu zacházení je věznicе povinna využívat co nejširší škálu forem, metod a prostředků, které vyžadují aktivní přístup odsouzených a obsahují prvky sebeobsluhy.

(8) Programy zacházení s jednotlivými odsouzenými schvaluje ředitel věznicе nebo jeho zástupce.

§ 37

Pokud si odsouzený nezvolí některou z navržených alternativ programu zacházení, zúčastní se minimálního programu stanoveného vnitřním řádem. Jeho základ tvoří pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného.

§ 38

(1) Naplnění cíle programu zacházení jednotlivého odsouzeného se hodnotí pravidelně v termínech stanovených v odstavci 2. Při hodnocení se program zacházení aktualizuje v souladu s vývojem osobnosti odsouzeného a změnami v jeho chování a jednání. Hodnocení úspěšnosti plnění programu zacházení projednají zaměstnanci oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu) s odsouzeným; odsouzený se na aktualizaci programu zacházení podílí.

(2) Programy zacházení jsou zpravidla vyhodnocovány jednou

- a) za měsíc ve věznicі pro mladistvé,
- b) za dva měsíce ve věznicі s dohledem a dozorem a ve výstupních odděleních věznic s ostrahou a se zvýšenou ostrahou,
- c) za tři měsíce ve věznicі s ostrahou,
- d) za šest měsíců ve věznicі se zvýšenou ostrahou.

(3) Aktualizací programu zacházení je i zařazení do minimálního programu zacházení či přechod do individualizovaného programu zacházení.

§ 39

(1) Hodnocení úspěšnosti plnění programu zacházení je základním podkladem pro návrh na přeřazení odsouzeného do věznicе jiného typu.

(2) Návrh na přeřazení odsouzeného do věznicе jiného typu podá soudu ředitel věznicе zpravidla na základě doporučení odborných zaměstnanců (§ 8 odst. 1).

(3) Odborní zaměstnanci doporučí řediteli věznicе podání návrhu na přeřazení odsouzeného do věznicе s mírnějším způsobem vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti, pokud je hodnocení programu zacházení odsouzeného kladné a pokud byly vyčerpány možnosti dané věznicі při aktualizaci programu zacházení.

(4) Odborní zaměstnanci doporučí řediteli věznicе podání návrhu na přeřazení odsouzeného do věznicе s přísnějším způsobem vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti, pokud bylo prokázáno, že s odsouzeným bylo zacházeno způsobem navrženým v komplexní zprávě a

a) odsouzený je zařazen do minimálního programu zacházení a jeho hodnocení po dobu alespoň tří hodnotících období (§ 38 odst. 2) neumožňuje aplikaci individuálního programu zacházení,

b) odsouzený spáchá ve věznici trestný čin nebo zvláště závažným způsobem opakovaně neplní povinnosti nebo porušuje zákazy stanovené v § 28 zákona.

(5) Volba a způsob naplňování cíle programu zacházení je vedle chování, jednání, postojů ke spáchanému trestnému činu a výkonu trestu jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do některé ze zpravidla tří prostupných skupin vnitřní diference.

(6) Do první prostupné skupiny vnitřní diference se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní program zacházení i své další povinnosti a chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem.

(7) Do druhé prostupné skupiny vnitřní diference se zařazují odsouzení s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a svým povinnostem.

(8) Do třetí prostupné skupiny vnitřní diference se zařazují odsouzení, kteří převážně

- a) program zacházení neplní nebo jej odmítají,
- b) neplní své povinnosti,
- c) chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem.

(9) Prostupné skupiny vnitřní diference tvoří ucelený systém pozitivní motivace odsouzených. Ve vnitřním řádu se stanoví podrobnější podmínky vnitřní diference tak, aby odsouzený mohl být během výkonu trestu na základě změn v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu, či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin.

(10) O zařazení a o změně zařazení odsouzeného do prostupné skupiny vnitřní diference rozhoduje ředitel věznice nebo jeho zástupce na základě doporučení odborných zaměstnanců (§ 8 odst. 1), zpravidla při hodnocení programu zacházení (§ 38 odst. 1, 2).

§ 40

(1) Kromě aktivit uvedených v programu zacházení může odsouzený v době vymezené vnitřním řádem uspokojovat své potřeby

- a) využíváním knihovny věznice,
- b) odběrem tisku, knih a publikací,
- c) podílem na vydávání vlastního časopisu odsouzených,
- d) sledováním rozhlasových a televizních pořadů,
- e) účastí na dalších aktivitách vzdělávání a zájmové činnosti zprostředkovaných věznicí.

(2) Při zprostředkování aktivit vedoucích k uspokojování potřeb odsouzených uvedených v odstavci 1 je věznice povinna využívat co nejširší škálu forem, metod a prostředků, s důrazem na ty, které vyžadují aktivní přístup odsouzených.

Zaměstnávání odsouzených

§ 41

(1) Odsouzený je zařazen do práce rozhodnutím ředitele věznice, a to zpravidla na základě doporučení odborných zaměstnanců (§ 8 odst. 1).

(2) Povinnost pracovat se nevztahuje na odsouzeného

a) staršího 65 let,

b) plně invalidního,

c) jehož zdravotní stav neumožňuje trvalé pracovní zařazení,

d) dočasně práce neschopného,

e) pokud z povahy překážky vyplývá, že je jeho pracovní povinnost vyloučena.

(3) Odmítnutí práce odsouzeným, který byl zařazen do práce, je závažným porušením povinnosti odsouzeného, za něž se zpravidla odsouzenému uloží kázeňský trest. V případě odmítnutí práce se odsouzený zpravidla umístí v době, kdy by měl pracovat, odděleně od ostatních odsouzených, přičemž se mu neumožní zájmová činnost včetně sledování televizního a rozhlasového vysílání.

(4) Ustanovení předchozího odstavce se netýká odsouzených, kteří vzali zpět svůj souhlas se zařazením do práce u cizích subjektů uvedených v § 30 odst. 4 zákona.

§ 42

Ředitel věznice je oprávněn podle pracovněprávních předpisů rozvrhnout pracovní dobu odsouzených, popřípadě jim nařídít práci přesčas; je zejména oprávněn upravit pracovní dobu odsouzených tak, aby byla shodná s pracovní dobou pracovníků zaměstnavatele. Při nařizování práce přesčas ředitel věznice přihledne k délce trestu, který má odsouzený v kalendářním roce vykonat.

§ 43

(1) Odsouzení, kteří byli zařazeni do práce, se zpravidla rozdělují do pracovních skupin; vedoucí těchto skupin určuje ředitel věznice nebo jím pověřený zaměstnanec oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu).

(2) Odsouzení se do pracovních skupin zařazují a přeřazují v souladu s účelem výkonu trestu. O přeřazení odsouzeného do jiné pracovní skupiny rozhoduje ředitel věznice.

§ 44

(1) Před zařazením do práce musí být odsouzený prokazatelně seznámen se svými právy a povinnostmi, jakož i s předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a protipožárními předpisy, které je povinen při práci dodržovat.

(2) Odsouzený musí být zaškolen k výkonu prací, které mu byly přikázány, pokud to jejich povaha vyžaduje; délka a rozsah zaškolení jsou stejné jako u ostatních pracovníků zaměstnavatele.

- (3) Pro odsouzené, kteří k tomu mají schopnosti, se organizuje odborné školení zaměřené na zvyšování jejich kvalifikace.
- (4) Trvalý dohled nad pracovní činností odsouzených konanou na všech pracovištích uvnitř i mimo věznici vykonává určený zaměstnanec Vězeňské služby.
- (5) K řešení problematiky organizace práce a plnění pracovních úkolů se s pracovními skupinami odsouzených organizují zpravidla jednou měsíčně porady za účasti odpovědných pracovníků zaměstnavatele.

§ 45

- (1) Odsouzené, u nichž lze předpokládat, že toho nezneužijí, lze zařadit do nestřežených pracovních skupin.
- (2) Odsouzeným vykonávajícím trest ve věznici s dohledem nebo věznici s dozorem může ředitel věznice povolit volný pohyb mimo věznici při plnění pracovních úkolů. K tomu účelu se odsouzeným vydávají propustky s vyznačením prostoru, ve kterém se mohou ve stanovené době pohybovat.

§ 46

Vzdělávání odsouzených

- (1) Vzdelávání odsouzených je součástí programů zacházení s odsouzenými. Vzdelávání zajišťují zpravidla odloučená pracoviště středního odborného učiliště, učiliště a odborného učiliště. Ve věznicích, v nichž nejsou zřízena odloučená pracoviště středního odborného učiliště, učiliště a odborného učiliště, zajišťuje vzdelávání odsouzených oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu).
- (2) Při zabezpečování povinné školní docházky mladistvých odsouzených spolupracují orgány Vězeňské služby s příslušnými školami a orgány státní správy a samosprávy ve školství.
- (3) Z dokladů o vzdelávání odsouzených nesmí být patrné, že byly získány ve výkonu trestu. Odsouzení, kteří nedokončí studium v době výkonu trestu, mají právo studium dokončit v příslušné škole.
- (4) Odsouzeným, vykonávajícím trest ve věznici s dohledem, věznici s dozorem nebo věznici pro mladistvé, může ředitel věznice povolit volný pohyb mimo věznici k docházce do školy.
- (5) Odsouzeným zařazeným do některé z forem vzdelávání věznice vytvářejí vhodné podmínky pro studium, a to jak prostorové, tak organizační.

Seznam zkratek

CDV – Centrum dopravního výzkumu

ČHV – Český helsinský výbor

Doporučení – Doporučení (2006) 2 Výboru ministrů členským státům Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům

ESF MU – Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity v Brně

GŘ VS ČR – Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky

IKSP – Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Koncepce - Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015

NGŘ – nařízení generálního ředitele

PMS – Probační a mediační služba České republiky

ŘVTOS - Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody

SOU – Střední odborné učiliště

ŠVS - školská vzdělávací střediska

ÚP – Úřad práce

VIS – vězeňský informační systém

VS ČR – Vězeňská služba České republiky

VTOS – výkon trestu odnětí svobody

ZVTOS - Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů

3Z – Zastav se, zamysli se a změň se

Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení

Autoři: Eva Biedermanová
Michal Petras
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: Vydavatelství KUFR s.r.o.
Naskové 3, Praha 5
Dáno do tisku: listopad 2011
Edice: Studie
Vydání: první
Náklad: 200 ks

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-115-8